

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

VEJLE AMTS ÅRBOG

Redaktion:

Leif Baun, Skovgade 10, 7300 Jelling, tlf. 75 87 28 79

Lars Ebbeshøj, Birkebæk 6, st., 7330 Brande, tlf. 20 67 73 30

John Juhler Hansen, Sofievej 10, 7100 Vejle, tlf. 75 83 60 00

Peter Bjørn Larsen, Søndre Dybbølvej 35, 7000 Fredericia, tlf. 75 92 55 86

Erik Voss, Clemensgade 31, 6000 Kolding, tlf. 75 53 04 47

ISBN 978-87888444-66-7

VEJLE AMTS ÅRBOG

UDGIVET AF
VEJLE AMTS HISTORISKE SAMFUND

2008

Årbogen bringer historiske artikler fra samfundets dækningsområde, som er Fredericia, Hedensted, Horsens, Kolding og Vejle kommuner samt den tidligere Nørre Snede Kommune.

FORLAGET JELLING

Sponsormedlemmer:

Billund Airport

Interesserede firmaer og enkeltpersoner kan tegne et sponsormedlemskab af Vejle Amts Historiske Samfund. Se foreningens hjemmeside www.vahs.dk

Indhold

Nye brikker til vikinge-Jelling 6 <i>Af Peter Mohr Christensen</i>	Fra højskole til Vejlefyrdskolen 105 <i>Af Jytte Kjeldal</i>
Sidste nyt fra det gamle kongesæde .. 16 <i>Af Leif Baun</i>	Tæt på krigshverdag i gamle aviser . 114 <i>Af Frank Hansen</i>
Kong Volmers Vej til Ribe 20 <i>Af Arne Rosenkvist</i>	Kampen for Billund Lufthavn..... 120 <i>Af Brian Wiborg</i>
Gamle veje og spor i landskabet..... 23 <i>Af Lars Peter Lund</i>	Fredericia Havn - en kongelig vision 130 <i>Af Niels Jørgen Andersen</i>
Da Koldinghus brændte 1808 32 <i>Af Vivi Jensen</i>	Nyt fra historien i gl. Vejle Amt..... 136 - kontaktoplysninger
Jernkors og vandmølle..... 45 <i>Af Ulrik Dalsgaard Knudsen og Karsten Dalsgaard Knudsen</i>	Nyt fra historien i gl. Vejle Amt..... 138 - beretninger
Horsens Statsfængsel 1853-2006 48 <i>Af Mikkel Kirkedahl Lysholm Nielsen og Anna Wowk Vestergaard</i>	Årsberetning 168
Folketro og forskning..... 77 <i>Af Nina Søndergaard</i>	Regnskab..... 173
Hornslyd og andre landbryggerier .. 93 <i>Af Jane Mondrup</i>	Gratis og billige bøger..... 174
	En opgave til medlemmerne 175
	Bestyrelsen 2008-2009 176

Jelling Midtby set fra nord, forsommeren 2007. I forgrunden ses Vejle Museums udgravningsfelt. Øverst tv. ses seminariets bygningskompleks.

Nye brikker til vikinge-Jelling

Hvis nogen troede, at Jellings oldtidshemmeligheder var udtømt efter århundreders arkæologiske undersøgelser, så er det tid til at tro om. Vejle Museum har det sidste par år afsløret nye overraskende brikker til det gamle puslespil.

Af Peter Mohr Christensen, arkæolog

Der er næppe noget andet dansk fortidsminde, der gennem årene har nydt så stor bevågenhed som Jellingmonumenterne.

Det gælder i videnskabelige kredse, men så sandelig også i offentligheden. I mere end 400 år har de været genstand for undersøgelser og diskussioner. Når de i så høj grad fascinerer, skyldes det både, at gravhøjene er Danmarks største med en højde på 9–10 m og en diameter på 65–75 m, men ikke mindst at Harald Blåtands indskrift på den store runesten ofte omtales som Danmarks dåbsattest. Det gør naturligvis ikke Jellingmonumenterne mindre spændende, at de ligger på skellet mellem oldtiden og historisk tid. Dette betyder, at de arkæologiske kilder

kan kombineres med de skriftlige. Selvom de sidstnævnte er sparsomme, kan vi alligevel komme lidt tættere på de mennesker, der har efterladt sig spor i jorden omkring Jelling.

Indtil nu har udforskningen af Jelling næsten udelukkende været koncentreret om højene og kirken. Men hvor har bebyggelsen ligget? Og hvad med Gorm, Thyra og Haralds kongsgård? Om sidstnævnte ved vi blot, at den lå nær monumenterne. Hvis vi da ellers skal tro Sven Aggesøn, der kort før 1200 fortalte, at Harald Blåtand lod »begge sine forældre højsætte i jordhøje, ... nær ved kongens gård i Jalang [Jelling].«

I løbet af de seneste 15-20 år har Vejle Museum som følge af byudviklingen foretaget en lang række udgravninger i Jelling, primært i byens sydlige del. Der er i den forbindelse blot undersøgt tre vikingetidshuse på to lokaliteter, henholdsvis 500 m og 2 km fra Jellingmonumenterne. Der er heller ikke registreret andre fund fra vikingetiden eller den tidlige middelalder, der afspejler Jellings status som kongesæde i 900-tallet. Monumenterne står derfor alene som vidne om Jellings betydning, og vi kan således kun med sikkerhed sige, at her var en kongelig begravelsesplads. Hvor den tilhørende bebyggelse har ligget, er som nævnt ukendt. Vi ved heller ikke, hvilken

karakter denne bebyggelse har haft: Var det en kongsgård uden omkringliggende bebyggelse, en landsby, en handelsplads, eller måske noget helt andet?

Gennem de sidste 5-6 år har de to detektoramatører Peter Hyldgaard og Søren Andersen indleveret en håndfuld

Nogle af metalfundene fra marken nordøst for Jelling Kirkegård. De to midterste er fra vikingetiden. Foto: Michael Højlund Rasmussen.

detektorfund til Vejle Museum. Fundene dateres til yngre jernalder og vikingetid og stammer fra markerne nord og øst for Nordhøjen i Jelling. Der er bl.a. tale om en tremæssis (guldmønt fra 600-tallet), to forgyldte smykkefragmenter fra yngre jernalder samt en bronzøgle, en halv arabisk sølv mønt og en pladefibula fra vikingetid.

Fremkomsten af disse detektorfund gav håb om, at vikingetidens Jelling dermed var lokaliseret. Dette var også den umiddelbare anledning til at få foretaget prøvegravninger og andre undersøgelser i området. Takket været økonomisk hjælp fra Dr. Margrethe II's arkæologiske Fond og Jelling Sparekasses Fond i form af en bevilling på i alt 30.000 kr. lykkedes det at komme i gang i efteråret 2006.

Arbejdet begyndte i september med et par dages magnetometerundersøgelser ved Tatyana Smekalova og Olfert Voss. Disse blev fulgt op med en mindre prøvegravning på Jelling Menighedsråds græsmark nord for kirkegården, hvor magnetometerundersøgelsen havde givet markante udslag. Disse kraftige udslag blev tolket som store sten, en tolkning forundersøgelsen bekræftede. Stenene var op til 1,5-2 m i længden. De var af form og størrelse som de sten, der i 1941 var fundet under Sydhøjen. Herudover fremkom enkelte bopladsspor bl.a. en kraftig hegnsgroft. På baggrund af disse lovende anlæg samt yderligere økonomisk støtte fra Dr. Margrethe II's arkæologiske Fond, Fonden af 29. december 1967 og Jelling Sparekasses Fond på i alt

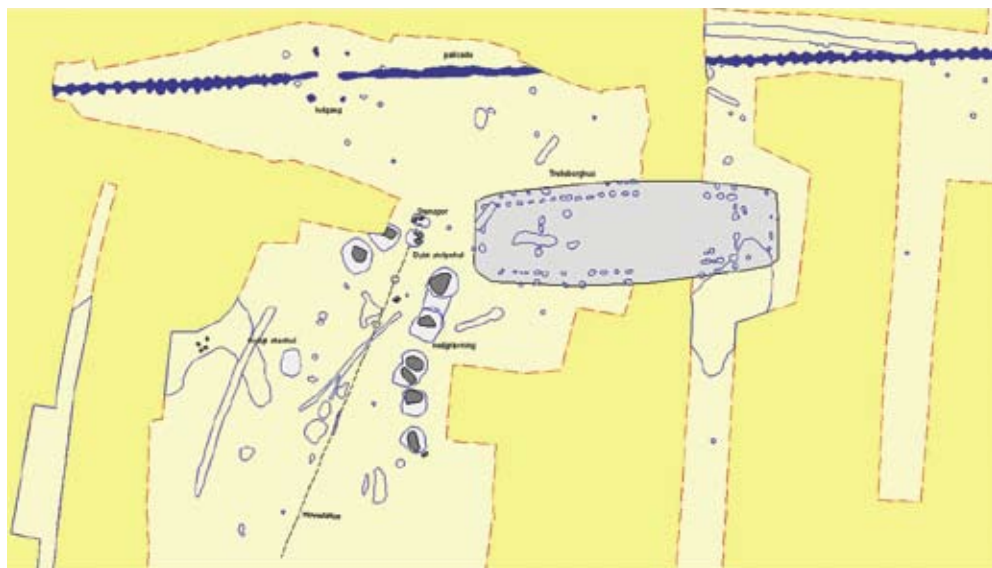
De store sten under udgravning, set fra sydvest.

355.000 kr., blev det muligt at undersøge de allerede afdækkede anlæg nærmere samt at lave en forundersøgelse på marken mod øst¹

Udgravningen koncentrerede sig i første omgang om at afdække og dokumentere de nedgravede sten. Derfor åbnedes et større felt omkring stenene. Mulden fjernedes med maskine ad to omgange for at undersøge, om der var bevaret standspor efter sten i den nedre del af muldhorisonten. Det var dog ikke muligt at registrere standspor, da hele muldlaget bar præg af at være pløjet. Således blev der fundet teglstumper, og andet moderne affald i bunden af pløjelaget. Desuden blev der flere steder registreret plovspor i undergrunden. Et luftfoto fra 50'erne viser da også, at området på dette tidspunkt

blev dyrket. Yderligere gav denne fremgangsmåde mulighed for, at den nederste del af muldlaget blev afsøgt med detektor. Herved fremkom en del metalsager fra tidlig jernalder og frem til i dag bl.a. en romersk sølvdenar fra kejser Hadrian (117-138 e. Kr.), en mønt fra 1300-tallet og maskinkanonprojektiler fra anden verdenskrigs jagere. Der blev dog ikke i denne omgang fundet genstande fra yngre jernalder eller vikingetid.

Endvidere viste undersøgelsen af stenene, at de var gravet ned i nyere tid sandsynligvis omkring år 1800, idet der dukkede fragmenter af tegl og andet moderne affald op i nedgravningerne. Udover de otte nedgravede sten registreredes flere anlæg, som tolkes at have forbindelse til disse.

Udgravningsområdet omkring de store sten.

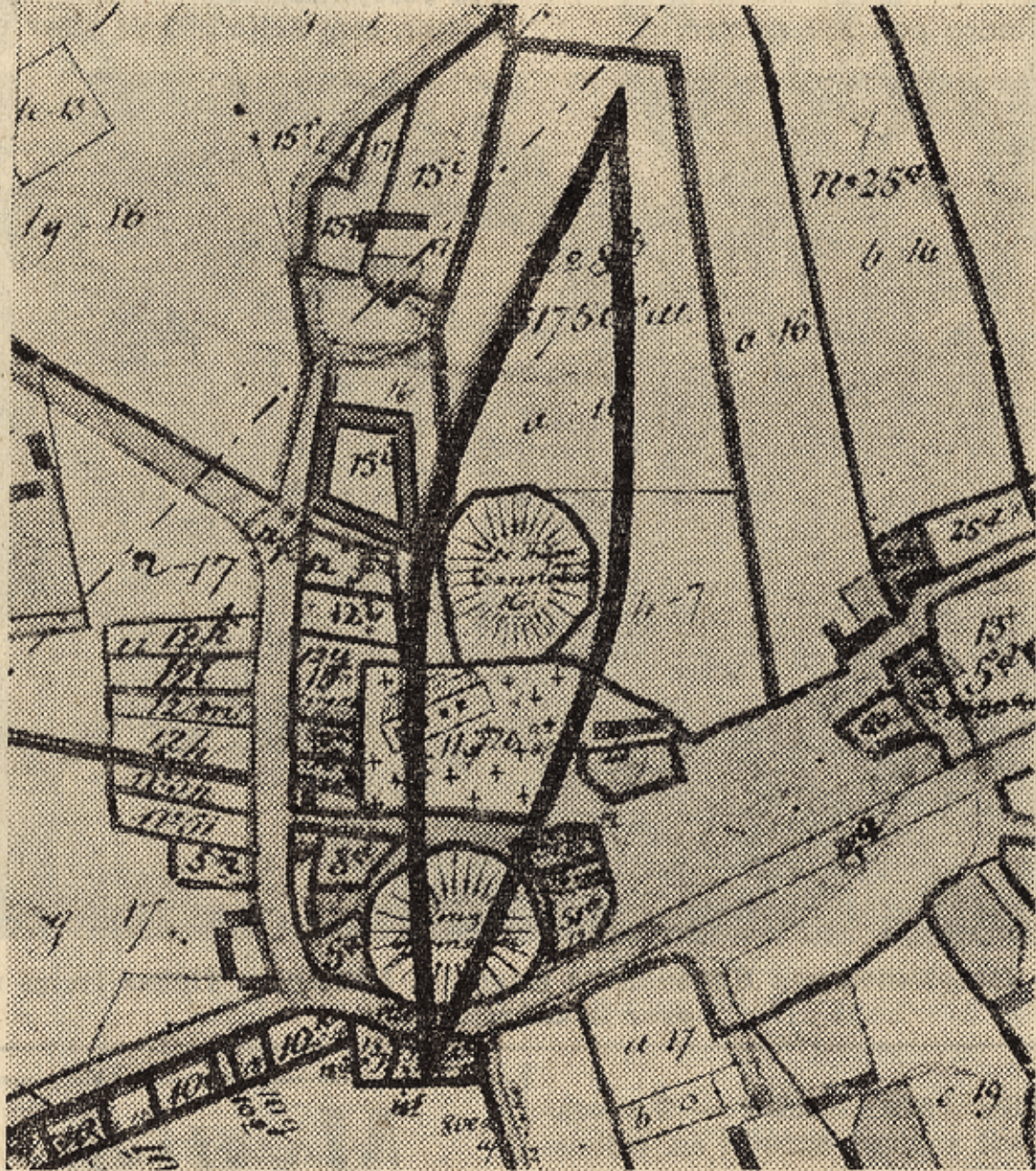
For det første undersøgtes en nedgravning, der i form og fyld lignede nedgravningerne med sten, således at der sandsynligvis oprindeligt har været gravet ni sten ned. Desuden placerede tre stolpehuller og et stenspor sig på hovedaksen gennem Jellingmonumenterne: Den linie, som forbinder de to højcentre og den store runesten. Også de store sten, der ad flere omgange, er fundet under Sydhøjen, placerer sig symmetrisk om denne akse. Det nordligste af disse tre stolpehuller var ca. 1,7 m dybt, og i fylden sås sporet efter en stolpe med en diameter på 50 x 70 cm. En stolpe af sådanne dimensioner har raget mindst 6-8 m op over jordoverfladen. Hvad denne stolpe har været brugt til, kan vi endnu kun gisne om, men den kan have haft en funktion i forbindelse med opførelsen af skibssætningen. Det er dog bemærkelsesværdigt, at den ligger præcis på hovedaksen, ca. 177 m nord for centrum og gravkammer i Nordhøjen, og at vi kan genfinde den samme afstand mellem Nordhøjens midte og det sted, hvor sydspidsen af skibssætningen formodes at have ligget.

De nyfundne sten placerer sig ligeledes symmetrisk omkring hovedaksen gennem monumenterne. Der er således flere ting, der er med til at sandsynliggøre sammenhængen mellem de nyfundne sten og stenene under Sydhøjen.

Stenene under Sydhøjen blev oprindeligt opfattet af udgraveren Ejnar Dyggve som en del af et stort trekantet helligområde – et såkaldt »vi«. Dyggves teori var dog omdiskuteret fra star-

ten, og i 1960'erne fremkom P. V. Glob og Harald Andersen med den tolkning, som i dag er den gængse²: At stenene under Sydhøjen er del af en ca. 170 m lang skibssætning, som mod nord sluttede ved foden af den ældre gravhøj, der udgør kernen i Nordhøjen. Omfortolkningen skyldtes især, at den skibsformede stensætning er en kendt monumenttype i den nordiske oldtid, mens »trekant-viet« var ukendt. Med de nye udgravninger kan det se ud til, at Dyggve ikke havde alle oplysninger til en korrekt tolkning, idet siderne i Dyggves »vi« følger siderne i den nytolkede skibssætning.

Når skibssætningen nu igen omtolkes, skyldes det flere ting. For det første: De sten, der ved Frederik VII's undersøgelse i 1861 fandtes i en minegang i Nordhøjen, og som Glob og Harald Andersen siden antog udgjorde skibssætningens stævn, er noget mindre end de øvrige sten³, og desuden er de forkeret placeret. For det andet er der gennem årene fundet en række store sten og formodede stenspor på og omkring kirkegården, som meget vel kan have forbindelse med en endnu større stensætning. Det gælder bl.a. en række formodede stenspor, som Olfert Voss i 1965 fandt umiddelbart uden for kirkegårdsdiget vest for Nordhøjen. Der er således flere indicier, som giver anledning til en nytolkning af skibssætningen. Selvom det er på grundlag af et ufuldstændigt undersøgt anlæg, tolkes stenene som en arbejdshypotese til at være den nordligste del af en ca. 360 m lang skibssætning, der har kammergraven i Nordhøjen som

Skibssætningen er her indtegnet paa et gammelt matrikelkort over Jelling by. Den har form som en baad med Thyras høj i midten og Gorms høj over sydenden

Allerede den 17/6 1964 bragte Vejle Amts Folkeblad i en artikel om Jelling denne skitse af den formodede kæmpeskibssætning⁴.

Én af de store sten bar tydelige spor af at være kløvet. Desuden var den forsynet med omkring 40 indbuggede skålgruber.

centrum, mens bautastenen fundet i Sydhøjen danner skibssætningens sydlige del. Med en længde på 360 m vil den være 3-4 gange længere end den længste af de øvrige, kendte skibssætninger. Der er dog ikke tale om en helt ny teori. Det pudsige er, at i 1965 udtalte Olfert Voss til Politikens udsendte medarbejder i forbindelse med fundet af stensporene vest for Nordhøjen: »Ja, viser teorien sig at holde stik, er det en skibssætning på 300 meters længde og i areal på størrelse med Københavns rådhus' område«. Hvortil journalisten replicerer: »En hel oceandamper i nutidig forstand«. [Se også avisclip fra VAF 1964, side 11] Som et kuriosum kan det nævnes, at tegneren Søren Abildgaard, der i 1771 var på besøg i Jelling, i sin dagbog for den 11/7 skriver: »Paa den østlige Side af Dronningens Høi i Lars Sognefogeds Tofte, hvor der ligger nogle store Kampesteen i en Rad fra Syden til Norden ...«. Også

disse – nu for længst forsvundne sten – vil passe fint ind i teorien om kæmpeskibssætningen.

I forbindelse med undersøgelsen af stenene afrensedes disse grundigt for at afdække eventuelle bearbejdningsspor. Herved fremkom på en af de otte sten omkring 40 skålgruber. Disse dateres traditionelt til bronzealderen, og stenen må således være genanvendt i forbindelse med opførelsen af skibssætningen.

Udgravningen afdækkede desuden den vestlige halvdel af et Trelleborghus fra vikingetiden samt en meget kraftig palisadegrøft, der kunne følges over en længde på ca. 45 m. Grøften havde en maksimal dybde på 90 cm regnet fra afgravningsniveau og må derfor have været af anselig størrelse. Ca. midt i hegnet sås en indgang flankeret af fire stolpehuller. Dette kunne antyde, at der har været tale om en eller anden form for portkonstruktion.

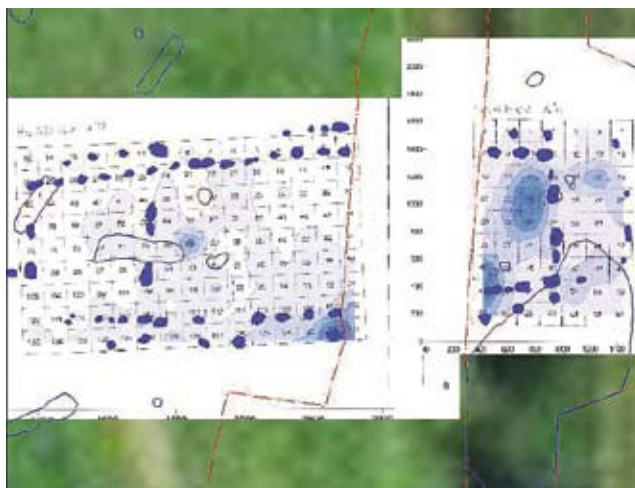
Efter høst fortsatte undersøgelsen på marken mod øst. Også her blev der foretaget en magnetometerundersøgelse, som ikke afslørede arkæologiske levn. Derfor skiftedes strategi, og opmålingen på marken blev opgivet. I stedet blev et mindre område umiddelbart øst for Nordhøjen undersøgt. Her registreredes flere mulige sten, som ikke umiddelbart kan knyttes til den store skibssætning. Dette må en eventuel fremtidig udgravning af området afgøre. Endvidere sås anomalier, der muligvis skal tolkes som dele af et hus og et hegn. Her findes dog flere moderne kabelføringer, som slører billedet.

Udgravningen på marken tog udgangspunkt i at få forfulgt Trelleborghuset samt palisadegrøften. Trelleborghuset var kun delvist bevaret, således var flere af væg- og støttestolperne under 5 cm dybe. Der udlagdes også 10 fire meter

brede søgegrøfter, som dækkede den sydligste del af marken. Udover det allerede afdækkede Trelleborghus, der daterer sig til årtierne omkring år 1000 e. Kr., fremkom i søgegrøfterne yderligere tre huse. Det ene afdækkedes kun i form af gavlen, og det er derfor svært umiddelbart at sige noget om type og datering af dette hus. De øvrige ser dog typemæssigt ud til at være lidt yngre end Trelleborghuset.

Mod syd helt op til haverne i Jelling sås det sidste hus samt en del bopladsspor. Disse blev imidlertid først afdækket kort før udgravningen skulle lukkes og kunne således ikke undersøges nærmere. Noget kunne dog tyde på, at bopladssporene var en del af et større bebyggelsesområde, der fortsatte mod syd ind under byen. Grøfterne udvidedes tre steder omkring husene til egentlige felter. Igen blev felterne afsøgt med metaldetektor, denne

Tegningen viser spredningen i jordens fosfatindhold hen over Trelleborghuset. De mørkeste områder angiver de højeste koncentrationer.

gang først efter, at mulden var blevet fjernet helt. Fundene var ikke så interessante som tidligere, idet der kun fremkom små uidentificerbare jernfragmenter.

I et forsøg på at få bestemt funktionen af Trelleborghuset udtoges en fosfatprøve for hver kvadratmeter i huset. Fosfat er svært opløseligt og vil derfor ophobe sig i en eventuel staldende, og andre steder hvor organisk materiale har ophobet sig. Det kunne f.eks. være omkring et ildsted eller en latrin. Man kan derfor ved systematisk at undersøge forskelle i fosfatindholdet i heldige tilfælde få en ide, om et hus har været anvendt både til stald og beboelse eller kun til en af delene. I Trelleborghuset var der ikke spor efter en stald, men i husets vestlige del sås et afgrænset område med kraftigt forhøjede fosfatværdier, der muligvis skal tolkes som spor efter husets ildsted. En forhøjet koncentration i husets østlige del er mere diffus og derfor vanskeligere at tolke. Det kunne muligvis være spor efter en bageovn, en lagerplads for fødevarer eller en latrin. Selvom fosfatanalysen ikke har givet helt sikre svar, er det muligt at sige, at der ikke har været stald i huset. Det sandsynlige ildsted antyder derimod, at det har fungeret som beboelseshus.

Den kraftige hegnsgrøft afdækkedes i en samlet længde på ca. 180 m inden den drejede mod syd. [Se bogens bagside]. I en søgegrøft 140-160 m syd for knækket blev grøften ligeledes afdækket. I forbindelse med en forundersøgelse på Gorms torv syd for Sydhøjen fremkom nogle stumper af en grøft tilsvarende i

udformning og dybde. Fundet af grøften her giver indhegningen en udstrækning på ca. 350 m fra nord til syd. En efterfølgende gennemgang af en prøvegravning foretaget i 2005 forud for opførelsen af Jelling Sparekasse viste, at grøften også her var blevet påvist. Den blev dog ikke undersøgt nærmere, da man på daværende tidspunkt ikke kunne vide, at der var tale om en lille del af en gigantisk indhegning. Der er således ingen tvivl om, at det er den samme hegnsgrøft, der er fundet, ved alle tre udgravninger.

Da hegnsgrøftens vestlige afgrænsning endnu ikke er fundet, er det ikke muligt med sikkerhed at bestemme indhegningens størrelse. Forestiller man sig, at det indhegnede område er kvadratisk eller næsten kvadratisk, har det haft en udstrækning på ca. 350 m både nord-syd og mindst det samme øst-vest, hvorved det dækker et areal på 10-12 ha. Dette er ikke usandsynligt, da udgravninger vest for kirken og under Kongernes Jelling ikke har afsløret spor efter grøften. Palisadens vestlige forløb må således have ligget vest for disse udgravningsfelter. [se artiklen før denne, red.] Der er med andre ord tale om en palisadegrøft af imponerende dimensioner, der uden at være afdækket i sin helhed ser ud til at indhegne monumenterne på kirkegården.

Det er dog for tidligt at konkludere, at hegn og monumenter har været samtidige. Dele af endnu en hegnsgrøft dukkede op i forbindelse med udgravningen. Grøften skar det store hegn og var dermed yngre end dette. Hegnsgrøftens

datering og funktion lod sig ikke umiddelbart afklare, men den skal muligvis ses i sammenhæng med Trelleborghuset.

Det er endnu for tidligt at komme med et bud på den præcise kronologiske sammenhæng mellem husene og palisadegrøften, men en hustomt lå hen over et stykke af grøften og var tydeligt yngre end dette. Både huset og den lille hegnsgrøft viser tydeligt, at bebyggelsen må have haft flere faser.

Det indhegnede gårdsanlæg er velkendt fra størstedelen af jernalderen, men der findes en række interessante paralleller til det nyfundne store Jellinghegn. Fra vikingetiden kendes flere stormandsgårde bl.a. ved Tissø på Vestsjælland og i Lisbjerg lige nord for Århus. Ved sidstnævnte har Moesgård Museum for få år siden i den centrale del af den nuværende landsby fundet sporene af en indhegnet stormandsgård med den senere sognekirke liggende inden for indhegningen. En situation der minder om Jelling bortset fra, at vi her endnu ikke har lokaliseret gårdens hovedbygning. En markant forskel mellem de indhegnede stormandsgårde og Jelling er dog størrelsen. Jelling-hegnet synes væsentligt kraftigere og indrammer et betydeligt større areal. Mens Lisbjerg- og Tissø-indhegningerne ligger på omkring 2-3 ha, ser Jellings ud til at dække et areal, der kan være op til fem gange større.

Vejle Museums undersøgelser i 2006 og 2007 har åbnet for et helt nyt kapitel i Jellings lange historie. Efter mere end 20 års intensiv søgning er det endelig

lykkes at komme på sporet af en bebyggelse, som kan være samtidig med Jelling Monumenterne. Herudover er der helt uventet dukket en række bautalignende sten op. Sten der stiller spørgsmålstejn ved den nuværende tolkning af den store stensætning.

De her beskrevne udgravninger er kun at betragte som en udvidet forundersøgelse. Det vil være nødvendigt med opfølgende undersøgelser for at få klarhed over den påviste bebyggelses struktur og dens relation til monumenterne omkring kirken. Der er således på nuværende tidspunkt kun afdækket en meget lille del af lokaliteten. Bl.a. ligger detektorfundene fra vikingetid mellem 300 og 400 m nord for det undersøgte område. På grund af det begrænsede areal, der på nuværende tidspunkt er undersøgt, er lokaliteten ikke afgrænset til nogen sider. Heldigvis ligger størstedelen af lokaliteten i det åbne land, og er derfor kun truet af dyrkning. Dette giver gode muligheder for yderligere undersøgelser.

Ligesom der ikke er nogen tidsfrist for supplerende udgravninger.

1 Fondene takkes for, at de gav os muligheden for at prøve vores formodninger af. Samtidig takkes lodsejerne: Jelling Menighedsråd, Erling Davidsen og Søren Gade for tilladelsen til at foretage de arkæologiske udgravninger og for stor imødekommenhed under undersøgelserne.

2 P. V. Glob: Jellings bautasten, Kuml 1969 og H. Andersen: Jellings store sten, Skalk 1970, nr. 2.

3 Skalk 1970, nr. 2, s. 26.

4 Leif Baun, Jelling, takkes for oplysningen om dette avisudklip.

Arven efter kong Harald

Jelling er noget særligt. Ingen anden by kan opvise en så særpræget udvikling i sin bykerne. Her viger det ene kulturmiljø for det andet. Byplanlæggerne skal konstant forholde sig til en konges handlinger for 1.000 år siden. I disse år kuldkaster nye fund alle hidtidige planer.

Af Leif Baun¹

»Jelling holder aldrig op.«

»Der gøres jo nye fund i Jelling nærmest hver weekend.«

Disse to udtalelser af henholdsvis en arkæolog og en kommunaldirektør² er møntet på arkæologernes arbejde med det gamle kongesæde ovenfor Vejle. Runesten og oldtidshøje har længe fortalt om Jellings storhed i fordums tid. Men at denne storhedstid midt i 900-tallet stadig har bud til vore dage, har 2008 mindet os om igen.

Det begyndte op til sommerferien, hvor der kom meddelelse om, at Bikubenfonden havde givet 23,6 millioner kroner til et fireårigt forskningsprojekt om Jellingmonumenterne. Nationalmuseet bidrager selv med 10 millioner, og dermed er der sikret et efter danske forhold usædvanlig stort beløb til forskning i et historisk monument.

Men nu er Jelling jo også noget særligt. Det er ikke lokalpatriotisk snak under påvirkning af den lokale turistforenings formand. Det er Unesco, der siger det, ved at sætte Jelling på listen over verdens kulturarv og steder af uvurdérlig betydning for menneskehedens historie! Ellers som direktør i Kulturarvsstyrelsen, Steen Hvass formulerer det:

»Jelling er landets vigtigste historiske monument, et af de få internationale monumenter vi har i Danmark. Men betydningen af det afhænger af vor viden om det. Jelling er ikke bare Jelling. Vi begynder at se en struktur, der rækker ud over hele landet - men fra Jelling.«

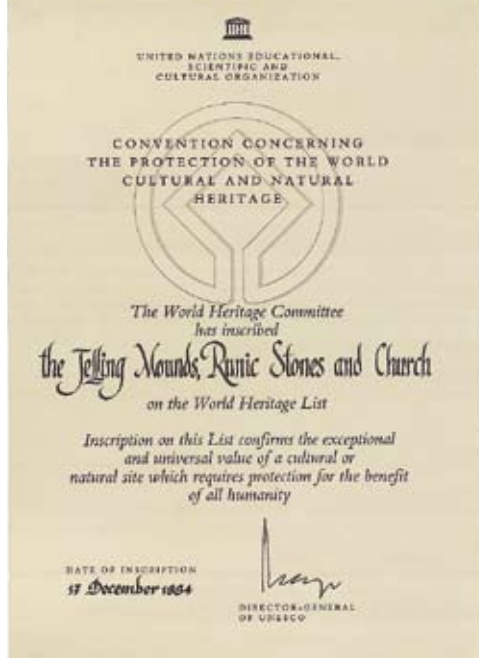
Fra nu til og med 2011 skal Jelling danne udgangspunkt for en højaktuel undersøgelse: Hvad sker der med land og folk, når kongen proklamerer trosskifte?

Der holdes tre Jellingkonferencer, den første i maj i år. Desuden er der møder igen i 2010 og 2012. Her skal man bl.a. se på om udgravninger og analyser skal fortsætte til 2014.

Projektet har følgende fire temaer:

- Jelling-anlæggets opbygning, brug og styring, samt dets placering i forhold til resten af Østjylland. Kort sagt: Hvorfor ligger Jelling – i Jelling? Kulturlandskabets udvikling i perioden år 500 til 1100 skal beskrives.

- Magtens landskab, vikingeveje og

Unesco udpegede Jellingmonumenterne til verdensarvslisten som det første danske sted. Ca. 875 kulturminder og nationalparker er med på listen på grund af deres særlige betydning for menneskehedens historie. Dermed er Jelling i selskab med bl.a. Akropolis, pyramidernes og Stonebenge.

administration, herskerens tanker med monumenterne, set i europæisk lys. Hvor kom inspirationen fra? Var der to magt-systemer i Danmark - et østligt: Sjælland/Skåne og et vestligt: Jylland/Fyn? Samlede Harald Danmark eller vandt han det? Danmark var en gammel opfindelse på Haralds tid. I Alfred den Stores geografibog fra slutningen af 800-tallet omtales »Denemearc«. Særligt i første halvdel af 800-tallet var danerne stormagt på nordeuropæisk niveau. Så hvad er den reelle baggrund for Haralds ord »vandt sig Danmark ala«?

- Jellingmonumentets tale: Nord-syd: Kongerige contra kejserdømme. Overta-

gelse/kopiering af kejserdømmets adfærd. Med et nutidigt EU-udtryk kunne man tale om elitens europæiske projekt. Danerne blev »gjort« kristne. Det smager af tvang. Det samme skete i andre lande især i Østeuropa. Hvad skete der egentlig? Det har heddet sig, at det danske trosskifte går stiltfærdigt for sig. Det er muligvis et synspunkt, man når til ved at slutte ud fra mangel på kilder. Mere ublodigt var det ikke, end at Danmark synes ramt af borgerkrig i 980'erne, hvor far Harald Blåtand og søn Sven Tveskæg synes at stå på hver sin side, og Harald mister livet.

- Den nye viden skal spredes straks. Derfor er en vigtig del af Jellingprojektet formidling. Aviser, tv, nye medier, udstillinger, en kommende hjemmeside, der fra efteråret går i luften på adressen www.gate2jelling.dk

Museumsinspektør ved Nationalmuseet, Anne Pedersen, forklarer, at målet med formidlingen er at bytte ideer med omgivelserne:

»Der skal ske en løbende offentliggørelse af, hvad vi finder ud af. Det skal være muligt for brugerne at kommentere. På den måde får vi måske nye ideer alene, fordi vi har fortalt om dem, vi allerede havde, og så har det givet nogle reaktioner eller inspiration at arbejde videre ud fra«, siger hun.

Nye fund i Jelling

Mandag den 25. august slap Vejle Museum atter en gravemaskine løs i Jelling, denne gang på grunden Vestergade 3 vest

Måske er den fjerde og sidste side af palisaden omkring højområdet i Jelling fundet her i starten af september. Til venstre ses spor fra sydsiden, fundet i 2007, i midten ses det nye fund og til højre den retning, som palisaden mod vest i givet fald har gennem Vestergade 4. Fotos side 18-19: Leif Baun.

for højområdet. Efter en dags forgæves arbejde, lignede det jackpot to minutter i fyraften, da museumsleder Steen Wulff Andersen blev kaldt hen til en af søgegrøfterne. Bagefter sagde han:

»Vi har fundet spor, der meget ligner Gormsgade 7 og 9 og ved sparekassen. I udseende og placering passer det med teorien om, at Jellingmonumenterne er omgivet af en palisade med form som et parallelogram.«

Grunden er meget forstyrret og præget af en kraftig opfyldning kort efter 1960 på op til halvanden meters tykkelse fra den oprindelige gårdsplads. Derfor tager museumslederen forbehold for tolkningen. Men det er tankevækkende, at fundet ligger i den afstand fra midteraksen i skibet, som man ville vente. Det er fundet i to søgegrøfter over 20 meter.

Det varede ikke længe, før der atter var nyt fra Jelling. Med støtte fra Jelling Sparekasses Fond og University College Lillebælt (tidl. Jelling Seminarium) havde Vejle Museum i september arrangeret et

detektortræf for 31 af Nordens skrappeste detektorjægere. Deres udbytte var ret magert trods stor grundighed. Vigtigst var fundet af en sølvmonet fra den tyskromerske kejser Otto Attelheids tid i årtierne omkring år 1000.

Det samlede resultat var, at Jelling nok en gang er noget specielt. Så mange metaldetektorer på ét sted burde have givet større resultater, Jellings status i vikingetiden taget i betragtning. Derfor er tanken nu, at Jelling har været en anden type magtcentrum end for eksempel Tissø, Gudme og Hedeby. Måske har Jelling fået forsyninger andetsteds fra.

Uanset resultatet af skattejagten, så viste et møde, der blev holdt 10.-11. september 2008, at de ting, der skete i Jelling for 1.050 år siden, rammer lige ned i den aktuelle planlægning, der i flere år har været i gang i bymidten i Jelling.

Det blev understreget den 8. oktober 2008, da udgravningen lukkedes med en udvidelse af søgegrøften. Den gav ekstra fem meter af sporet, og Steen Wulff An-

Mange fund men meget lidt fra vikingetiden. Det blev resultatet af et detektortræf, der samlede nogle af de bedste, når det gælder brug af metaldetektor. Th. en tysk kejsers sølvmønt fra tiden omkring år 1000. Jelling er stadig ualmindelig fattig på metalfund.

dersen var tilfreds. Han sagde:

»Vi fandt det, vi håbede på: En stribe med udposninger med regelmæssige mellemrum. Alle, jeg har talt med, mener, at det her danner en helhed«.

I uge 43 skal en jordradar søge fortidsspor på ca. 50 hektar nord og øst for højene.

Palisaden må hænge sammen med stensætningen og dermed hedensk tid. Har der været andre i Jelling end Kong Harald, der kunne bygge så stort? Stolpepar med halvanden meters mellemrum på et ca. 1.500 meter langt hegn »koster« 1000 stammer, der skal være 10 meter højde, for at der kan laves to stolper af hver stamme. Dertil kommer den formodede bulvægskonstruktion i måske to meters højde. Det har taget en skov, og det har kostet dyrt at fælde og flytte træerne. Holdningen fra Kulturarvsstyrelsen er, at hvis teorien om palisaden holder, så er det slut med byggeri inden for dens grænser. Dermed er 10-12 hektar i Jellings bymidte taget ud af spillet.

Det åbner for en ny runde frilægning i Jelling, omlægning af trafik, lige som planerne for torvet påvirkes en del. Så arven fra Kong Harald er i høj grad en levende brik i nutidens planlægning af Jellings udvikling.

Noter:

- 1 Leif Baun, f. 1960, journalist og lokalhistoriker. Har som ansat på Vejle Amts Folkeblad fulgt bl.a. arkæologien i Jelling siden 1989.
- 2 Arkæologen er museumsinspektør Folmer Christensen, der for Vejle Museum udførte en række udgravninger i Jelling, særligt syd for byen. Kommunaldirektøren er Niels Ågesen, Vejle Kommune.

Nedrivning af to gamle huse gav en overraskende sidegevinst: Fra Jellings nye torv får man et unikt uue til den ene af de to kongehøje i byen.

Kong Volmers vej til Ribe?

Her ses det spor, som Kong Valdemar kan have redet ad, natten mellem den 23. og 24. maj 1212.

Af ingeniør Arne Rosenkvist

Vi kender vel alle historien om Kong Valdemar Sejrs vilde ridt over Randbøl Hede for at komme til den døende dronning Dagmar i Ribe!

Fra Anders Sørensen Vedels (1542-1616) folkevise, citerer vi her den del, der fortæller, hvad der skete, da Dronning Dagmars dreng, Carl af Riise, er redet til Skanderborg for at fortælle kongen om den døende dronning:

»Der Kongen drog af Skanderborg,
da fulgte hennem Hundred Svendene:

Oc der han kom til Grindstedbro,
Fulde hennem icon Dagmars Dreng.

Der Han reed offur Randbyl Heede,
Da fulde hennem Fenmtan Svenne:
Der han kom offuer Riber Bro,
Da vaar den Herre alene.«

Den gode Anders Sørensen Vedel springer lidt i geografien, vel sagtens af digteriske grunde.

Kæmpehøjene

Men det står fast, at kong Volmer og 15 svende, inklusiv dronning Dagmars

dreng, farer her forbi natten mellem 23. og 24. maj 1212.

Ved Randbøl har vi en af de mest markante isrands-landskaber fra sidste istid.

Her på randen mellem morænen mod øst, og hedelandskabet mod vest, har Hærvejen fundet sit spor siden Arilds tid. Her ligger gravhøjene på linje og bekræfter teorien om, at de gamle veje gik langs gravhøjene. Eller at gravhøjene blev anlagt langs vejen.

Ved Fire-Høje, lige nord for Randbøl Kirke, ser man, at gravhøjs-rækken deler sig. Hærvejen fortsætter mod syd ned til Randbøl kirke. Og mod sydvest går der en række gravhøje med retning mod Ribe.

Her har vi den vigtige vej, der har for-

bundet Ribe med Hærvejen, for selvfølgelig har der været forbindelse øst-vest i landet, hvad enten man skulle fra Jelling til Ribe eller, efter at Ribe Domkirke blev bygget, skulle den anden vej fra kongebyen Ribe.

På de gamle kort kan man se gravhøjene, ikke kun de der er synlige i dag, men en hel række af slettede gravhøje ind over Vandel flyveplads.

I lokalområdet benævnes vejen som Vorrebasse Studevej. Vejen har da uden tvivl også været brugt til studedrifter. Men kæmpehøjene beviser, at de og vejen har ligget her, længe inden man begyndte at drive stude til Vorbasse eller længere sydpå.

Derfor kan vi roligt gå længere tilbage

Randbøl Kirkes landskab, set fra Kong Rans høj på kirkegården, og med rækken af oldtidshøje i baggrunden. Foto: Leif Baun.

i historien til f. eks. 1212 og give den det kongelige navn: »Kong Volmers vej«.

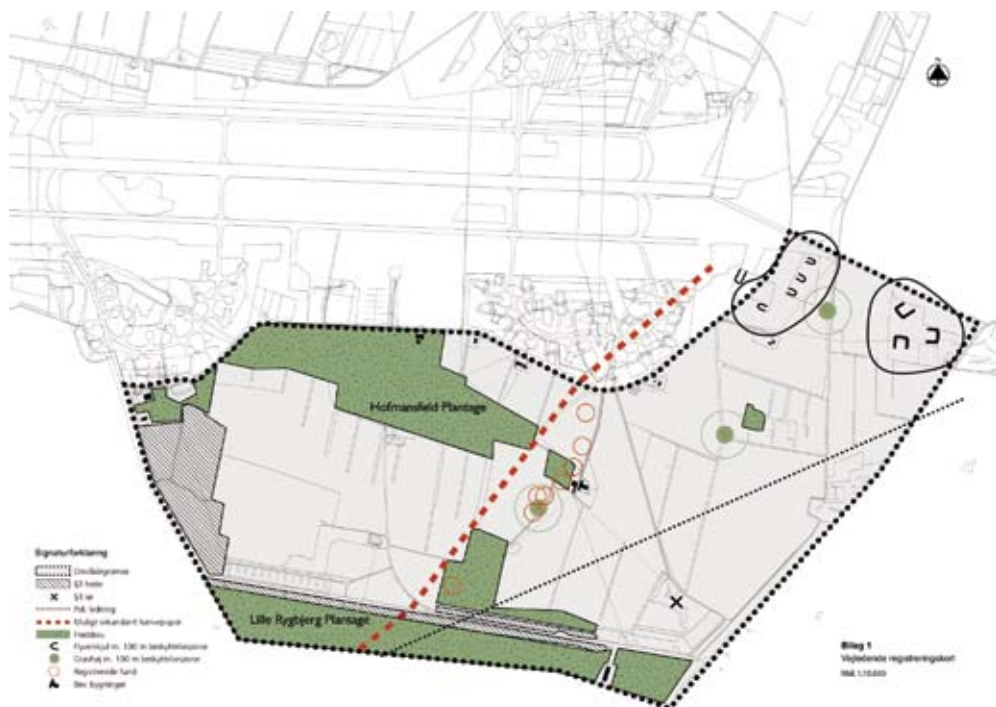
Vandel Flyveplads

Vandel Flyveplads blev anlagt af tyskerne under anden verdenskrig, men de skal nu ikke beskyldes for at have fjernet de gamle kæmpehøje, de var allerede slettet af landbruget, i forbindelse med hedens opdyrkning.

Den ny ejer af Vandel-området, Bregentved Gods, er positiv overfor at lade de gamle historiske vejspor indgå i et

grønt område, der skal anlægges syd for den fremtidige erhvervspark. Selskabet har i øvrigt stillet det viste kort til rådighed for denne artikel.

»Kong Volmers Vej« bør omfattes med samme respekt og berømmelse som Hærvejen, den støder op til her ved Randbøl på kanten af den gamle isrand.

Registreringskort over Vandel Erhvervspark med kæmpehøje og Kong Volmers vej indtegnet.

Gamle veje og spor i landskabet

Vort største rigsarkiv, siger Kulturarvsstyrelsens leder Steen Hvass om det danske landskab. Forfatteren til denne artikel beviser påstanden med en vandring omkring Egtved, hvor der er masser af fortidsspor, hvis man har øjnene med sig.

Af Lars Peter Lund

En vandretur kan give mange oplevelser, især hvor naturen har fået lov at ligge uden større indgreb gennem mange år. Med et opmærksomt øje og sind sættes fantasien i gang med at tyde de utallige spor vore forfædre har afsat gennem tiderne. I denne artikel vil jeg give eksempler på de gamle vejspor, som jeg har stødt på gennem ture i min hjemegn, Spjarup, Bøgvad og Tågelund ved Egtved.

Undervejs støder man også på spor efter f.eks. engvandingsanlæg og fortidige højryggede agre, men så skal man både være heldig og samtidig vide lidt om, hvad man skal se efter.

Allerede som dreng opdagede jeg på mit barndomshjem, Spjarupgårds store uberørte arealer nogle hjulspor, der ligesom ikke gav nogen mening. Det var ikke steder, vi på nogen måde ville færdes

dengang, heller ikke selv om det var med hestekøretøj.

Men i dag kan jeg konstatere, at det var spor, der kunne føre til møllen, til vadededet, engene eller tørvemosen. Hvis det da ikke var hulveje, der var endnu ældre, måske helt fra før historisk tid.

Hærvejen, den gamle alfarvej ned gennem Jylland, er et eksempel på, at vejen kom til at forløbe på højderyggen, her hvor vandskellet gik mellem vest og øst, og derfor var lettest at passere.

Indtil middelalderens slutning var Hærvejen, Kongevejen eller Studevejen, som den også blev benævnt, hovedvejen fra nord mod syd. I årene herefter foregik der mere og mere trafik mellem købstadsbyerne ude ved kysterne, og egentlige veje blev efterhånden anlagt fra 1600-tallet i stedet for hidtil, hvor man blot benyttede hjulspor og kørte et nyt ved siden af, når de tidligere blev for dybe og plørede.

Ravningbroens mystik

Et andet gammelt, mere mystisk vejforløb, er Ravningbroen og vejene ned over den dybe slugt mellem Vork og Ravning. Hvorfor den i sin tid blev anlagt af kong Harald, er der ingen naturlig forklaring på – og slet ikke på dette ret ufremkommelige sted. Men broen holdt jo heller ikke i mange år, og stadig er der ikke me-

Vej til toften overfor Ambedegård, hvor Bøgvad-gårdene oprindeligt lå.

gen trafik over Vejle Å det pågældende sted.

Siden stenalderens folk for flere tusinde år siden slæbte kæmpesten sammen til deres store megalitgrave, har der været behov for at transportere gods og dyr mellem bygderne. Senere var der brug for handelsveje længere væk, hvor såvel pilgrimme, stridsfolk som handelsmænd kunne færdes nogenlunde tørskoet og ubesværet gennem terrænet.

To glemte kirker

Skruer vi tiden 1.000 år tilbage har egnen her utvivlsomt været endnu mere befolket end i dag. Det indikerer de to sunkne og i dag glemte kirker, Torsted og Karbjerg. De to kirketomter ligger kun ca. 2½ km fra hinanden i luftlinje. Men helt fra denne tid stammer sikkert nogle af de gamle vejspor, vi kan forundre os over i vore dage. Hvor gik vejene hen, og hvorfor stod kirkerne kun i et par hundrede år? Mellem de to kirker var der

ikke langt, og landskabet er nu øde og ret ubeboet. Det kan egnen ikke have været dengang. Der skulle mange hænder til at bygge disse stenkirker, hvor sylden viste en meter i sokkelbredde, da tomterne blev udgravet for ca. 70 år siden.

I dag kan der stadig findes hjulspor ned til bækken, der skiller Tågelund og Torsted. Samtidig er der et usædvanligt kraftigt dige, der løber som et skel på kanten i dalen mellem Elsejegård i Tågelund og Torstedgård. En forklaring må denne nærhed mellem to kirker have. Kan man gisne om familiestrid eller uvenskab, om det gamle skel »over åen« eller noget helt fjerde?

»Den, der ikke vil dige, må vige« – lyder et gammelt ordsprog. Men man kan godt undre sig over den arbejdsindsats, der ligger bag de utallige store som mindre diger, man støder på overalt. Det har været et slidsomt håndarbejde og uden det store afkast, synes man i dag. Men inden landmålerens tid har det vel været den eneste måde, en lodsejer har kunnet håndhæve sine rettigheder på.

På gamle kort er der anført mange vad. Et vadested var naturlige udvidelser af bække og åer, hvor bunden var fast og hvor der samtidig ikke var nogen forhindring i nedkørslen til vandløbet.

F.eks. lå Bøgvadgårdene i gamle dage nede ved Egtved Å på en tør toft, hvor man stadig kan pløje rester fra dem op. Stednavnet Bøgvad er jo indlysende vadet over åen ved bøgene, og gårdene havde engang lige så megen jord på den anden side af Egtved Å, ind i det vi endnu kalder

Bøgvad Skov. Her er stadig megen skov, og det øvrige areal har været overdrev og lidt eng til høslet.

Hulvejen op til Amhede kan stadig findes, ligesom de gamle spor op til hvor Bøgvadgårdene ligger i dag. Den tredje gård blev dog nok engang flyttet til sin nuværende placering omkring 1860-70. Lokaliteten hed på det gamle udskiftningskort »Uldal«, og gården hedder i dag Højdalgård. Her boede min kone og jeg fra 1955 til 1988, og da vi i sin tid byggede nye stalde, dukkede der en komplet teglovn op i jorden. Heri var mur-

stenene til gårdens daværende bygninger i sin tid blevet hjemmebrændt. De sten, ovnen var bygget op af, svarede i størrelse og brænding også perfekt til en af de andre gårde.

Engvandingskanaler er andre spor i landskabet. De er udførligt blevet omtalt i Emil Trabergs hefte fra 1986, hvor han beskriver disse store anlæg ved Vejle Å anlagt af Dalgas og det dengang nystiftede Hedeselskab. Ved Spjarup og Bøgvad findes der også sådanne mindre anlæg, der dog kun har overrislet en enkelt gårds enge. Inden kunstgødning kom

Foto fra 1919 viser det nyopførte turbineanlæg ved Egtved Å, der leverede elektricitet gennem næsten 50 år. Spjarupgård ses i baggrunden, samt et engvandingsanlæg i funktion. Bemærk landskabet er næsten uden træbevoksning i modsætning til i dag.

Den gamle banelinje fra Egtved mod Hjelmdrup.

frem i landbruget, var gode enge til hø en livsbetingelse for, at gårdens dyr kunne overleve om vinteren. For at græsset kunne få næring og blive til godt hø, lod man vandløbene opstemme og gravede kanaler sådan, at vandet derpå kunne overrisle engen, inden det igen løb tilbage i bækken eller åen. Disse anlæg gik helt af brug efter Første Verdenskrig, men læg mærke til de mange kanaler, der stadig ligger parallelt med vandløbene på lange strækninger rundt omkring.

Enkelte steder kan man være heldig at finde spor fra de højryggede agre, men spor heraf ses nu kun på arealer, der er blevet opgivet som ager og beplantet, og derved er sporene blevet bevaret i skovbunden. I landsbyernes fællesbrug havde hver gård på skift sin ager, ca. 8-12 m

bred, som blev pløjet sammen, så der efterhånden fremstod et bølget landskab. På blot en enkelt mark kunne den samme gård have op til 10 sådanne højryggede agre liggende, og jordens bearbejdning og høst var helt afhængig af en fællesindsats.

De dyrkede marker havde hver sit navn, og de kunne være ret så fantasifulde. Egtveds marknavne var i 1683: Østre Indtægt, Kirkevang, Husdals Fald, Amphøjs Fald, Nørvang, Bramberg Indtægt, Raabjerg, Liden Goldberg, Cedersberg Fald, Gaasnæs Fald, Hymenshauge, Rytterrotting, Søhauge og Jerlevhoved Hauge.

Mange landsbyer havde blot 3-4 gårde, men var der 12-15, som mange steder, kunne det let give anledning til ufred, når alle på bystævnet ville have et ord at sige. Dog havde Oldermændene det afgørende ord, når bønderne alle sad i rundkredsen på hver deres store sten for at aftale arbejdets gang.

Spor efter banen

Når jeg omtaler andre synlige spor end vejene, må spor efter jernbanelinjer selvfølgelig også nævnes. Egtved Museumsforenings blad fra april 1998 har en artikel fra Egtvedbanens tid. Dengang tog jeg strækningen hele vejen gennem de otte sogne i den tidligere Egtved Kommune og fotograferede de ret så synlige spor af stationsbygninger, broer og ikke mindst banestrækninger, som endnu findes fra Egtved til Kolding.

Der var station i Bølling, Brakker,

Gravens, Starup, Viuf, Haurballe, Alminde, Lilleballe, Bramdrup og endelig to stationer i Kolding, en lang og snørklet vej, der sammen med den omstændighed, at banen var smalsporet, var skyld i, at privatbanen som den første i landet måtte lukke allerede i 1930.

Endnu flere spor er synlige fra Vejle, Vandel, Grindstedbanens tid, ja her er der offentlig sti helt fra Vejle til Bindeballe, men man finder også let sporene flere steder op til Randbøl. Det var en ret stejl stigning, hvor toget krydsede sig fremad, og det var også her på denne strækning fra Randbøl til Bindeballe, toget engang løb løbsk og derefter susede ned med et sammenstød og katastrofe til følge på Bindeballe Station, hvor flere passagerer blev hårdt kvæstet.

Toget til Vandel og Grindsted holdt ud godt 30 år længere, men så måtte denne bane også nedlægges.

Mange af de mindre, gamle veje i sognet kan godt se noget bugtede ud i dag. Det skyldes nok mest hensyn til private enemærker og til, at vejen efterhånden skulle gå forbi så mange bosættelser som muligt. Førhen var jorderne slet ikke drænet som i dag, dette gjorde selvfølgelig også sit til, at vejene måtte lægges derefter i terrænet.

I stedet fik man skole- og kirkestier, således at den nærmeste vej til fods stadig kunne forløbe uhindret. Det er i dag vanskeligt at erkende rester af disse stier, men fra gamle kort kan man få et lille indtryk af, hvor mange der endnu eksisterede for blot 60-70 år siden.

Møllevej nær Nybjerg Mølle.

Oprindeligt var lokalvejene altså mere »lige ud af landevejen«. Det er i hvert fald mit indtryk efter at have fulgt en del af disse gamle spor. Mange gamle hjulspor er mølleveje. Møllerne havde i mange år eneret til at drive mølleri. Gårdene måtte have en vogn til møllen hver uge eller måske lidt sjældnere for at få malet korn til både folk og fæ. Her var Nybjerg Mølle stedet for landsbyerne Tågelund, Vollund, Spjarup, Bøgvad og måske endnu flere, og derfor førte hjulsporene ned til møllen engang.

På møllen har der virkelig været leben og travlhed i fordums tid. Møllen solgte også høkervarer, brændevin og andet fornødent til bønderne, mens de ventede på at få det maledede korn med på vognen hjem. Og i ventetiden blev man beværtet med en dram og en pibe tobak.

Nybjerg Mølle med stråtag, et billede fra ca. 1900 og fotograferet ca. 1935, hvor forfaldet prægede møllebuset. Møllen blev restaureret og genindviet 1960, hvor det store billede er taget. Det lille farvefoto viser stedet i nutiden. Studieforspanet er også fra mølleindvielsen, og ejeren havde trænet dyrene hver dag en hel måned for, at de skulle gøre sig godt ved arrangementet.

Jeg vil her omtale forskellige vejforløb, bl.a. til Nybjerg Mølle, som havde sin forgængere i »Bjergemølle« og før den »Bøgvadmølle«. Selvfølgelig er der mange andre gamle vejspor end møllevejene. Før fællesskabets tid, hvor landsbyens gårde havde deres fælles agre spredt ud over et meget stort areal, var det nødvendigt med markveje for at komme

derud. Det var ligeledes livsnødvendigt at have adgang til et engareal, hvor man kunne være sikker på at kunne bjærge hø fra, så dertil måtte der også være vejadgang. Gårdene i Oustrup og Vollund havde således enge i Spjarup, en ganske lang køretur til der, hvor istidssøen engang havde efterladt gode engarealer.

I det hele taget måtte bønderne bruge

en masse tid på at køre rundt til mark, eng, mose og skov. Også til markeder for at afsætte produkter og købe ind måtte der køres langt.

Inden fæstebønderne blev selvejere og gårdene blev udskiftet for 200 år siden var der også pligtkørsel for myndigheder. Ikke så mærkeligt at landbrugsproduktionen var lav, bøndernes halve tid gik med at færdes på vejene.

Bønder på vejarbejde

Vedligeholdelse af de lidt større veje påhvilede i ældre tid også bønderne. Der er flere retssager om, hvordan dette arbejde blev fordelt og udført. Hver gård fik tildelt vedligeholdelse af et vist antal favne ifølge deres hartkorn, men ikke alle landsbyer var ikke lige villige til at efterkomme pligten til dette ekstraarbejde, kan man se i de gamle tingbøger. Det var ikke alene nok at holde deres egne lokale veje. De Oustrupbønder skulle således vedligeholde Vejle-Ribevejen på et godt stykke både øst for Egtved og øst for Amhede. Derudover havde de vedligehold på Vork Kirkevej, Møllevejen til Nybjerg, Præstevejen over Råbjerg og Tyboforde – fra ca. 20 til et halvt hundrede favne hvert sted – det kunne blive op til ½ km vedligehold i alt til hver gård. Der, hvor man ikke fandt det nødvendigt med vejgrøfter, kunne man blive pålagt det dobbelte vejstykke.

Gårdene i Spjarup havde en ret lige vej over Egtved Å 1 km nord for Nybjerg Mølle, op gennem en slugt, der stadig hedder »Æ Tywgrow« (Egtvedslugten)

op forbi Egtved Holtmose og skråt over Påskeborgs jord. Denne vej eksisterede endnu i 1940 som kirkesti og er aftegnet på landkort fra den tid.

Min skolegang var fra 1938 til 1945 til Tågelund, den gik over en pløjemark, langs et læhegn og skoven op til skolen. Det foregik altså på en af sognerådet udpeget skolesti, og den gjorde vel turen 1/3 kortere, så jeg var da meget tilfreds, selv om sneen om vinteren først skulle stemples til.

For de skolebørn, der skulle til Tågelund og boede på Egtved Holt og i Spjarup Krat, gik der ligeledes skolestier. Alligevel var der børn som havde 7-8 km at gå. Amhede, Torsted og Nordbæk var andre yderpunkter, der var god grund til

Gamle hulvejsspor i Spjarup.

at forkorte vejen, hvor det var muligt.

En opgørelse i J. Kvists bog fra Egtved Sogn nævner skolesti fra Egtved Skov over Vinkelgårds mark. Skolesti fra Fuglsang til Bølling. Kirke- og skolesti fra Hjelmdrup over V. Ballesgård mark til Egtved. Skolesti og kirkesti fra Vork over Refsgårdslunds mark til Egtved. Skolesti fra Spjarup til Tågelund, og ligeså en sti øst om Spjarupgård til Nybjerg Mølle.

Vejrester

Kort- og Matrikelstyrelsen har gamle kort, der er tilgængelige på nettet (www.kms.dk

under »Find et sted«). De er dog ikke ældre end 1842, men viser i vort område veje, der i dag er helt uigenkendelige. Kun hvor landskabet har ligget urørt af plov og anden jordbearbejdning, er det muligt at skelne disse veje. Her er det navnlig i skovene, at de gamle spor ligger urørt, nu ofte som en arbejdsvej.

Der er gennem tiderne opstået veje, de er igen gået af brug og så fremdeles. Ikke så svært man har svært ved at finde udgangspunkt og endestation i nogle af sådanne hjulspor, men de kan sætte fantasien i gang om hestes og menneskers

slid for at komme op over de sandede opkørte veje gennem århundreder.

Den gamle Vejle-Ribevej gik således forbi gårdene i Egtved, ad »Aftensang«, hvor der stadig er en rest tilbage - forbi gården Højvang, og hen til kirken. Vejen fortsatte så i en hulvej ned og krydsede Bøgvadvej, der er en anden gammel hovedvej fra Kolding mod Varde eller Ringkøbing. Stedet, hvor vejene krydsede, hed i gamle dage »Røverens kælder«, og det har i fordums tid været et ganske møjsommeligt, sandet og måske også farligt vejkrøds.

Ved museet Højvang i Egtved ses endnu en rest af den gamle Ribevej.

Æ Tybofwoot

Om den gamle Egtved byvej, som i dag kun eksisterer et kort stykke under navnet Tybovej, skrev Jensine Pedersen i 1955 sin hyldest. Her gengivet alene med tre vers.

Der går en herlig gammel vej her
nord for Egtved by.
Den er fra fællesskabets tid, og derfor ikke ny.

Her drev engang i svunden tid byhyrden med sin hjord,
og gransker jeg i vejens sand, jeg synes se dens spor.

Det var min barndoms skolevej, i sol, i blæst og væde.
Ved tanken om en dejlig dag var den så let at træde.
Det skulle ofte gå lidt stærkt, hvis jeg var sent på færde,
men der var ly for hver en vind bag digers grønne gærde.

Min gamle vej, jeg har dig kær, du så min barndoms glæder,
og minderne de strømmer til, hver gang jeg dig betræder.
Din grøft, dit diges blomsterflor ved våren er de samme,
og der står duft af hyl, jasmin, fra hegnets grønne ramme.

Slotsbranden – myter og virkelighed

Natten mellem 29. og 30. marts 1808 blev Koldinghus ødelagt af en brand, og Jyllands sidste kongeslot var dermed tabt for altid. Tilbage stod en malerisk ruin, og Koldings tid som kongeby var endegyldigt forbi.

Af Vivi Jensen

I samtiden konkluderede man, at branden var opstået, fordi de spanske soldater, der den nat var på vagt, havde fyret for kraftigt op i vagtstuens kakkelovn. Siden da har det været almen viden, at det var de spanske soldater, der brændte Koldinghus af – ja, hvis folk overhovedet ved noget om Koldinghus, så er det netop dette.

Mange ved dog ikke, hvad de spanske soldater overhovedet lavede i Danmark, så lad os kort resumere: I Frankrig havde Napoleon i 1799 tiltaget sig diktatorisk magt efter de turbulente år, der fulgte efter revolutionen i 1789, og i 1805 havde han kronet sig selv til kejser. I årenes løb havde Frankrig ført krig på adskillige fronter, og også mod England, som man søgte at isolere fra det europæiske fastland. Danmark ønskede at holde sig neutral, men landets strategisk vigtige placeringen og dets besiddelse af en flåde, der i

givet fald ville kunne spærre indsejlingen til Østersøen, bragte det i stormagternes søgelys. Englænderne, der var afhængige af at kunne hente vigtige forsyninger i østersøhavnene, og som med bekymring havde set, at Danmark, Sverige, Preussen og Rusland efter russisk pres havde dannet et væbnet neutralitetsforbund, havde allerede i 1801 søgt at tilintetgøre den danske flåde. Det var kommet til et søslag ud for København, men til trods for, at englænderne sejrede, lykkedes det dem ikke at ødelægge flåden, idet man fra dansk side havde valgt at lade den ligge i havn og kun benytte sig af gamle, allerede udrangerede skibe. Englænderne krævede, at Danmark trak sig ud af forbundet, men da zaren i mellemtiden var blevet myrdet, opløstes det nærmest af sig selv.

I 1807 besluttede englænderne, at truslen fra den danske flåde endeligt skulle elimineres. Denne gang valgte man at angribe fra landsiden, og i dagene 2. – 5. september blev København bombet til overgivelse. Efter nogle uger forlod englænderne igen hovedstaden, og de tog den danske flåde med sig. Desuden opretholdt de en base på Anholt, og de beherskede nu selv de danske farvande, hvor de bl.a. benyttede lejligheden til at udarbejde søkort over Storebælt, så de ikke mere var afhængige af den smalle passage gennem Øresund.

Da englænderne var borte, indledtes der forhandlinger med Frankrig. I begyndelsen af 1808 var aftalen på plads, og her er det, at de spanske soldater kommer ind i billedet, for ca. 13.000 mand af den hær på knap 34.000, der nu kom til landet, var spaniere, eller, som man sagde dengang, spaniolere. Hovedparten af resten var franskmænd, og dertil kom et lille kontingent belgiere. Napoleons forhandlere havde lokket Frederik 6. med, at hæren skulle generobre Skåne, der havde måttet afstås til svenskerne i 1658. Man kalkulerede med, at Øresund ville være islagt, så man kunne gå over, uden at den britiske flåde kunne forhindre det. Det egentlige formål var dog at få væltet omkostningerne ved hærens forsyninger over på Danmark. Ordren til overgangen over sundet blev derfor aldrig givet, og de franske soldaters 1½ år lange og kostbare ophold i Danmark blev en medvirkende årsag til statsbankerotten i 1813. Hovedparten af den spanske del af armeen havde allerede forladt Danmark i august 1808, hvor englænderne sejlede dem hjem til Spanien, så de kunne deltage i det netop udbrudte oprør mod franskmændene og mod Napoleons bror Joseph, der nogle uger forinden var blevet indsat som konge i landet.

Spaniolerne i Danmark

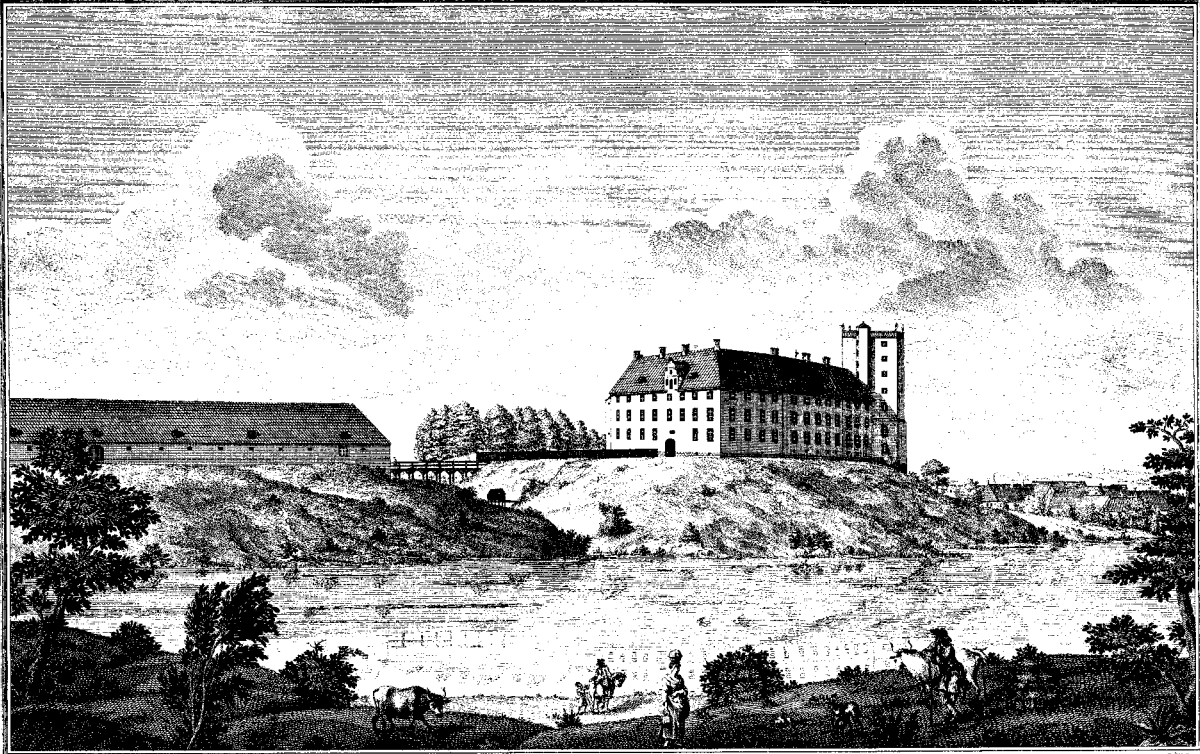
Den fransk-spanske arme havde ligget i kvarter i Hamburg og den nærmeste omegn, og herfra marcherede den i marts måned ind i hertugdømmerne. Nogle blev der, men de godt 33.000, der skulle

Napoleon-armeens øverstkommanderende, fyrsten af Pontecorvo, den franske marskal Jean Baptiste Bernadotte blev med sit følge indkvarteret på slottet.

videre ind i kongeriget, skulle alle igennem grænsebyen Kolding. Den 12. marts passerede 2.038 mand og 408 heste, der skulle videre til Kerteminde og Odense, og i de følgende dage var der gennemmarch fra morgen til aften.

22. marts var det Koldings tur til at modtage indkvartering, for den dag kom

Prospekt af det Kongelige Slot ved Coldinghus. Vue du Château Royal à Coldinghus. Prospect von dem Königl. Schlosse zu Coldinghus.

Koldinghus, som det så ud, da spaniolerne kom. Stik af Laurits de Thurah, 1749.

de spanske regimenter Princesa med 1.826 mand samt el Rey, der hørte til kavalleriet, og som bestod af 653 mand og 540 heste. Den folkelige overlevering vil vide, at soldaterne boede på slottet, og der opstod siden historier om, hvordan de om aftenen skulle have danset og sunget ved et stort bål midt i slotsgården. I betragtning af martskulden og de toppede brosten, samt at der var tale om et kongeligt slot, hvortil der ikke uden videre var adgang for hvem som helst, gør det mildt sagt ikke særlig sandsynligt.

I virkeligheden blev soldaterne ind-

kvarteret ude i byen og den nærmeste omegn, og Koldinghus havde kun indkvartering et par gange. Første gang var natten mellem 20. og 21. marts, hvor 20 officerer og deres 51 tjenere overnattede. Natten mellem 22. og 23. indkvarteredes en enkelt løjtnant med sin tjener, og den følgende nat to oberster med tjenere. Ud over dem var det kun armeens øverstkommanderende, fyrsten af Pontecorvo, den franske marskal Jean Baptiste Bernadotte, der med sit følge blev indkvarteret på slottet. Første gang var en enkelt overnatning 11. marts, og et par dage efter

hans afrejse fulgte hans hustru, Désirée, og parrets 9-årige søn Oscar. Bernadotte var i øvrigt langt fra den eneste, der havde medbragt kone og barn. Også mange af de spanske soldater havde familien med.

I slutningen af måneden var Bernadotte igen i Kolding. Sent om aften den 28. marts ankom han fra Sønderborg, ledsaget et større følge af generaler og diverse officerer af forskellig rang, samt af et vagtkorps af regimentet Princessa. Han nåede at få én rolig nat på slottet. Næste nat brændte det.

To dage senere skrev amtmand Selmer i Vejle et ledsagebrev til en indberetning om det passerede til Rentekammeret (finansministeriet) i København. Det begyndte således: »Indesluttede Skrivelse fra Commandantskabet og Magistraten i Kolding, hvoraf behageligst vil erfares, at Coldinghuus Slot den 30te f. M. [forrige måned] ved en opkommen Ildebrand er lagt i Aske.« - Indberetningen afsluttes med oplysningen om, at omtrent 6.000 tønder rug og havre, der havde været oplagret på slottet, var gået tabt, og af den indesluttede skrivelse fremgik det, at man allerede da havde konkluderet, at det var de spanske vagter, der ved uforsigtighed havde været årsag til brandens opståen.

Koldinghus brænder

Historien om Koldinghus' brand har medført mange mytedannelser. En af dem er den udbredte og ofte gentagne misforståelse, at ilden opstod i vagtstuens kamin. Brandforhørene, der fandt sted 1. og 11. april, fastslår imidlertid, at der var

tale om en kakkellovn, og i betragtning af, at der på auktionerne efter branden blev solgt 247 støbejernsplader og adskilligt andet tilbehør til støbejernsovne, er der næppe tvivl om, at det var en støbejernsovn og ikke en ovn af keramiske kakler.

I øvrigt oprullede brandforhørene et forløb, der kaster et lidet smigrende lys på et par velagtede medlemmer af Koldings borgerskab, idet det med al ønskelig tydelighed fremgår, at deres forsømmelser fik en væsentlig betydning for, at branden fik lov til at udvikle sig så katastrofalt som den gjorde.

I 1910, da P. Eliassen udsendte sin glimrende bog om Koldinghus, gengav han hovedindholdet af brandforhørene, men han undlod at nævne snedkermester Niels Becher og murermester Søren Jørgensen Weile, der, hvis de ellers havde passet deres arbejde, måske kunne have hindret branden i at brede sig. Eliassen kendte naturligvis historien, og når han tiede med den, kan det have været hensynet til endnu levende efterkommere, der spillede ind.

De to gode borgere var blandt de seks håndværksmestre, der havde vedligeholdelsesarbejderne på Koldinghus. Det indebar, at de også var brandmestre og dermed indtog ledende poster i slottets brandberedskab – de kendte jo huset og kunne hurtigt finde rundt. Når der var behov for det, skulle de seks herrer derfor på skift to og to gå nattevagt på slottet, hvor de skulle vogte lys og ild.

Ved det efterfølgende brandforhør hævdede murermesteren, at de begge

En spansk soldat ledsager en vogn, en såkaldt tartane, der er fyldt op med både hans egen og andre soldaters koner og børn.

Fra brødrene Subrs stik fra 1807-1808. Tilhører Museet på Koldingbus.

havde været på vagt, som de skulle. Senere kom det imidlertid frem, at Becher slet ikke var mødt. Han hævdede, at han var blevet syg, men at han havde glemt at melde afbud. Efterfølgende måtte murermesteren indrømme, at han selv var gået hjem ved to-tiden for at »hente noget

til sin forfriskning«, og at han først var kommet igen, da han blev afhentet af slottets portner med beskeden om, at der var udbrudt brand.

Der kan næppe være tvivl om, at de to herrer havde aftalt, at det var nok med én vagt, og at han kunne gå hjem, når der

Uniformen er soldatens stolthed, og den skal altid tage sig præsenteret ud. Her får fem grenadere fra forskellige regimentter sig en fredsommelig sludder; mens de fremviser al deres pragt.

Fra brødrene Subrs stik fra 1807-1808. Tilhører Museet på Koldinghus.

var ro på slottet. Skulle slotsforvalteren spørge efter den anden, kunne man jo altid sige, at den anden var på inspektion et eller andet sted ude i det store hus. Denne meget uheldige kendsgerning blev imidlertid ikke berørt med et ord i konklusionen og i indberetningerne, for

hvorfor hænge to pæne borgere ud, når man kunne give de fremmede skylden? D'herrer Becher og Weile slap for videre tiltale; men slottet var tabt.

Hvad skete der egentlig?

Brandårsagen blev aldrig fastslået med

sikkerhed. Af forhørene, der blev foretaget af by- og herredsfoged Deichmann, fremgår det, at da branden blev opdaget, var ilden kraftigst i mellemloftet (det tomme rum mellem gipsdækket over vagtstuen og den overliggende etages gulv). Murermester Weile forklarede, at de havde slået hul i gipsdækket, men at ilden allerede havde så godt fat, at »sprøjtes stråle aldeles ingen virkning kunde gøre.« Han tilføjede, at han ikke vidste, hvordan branden var opstået, men han formodede, at »det er sket fra vagtstuen kakkellovn, hvor mandskabet havde lagt overordentlig stærkt i kakkellovnen, og ilden der først lod sig se«. Desuden formodede han, at »der må have været en sprække i muren, hvor ilden havde trængt sig op til gipsdækket, men i selve skorstenen havde ilden ikke antændt.«

Desuden fortalte han, at vagterne havde søgt at forhindre, at han kom ind i vagtstuen. I første omgang sagde han, at han og Becher var blevet afvist ved døren klokken kvart i fire om morgenen. Malermester Dyring, der også var brandmester, var derimod kommet ind, men han havde ikke set nogen ild, hvilket lyder besynderligt i betragtning af, at han først var blevet tilkaldt, efter at branden var opdaget. Senere hævdede Weile, at han og Becher også var blevet afvist ved vagtstuens dør klokken 9 om aftenen.

Murermesterens noget usammenhængende historie om aftenens og nattens forløb kom hurtigt til at stå i et temmelig uheldigt lys. Becher, som var den næste, der blev afhørt, måtte nemlig som

ovenfor nævnt indrømme, at han slet ikke havde været på vagt, og at han først var kommet til stede, da han blev hentet midt om natten, efter at branden var blevet opdaget – han var åbenbart ganske pludseligt blevet rask. Om de divergerende historier betyder, at de implicerede blev afhørt i enrum, og derfor ikke har kunnet koordinere deres forklaringer, eller om Becher har været klar over, at sandheden ikke kunne undgå at komme frem, og at han derfor lige så godt kunne sige den selv, kan vi ikke vide. Slotsforvalter Kristensen kunne da også senere oplyse, at han ikke havde set Becher på brandvagtten, og at han senere havde hørt, at han skulle have været syg, men at der aldrig var tilgået ham noget afbud.

Om brandens opdagelse kunne Kristensen fortælle, at nogle ophidsede spanske soldater havde vækket hans kone med ordene »fyr, fyr« (»Feuer, Feuer« – de har nok fået lært sig lidt tysk under opholdet i Nordtyskland). I første omgang troede hun, at de ville have fyret op, men da hun blev klar over, hvad de mente, fik hun straks vækket sin mand. Han løb hen i vagtstuen, og der konstaterede han, at der var ild i »træværket i en mur«, hvorefter han sendte sin søn ud i byen for at vække de seks brandmestre. Han mente, at soldaterne selv havde søgt at slukke branden, og at de først havde tilkaldt hjælp, da de kunne se, at de ikke kunne klare det selv.

Slottets portner Peter Meyer kunne oplyse, at der ikke havde været brand at spore, da han gik i seng ved 3-tiden. Kort

efter var han blevet kaldt op igen, fordi der lugtede af røg, men han havde svaret, at det blot betød, at vinden var vendt. Et øjeblik senere fik han imidlertid melding om brand, og han var da straks stået op og havde begivet sig hen i vagtstuen, hvor en spansk officer, der stod ved døren, havde taget ham i øret og sagt »hyst«. Meyer havde straks taget fat på slukningen, og mens de »fik sprøjten i gang samt bar vand og slog på gulvet« kunne han »høre en bragen og se ilden pippende frem igennem loftet«. Sammen med byens trommeslager Kristen Eistrup, der var brandvagt på Staldgården, var han løbet ovenpå for at søge at slukke ilden i rummet over vagtstuen. Da han lidt senere var nede for at hente mere vand, havde han set, at vagtmandskabet stod stillet op i slotsgården »uden at røre trommen eller bidrage noget til redning, men endog forhindrede ham tilligemed Kristen Eistrup i at bære vand, ja endog arresterede Kristen Eistrup i skilderhuset. Af hvad årsag det skete, kunne han ikke bedømme.«

I eftertiden har historien om vagterne, der ikke lade brandmestrene komme ind i vagtstuen, spillet en stor rolle. Deres afvisning af at lukke folk ind allerede tidligt på aftenen – Weile nævnte klokken 9 – kunne dog have den helt enkle forklaring, at vagten ikke måtte distraheres i at udføre deres pligter, og at de derfor ikke måtte modtage besøg. At de også skulle have ønsket at holde brandslukkerne ude, efter at ilden blev opdaget, har vi kun fra murermester Weiles ikke alt for pålidelige

udsagn. Det bekræftes hverken af slotsforvalteren eller af slotsfogeden, og at spanierne skulle have afvist Weile og Becher, mens malermester Dyring var kommet ind uden problemer, lyder ikke troligt.

Meyers udsagn om, at de spanske vagter, efter at brandfolkene var gået i gang med slukningen, tog opstilling i militær orden i gården i stedet for at hjælpe til, skal heller ikke nødvendigvis tolkes negativt. Det kan også være et eksempel på korrekt militær opførsel, hvor man afventer ordre, før man går i aktion. Senere i forløbet sørgede Bernadotte da også for, at vagterne, og utvivlsomt også de tilløbende spanske soldater fra byen, ikke gik i vejen for de stedkendte brandfolk, idet han lod dem opstille i lange kæder, der sendte tomme brandspande ned til søen og langede fyldte op til brandfolkene. Det var uden tvivl mere nyttigt, end hvis de havde løbet planløst rundt i et hus, de ikke kendte, og blandt folk, hvis sprog de ikke forstod. Historien om, at de spanske vagter søgte at hindre brandslukningen, bør derfor henvises til myternes række, for at de uden at reagere ville have ladet en brand, der opstod ved kakkelovnen, brede sig videre til loftet i det rum, hvori de opholdt sig, er ganske simpelt utænkeligt.

Der har siden været rejst tvivl om Bernadottes indsats i brandslukningen, for den avis, der bragte historien, kunne jo have digtet den for at pynte på den fornemme herres ry. Imidlertid er der noget, der tyder på, at marskallen havde et sær-

ligt forhold til brandslukning. I november 1814 opholdt han, der nu hed Carl Johan og var Sveriges kronprins, sig i Kristiania (Oslo) i forbindelse med overdragelsen af Norge til Sverige. Under en ridetur fik han at vide, at der var opstået ildebrand på byens reberbane, og det fik ham til omgående at opsøge brandstedet, hvor han »gav ordre til sprøjternes rette brug«, som provst Frederik Schmidt beskriver det i sin dagbog fra den bevægede tid, hvor Norge ikke alene skiftede konge, men også styreform. Det virker derfor sandsynligt, at en mand, der omgående greb aktivt ind for at søge at slukke en brand, der ikke berørte ham selv og ikke kom ham ved, også må have foretaget sig noget konstruktivt, når et slot, som han selv boede i, blev ramt af ildebrand.

Langt senere opstod der endnu en myte om »de spaniolere, der brændte Koldinghus af«. Næsten et halvt århundrede efter branden lanceredes nemlig en historie om, at den var blevet påsat af vagterne, fordi de hadede Bernadotte og derfor ville brænde ham inde. Da branden imidlertid opstod mellem de nederste etager i den nordligste del af østfløjen, og da Bernadotte var indkvarteret i øverste etage i slottets sydvestlige hjørne, ville der været gået timer, inden ilden nåede ham.

Side 40-41: Hans Harder (1792-1873). »Prospekt af Kolding Slots Ruiner med en Deel af Byen og dens Omegn set fra den søndre Side, Aftenbehyning, 1824.« Olie på lærred 37x47 cm. Museet på Koldinghus, gave 1921.

Desuden er det utænkeligt, at han kunne have sovet fra det leben og den larm, som en brand medfører. Dog dertil ville han uden problemer have kunnet komme ud gennem både havetårnet og vinduerne i vestfløjens og sydfløjens nederste etage. Endelig er der pålidelige vidneudsagn, der fortæller om, hvordan han blev vækket af den danske generalkommissær ved marskallens stab, kammerherre I. G. Levetzau. Bernadotte havde modtaget ham med spørgsmålet: »Hvad sker der? Er det englænderne?« hvortil Levetzau havde svaret: »Slottet brænder«.

Efter branden

Trods brandfolkenes indsats lykkedes det ikke at redde slottet. Ilden havde bredt sig med stor hast, og selvom Koldings kommandantskab og magistrat utvivlsomt overdrev i deres indberetning til amtet, idet de skrev, at branden var opstået klokken fire, og at den »inden 2 timer lagde det hele slot i aske«, havde der ikke været meget at stille op for slukningsmandskabet. Det brandmateriel, der var til rådighed, havde slet ikke slået til. Kammer-sprøjterne, der kunne have gjort gavn i den indledende fase, var ikke til nogen nytte, idet ilden allerede havde for godt fat, da den blev opdaget. Herefter var der gået kostbare minutter med at alarmere slottets brandberedskab i deres hjem ude i byen. Byens brandvæsen, der bestod af nogle håndpumper og et korps af borgere, der skulle møde op med sprøjter og brandspande, når der blev ringet med kirkens stormklokke, kunne kun gøre ringe

gavn i en så høj bygning som slottet, hvor branden bredte sig opad fra anden etage.

Man havde straks været klar over, at det var for stor en opgave for slotssprøjten og for byens brandberedskab, så der var blevet sendt bud til Christiansfeld og Fredericia efter hjælp, men der gik vigtige timer, før sprøjterne herfra var fremme. Da de først var der, hjalp brødre­menigheds­ens sprøjter det lokale brandkorps med at søge at begrænse ilden, så man kunne få reddet noget af det korn, der var oplagret på slottet. Imens koncentrerede folkene fra Fredericia sig om at sikre, at flyvende gnister ikke antændte de lange staldbygninger øst for slottet.

I Brødre­menigheds­ens museum i Christiansfeld har man tidligere fremvist en brandsprøjte, der skulle have været i brug ved Koldinghus' brand, men desværre for historiens tilhængere er sprøjten forsynet med et skilt, hvoraf det fremgår, at den er anskaffet i 1884, og et forsøg på at forklare skiltet med, at der er tale om en reparation, kan man nok se bort fra. I Koldinghus' egne samlinger befinder der sig en anden gammel brandsprøjte, der med lige så lidt hold i virkeligheden har været knyttet til indsatsen på brandnatten.

Inventaret

Mens brandfolkene forgæves kæmpede mod ilden, havde andre havde travlt med at søge at redde det, der lod sig bære ud af slottet. En del blev bragt i sikkerhed i den dybe kælder nederst i Kæmpetårnet, og her blev det knust, da halvdelen af tårnet styrtede sammen – syd­muren havde

hvilet på en trækonstruktion over ridder­salens loft, og da ilden nåede hertil, var det slut med Christian 4.s mere end 200 år gamle tårn.

Året efter afholdt man to auktioner, hvor man bortsolgte alt det, der var reddet ved branden. Eneste undtagelse var en forgyldt alterkalk med tilhørende disk fra slotskirken. Den blev krævet indsendt til rentekammeret (finansministeriet), og herfra gik den senere videre til De kongelige Samlinger på Rosenborg Slot, hvor den i dag kan ses. Museet på Koldinghus har dog for nogle år siden fået fremstillet kopier, der nu kan ses i udstillingen om slottets historie. Af kirkens inventar solgtes derimod to store alterstager af messingmalm, en alterdug af hollandsk lærred kantet med brede kniplinger, en altertavle af træ med en lille klokke (en træ­æske på en stang, der blev båret rundt under gudstjenesten, og hvori man indsamlede penge – klokken skulle sikre, at ingen kunne lade som om de ikke bemærkede den), samt kirkeblokken (den faste indsamlingsbøsse, der havde sin plads ved indgangen).

Størsteparten af det, der blev solgt, var byggematerialer i form af store mængder brandskadet tømmer, 180.000 mursten, 1.000 gulvfliser, sandsten, vinduesrammer, bly mv. De mange kakkelsovnsplader er allerede nævnt. Endelig blev der solgt møbler, og i adskillige familier ejer man et skattet klenodie, der ifølge traditionen skulle være erhvervet på en af auktionerne efter branden. Imidlertid findes der detaljerede lister over alt, hvad der

blev solgt, og vi må derfor afvise malerier, kommoder, chatoller, skabe og andre spændende ting, for det, der blev udbudt, var stole, senge, borde og spejle samt et par kakkelovnsskærme, nogle kammerpotter og to vævede tapeter (gobeliner), det ene med en fremstilling af dronning Margrete til hest, og det andet med Holger Danske.

Forklaringen på sådanne falske ophavstraditioner er, at når man kan knytte et eller andet kvalitetsmøbel til forfædre, der har boet i eller ved Kolding, så bliver det let til, at det har oldefar nok købt på en af slotsauktionerne, og med årene er der en tendens til, den slags antagelser bliver til kendsgerninger. Desværre sker det sjældent, at der dukker noget op, der har en historie, som gør det sandsynligt, at det stammer fra slottet, og på Museet på Koldinghus findes der i alt fem stole, to lysestager og et spejl, som med rimelig sikkerhed kan antages at høre til det redede inventar. Mere er der ikke.

Ruinen

Efter branden lå slottet som ruin, og der var aldrig seriøse planer om at genopbygge det. Til gengæld besluttede kongen, at den skulle bevares som et historisk levn, et fortidsminde af den slags, som romantikkens malere og digtere elskede. I 1890 fik Historisk-Antikvarisk Selskab for Kolding og Omegn lov til at tage dele af ruinen i brug til det museum, foreningen var i færd med at opbygge, og i løbet af de følgende hundrede år blev flere og flere dele inddraget til udstillinger og admi-

nistration. I begyndelsen var det et ønske at genskabe det tabte slot, men i erkendelse af, at der ikke forelå tilstrækkelig viden om indretningen, og af slotsruinens historiske betydning, valgte man ved den sidste del af restaureringen, der udførtes af arkitekterne Inger og Johannes Exner i årene 1975-89, at bevare og beskytte de eksisterende mure ved at lade dem indgå i en moderne konstruktion, hvis udformning ikke lader den besøgende i tvivl om, hvor den historiske ruin slutter, og den moderne arkitektur begynder.

Noter:

Vivi Jensen er museumsinspektør på Koldinghus.

Tak til Steffen Riis, der beredvilligt har stillet resultaterne af sine arkivstudier omkring indkvarteringerne på Koldinghus til min rådighed.

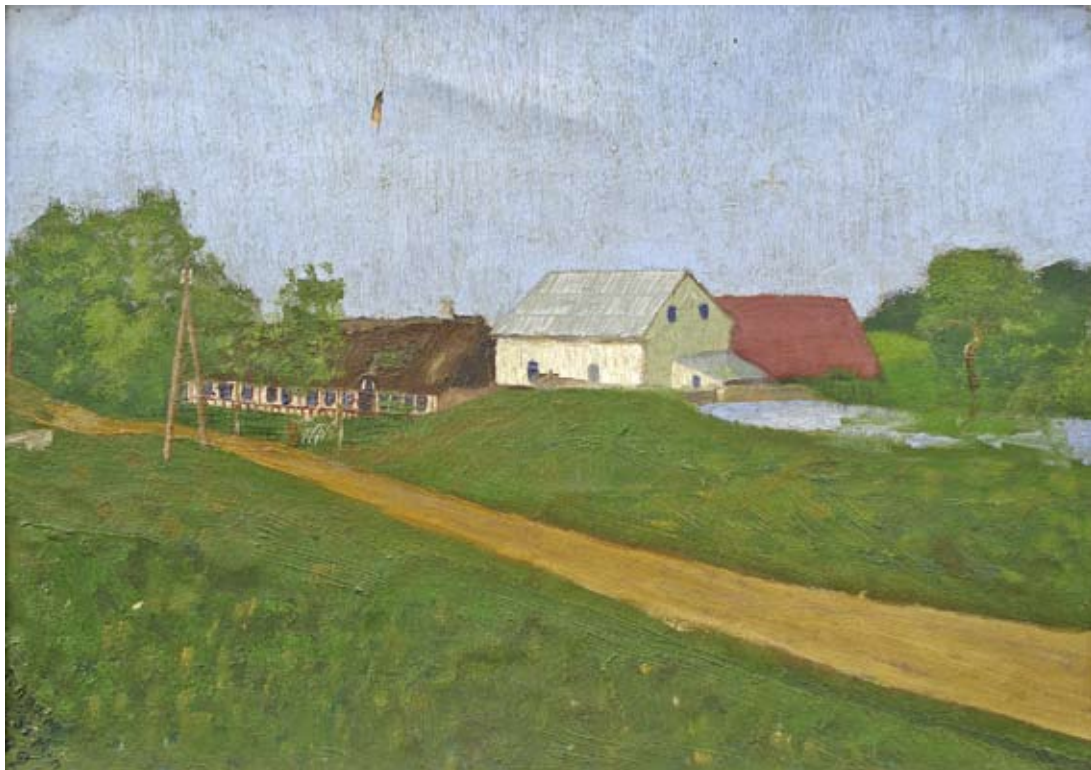
Udvalgt litteratur om branden på Koldinghus:

P. Eliassen: »Koldinghus«, Kolding 1910 samt genoptryk 1974.

J. J. Fyhn: Beskrivelser over Kolding. Kbh. 1848, s. 279-280.

Vivi Jensen: Forskræk Dem ej. Skalk nr. 5, 2000, s. 18-19.

Vivi Jensen: Efter branden. Skalk nr. 1, 2002, s. 28-32.

På Lokalkivet for Gl. Hedensted Kommune findes dette billede af Løsning Vandmølle, hvis rester nu har adressen Vandmøllevvej 58. Årstal og maler er ukendt. Foto: Ulrik Knudsen.

Jernkors og vandmølle

*Af Ulrik Dalsgaard Knudsen og
Karsten Dalsgaard Knudsen*

På Løsning Kirkegaard er der bevaret og fredet to jernkors. Det ene kors må være fra 1847 eller lige efter. Det bærer følgende indskrift:

Her hviler støvet af JØRGINE CHRISTOPHERSDATTER, fød i Kølholt i April

1802, død i Løsning Mølle i September 1847, efter 19 Aars kjerligt Ægteskab med Peder Iensen i Løsning Mølle, med hvem hun avlede 6 Børn hvoraf 4 modtage hende bisset. Hendes efterladte Mand og 2 Døtre begræde Tabet af den ømmeste Hustru og Moder. De som er trofast i kærlighed, skulle blive hos Herren. Viisd.b. 3. 9.

Det andet kors fortæller, at hendes ægte-

De to fredede jernkors nord for kirketårnet i Løsning. De er flyttet, men er tæt på den oprindelige plads. Foto: Ulrik Knudsen.

fælle var enkemand i 24 år, før han døde, og at de to af parrets seks børn, der overlevede moderen, også var i live ved deres fars død. Indskriften lyder:

Her hviler støvet af Møller PEDER IEN-SEN, født i Løsning Mølle 10 Januar 1796, død 3 Januar 1871. Gift 1820 med IØRGINE KRISTOFFERSDATTER af Daugaard, der med 4 af deres 6 Børn modtog ham hidset. 2 efterlevende Døttre vel-signe hans Minde.

Kommer hid til mig, Alle, som arbeide og ere besværede og jeg vil give Eder Hvile. Math. 11. 28.

Vi ved med sikkerhed, at Løsning Mølle, der i dag omtales som vandmøllen, eksisterede år 1505 og var ejet af kronen. Et gammelt Skødebreff af 1505 står der:

»1 pergrament skødebreff på en mølle liggendis mellem Snede kirche og Løsning.« Møllen hørte under Bygholm, Stjernholm Len.

Christian 4. havde købt Stjernholm slot og ladegård. Da de store udlæg på krongods fandt sted efter svenske krigenes tid, fik Peter von Uffeln og Dominicus og Johan Uffelns arvinger den 16. maj 1661 i Hamborg for en fordring på omtrent 40.700 rigsdaler udlagt Stjernholm slot og ladegård, som er afbrændt af fjenden og er ingen bygning på, foruden 700 td hartkorn bøndergods. Her imellem Løsning Vandmølle.

Da møllen blev solgt fra kronen, var dens tilliggender i ager og eng 6 skp og 1 fdk, mølle-skyld 3-1-2. Møllen er så under Bygholm Gods. Den har kun 1 kværn og lidt vand, og den måtte stå stille. Den

besøgt kun af nogle få mennesker i Løsning sogn. Og når den i det hele taget var ved magt, skyldtes det kun herskabets hjælp og forstærkning.

I jordebogen fra Stjernholm Len er der følgende mølleskyld. 10 ørter mel. 1630 ingen landgilde ydet. 1631 fri for 3 ørter, men revisionen påtalte, at der intet tingsvidne var om møllens tilstand. Blev 1616 sat til at yde 6 td og 2 skp mel.

I årene fra 1604 til 1630 havde Jep Møller fæstet, der står om ham, at han var meget forarmet.

I jordebogen står der i perioden 1630 - 1643, at møllen skal sættes for ny skyld, men det ses ikke at være før 1637 og ved kongebrev af 21. februar fastholdes den gamle landgilde.

I 1655 opsigde fæstegårdmand Søren Nielsen sit fæste lovligt på grund af sit ægteskab. Jørgen Christensen (Møller) i Løsning Mølle og Mads Jensen i Løsning stede på livstid den øde gård (der var to fæstegårde sammen med Møllen). De skulle give efter jordebogen, men være fri for ægt og arbejde, soldaterhold og kongelige skatter.

Jens Christensen blev efterfølger på Vandmøllen. Han var gift to gange, vi har ikke navnet på den første kone, hans anden kone hedder Maren Frederiksdatter.

Efter Jens Christensens død bliver Maren Frederiksdatter gift med Niels Pedersen, som overtog fæstet.

Peder Jensen fra jernkorset overtog Møllen 1818. Den næste møller er Hans Christensen. Han var født i Gl. Sole, var gårdejer, men købte møllen 1861.

Det var skik i gamle dage, når at landmændene kom til mølle, blev de altid budt ind i møllestuen på en kaffepunch, medens deres korn blev malet og toldet. Det skete, at en bonde fik lyst til flere puncher og kaldte på pigen »jen te«. Pigen råbte da til møllesvenden »jen te«, og så blev der toldet af hans korn igen.

Han var dygtig, byggede en stråttækket vindmølle, der brændte 1911. Efter Hans Christensens død 1909 drev enken Ane Lisbeth møllen indtil 1912. Da solgte hun møllen til Theodor Lauritsen. Han drev møllen, indtil sønnen Hans Lauritsen i 1947 overtog den. Han blev den sidste, der drev den gamle vandmølle.

En del af møllebygningerne står endnu tilbage på adressen Vandmøllevej 58.

Støbestedet står fornedet på korset over Jørgine Christophersdatter: »Stallknecht Horsens«, siden Horsens Jernstøberi. Foto: Ulrik Knudsen.

Horsens Statsfængsel. Foto: Per Algreen.

Horsens Statsfængsel 1853-2006

Ved udgangen af 2006 flyttede personale og indsatte fra det mere end 150 år gamle Horsens Statsfængsel. Horsens Museum lavede i efteråret 2006 en fotodokumentation af fængslet. Denne artikel viser nogle af de mange billeder fra fængslet og giver et rids over fængslets historie og hverdagen, som den så ud ved lukningen. Til slut præsenteres nogle af fængslets mere »berømte« indsatte gennem tiderne.

*Af Mikkel Kirkedabl Lysholm Nielsen
og Anna Wówk Vestergaard*

I de mere end 150 år, som Horsens Statsfængsel var i drift, levede fængslet og

Horsens By sammen på godt og ondt. Fængslet bidrog i høj grad til byens identitet og image. Når talen faldt på Horsens, udløste det ofte en kommentar om fængslet – også selvom Horsens de senere år har fokuseret på at skabe en profil som kulturby. Fængslet var for nogle af byens borgere en skamplet på byen, men det var i 1800-tallets midte byen selv, der bad om at få fængslet placeret i Horsens. I 1842 havde Horsens mistet sin status som garnisonsby, da Det Slesvigske Ky-rasserregiment blev nedlagt, og byen var interesseret i nye statslige arbejdspladser som kompensation. Derfor anmodede bystyret om at få det planlagte nye jyske tugthus til byen. Opførelsen af Horsens Statsfængsel startede i 1847, og fængslet

Midterfløjen kaldet Gammel Celle var indrettet efter det panoptiske princip. Et lille antal vagter kunne her overskue et stort område.

blev snart en af de store arbejdspladser i Horsens med stor økonomisk betydning for lokale virksomheder og forretninger. Fængslet beskæftigede et stort antal ansatte, og samtidig udgjorde de indsatte indtil 1916 en særdeles billig arbejdskraft for den lokale tekstilvirksomhed Crome & Goldschmidt, som havde fast kontrakt med fængslet.

Horsens Statsfængsel var et såkaldt lukket fængsel, som især husede dømte med lange straffe, og dømte som ikke kunne overholde reglerne i de åbne fængsler. Samtlige indsatte var mænd. Fra midten af 1930'erne og frem til 2006 var de indsatte anbragt i enkeltceller med et grundareal på 6,3 kvadratmeter. Dagen gik med arbejde eller skolegang. Om natten var de indsatte låst inde i deres celler. Cellerne havde ikke toilet, og kun nogle få af cellerne havde vaskekumme. Bad foregik på fælles badeværelser på gangene.

Afdelingerne havde navn efter deres beliggenhed på etagerne og i forhold til verdenshjørnerne. Stueetagen hed 1. etage. Afdeling 1. Vest lå således på stueetagen i vestfløjen. Ved fængslets lukning var nogle af afdelingerne strengt isolerede fra de øvrige: Horsens Arrest 1. Øst, Isolationsafdelingen 1. Vest og Afdeling 4. Vest, hvor de såkaldte stærkt negativt styrende indsatte (i praksis Hells Angels-rockerne) sad.

Horsens Statsfængsel - »I det slot vil jeg bo«.

Sådan sagde en prøjsisk general efter si-

gende i 1864, da han i spidsen for sine styrker nærmede sig Horsens. Foran sig så han Horsens Statsfængsels imponerende grågule bygning hæve sig over byen, som en fæstning på sin bakketop. »Slottet«, som er Danmarks ældste moderne fængsel, er endnu i dag et af byens vartegn, selvom bygningen ikke længere fungerer som fængsel.

Horsens Statsfængsel blev indviet og taget i brug i 1853 under navnet Horsens Tugthus. På dette tidspunkt var kun tre af fængslets planlagte fire fløje bygget. Fængslets første indsatte blev sat til at bygge østfløjen, som var færdig efter et års tid. I løbet af de første dage nåede antallet af tugthusfanger op på knap 100 mand, som var blevet overført fra tugthusene i Viborg og på Christianshavn. Allerede i 1858, fem år efter indvielsen, var der omkring 500 indsatte i fængslet, og fængselsledelsen måtte meddele Justitsministeriet, at man ikke havde plads til flere.

I tidens løb har fængslet undergået en lang række fysiske forandringer. Indtil 1857 blev fængslet bevogtet af soldater fra Fredericia. Herefter overgik bevogtningen til egne vagthold, og man opførte endnu en ringmur nord for anstalten. Da Viborg Tugthus blev nedlagt i 1874, udvidede man fængslet i Horsens med 48 celler. Dette skete ved, at midterfløjen (Gammel Celle) blev forlænget, så den blev bygget sammen med nordfløjen. Mellem de nye celler var et stort åbent rum i alle fire etagers højde. Arkitektonisk fulgte man det såkaldte panoptiske

princip, som tilstræbte et stort overblik. Også uændede ændrede forholdene sig. I den østre gård etablerede man overdækkede strålegårde, hvor de indsatte kunne komme på gårdtur hver for sig.

I 1930 kom der en ny straffelov, som introducerede begrebet fængsler og forenkledede straffesystemet. Tidligere skelnede man mellem tugthus- og forbedringshusstraffe. I forhold til tugthusstraffene var straffene i forbedringshusene generelt kortere og med højere grad af isolation. Horsens Tugthus skiftede navn til Horsens Statsfængsel, og man påbegyndte en større ombygning, som skulle opfylde den nye lovs krav. I årene 1933-35 rev man øst- og vestfløjens 376 natceller ned. Natcellerne var med sine kun 3,2 kvadratmeter ganske små, de var placeret midt i fløjene med ringe ventilation og stort set uden lys. Som navnet afslører blev natcellerne kun brugt om natten. I cellen var der lige plads til en briks, som blev slået op om dagen. De indsatte tøj blev lagt på en skammel udenfor cellen for at undgå flugtforsøg og evt. forsøg på at skade sig selv. Natcellerne blev erstattet af 288 eneceller med vinduer langs ydervæggene. Frem til midten af 1950'erne var alle gangene indrettet som panoptiske korridorer med et åbent trappeforløb midt i fløjen. I dag kan denne form for indretning kun opleves i fængslets midterfløj.

I forbindelse med ombygningen i 1930'erne blev sygehusbygningen, som lå uden for fængselsbygningen, udvidet og fik bl.a. moderne bedefaciliteter. Først

senere flyttede sygeafdelingen til dens nuværende placering i 1. vest.

Siden 1960'erne er særligt de indsatte arbejds- og fritidsfaciliteter blevet ændret. Vaskeri og lagerbygning kom til i fængselsområdets nordvestlige hjørne i begyndelsen af 1960'erne. Produktions-snedkeriet, hvor de indsatte fremstillede møbler til brug i statslige institutioner, blev indviet i 1978. I 1970'erne og 1980'erne blev besøgslokalerne udvidet, og en husflidsafdeling med småværksteder blev indrettet i midterfløjen. Alle syv cellegange á 22 celler fik installeret bordtennis og billard. I 2001 blev der opstillet telefonautomater på hver enkelt afdeling, hvorfra de indsatte måtte ringe til fire i forvejen kontrollerede telefonnumre. Alle samtaler blev optaget på bånd.

Efterhånden som fængslet blev indrettet til at rumme flere faciliteter, faldt antallet af indsatte. Mens antallet i 1858 nåede 500, var tallet i fængslets sidste år nede på omkring 175 indsatte. I 2006 var de indsatte fordelt på syv almindelige afdelinger, sygeafdelingen, isolationsafdelingen og behandlingsafdelingen, som lå i en bygning for sig selv. Derudover var der den narkofri afdeling i Rådhusgade i Horsens midtby.

Fængslets opbygning

Fængslets arkitektur er præget af tankerne bag bygningens formål. I løbet af 1800-tallet ændrede fængsleers opbygning og funktion flere steder i verden karakter. Hvor fængslerne hidtil havde fungeret til skræk og advarsel med hårde straffe og

udnyttelse af forbryderne, blev de i løbet af århundredet indrettet efter nye tanker om, at det måtte være muligt at forbedre menneskene bag forbrydelserne.

Filosofien bag de moderne danske fængsler kom fra USA. Her anvendte man to forskellige systemer, som begge havde til formål at give fangerne religiøs opdragelse og moralsk oprejsning gennem fængselsopholdet. I Philadelphia var det første egentlige celle-fængsel blevet bygget i 1820'erne. Fangerne levede i total isolation i deres celle både dag og nat. Skulle de transporteres rundt i fængslet, var deres ansigter dækket, så ingen fanger kunne genkende hinanden. På den måde mente man at kunne sikre, at ingen blev genkendt af medfanger efter afsoningen.

Med sig selv som det eneste selskab var det tanken, at fangerne skulle angre deres forbrydelse og derigennem forbedre sig. Det andet system kom fra New York og kaldtes det Auburnske system. Her var fangerne kun isoleret i cellerne om natten, mens de arbejdede i tavshed i fælleslokaler om dagen.

I Danmark blev der i 1840 nedsat en kommission, som skulle »... søge at realisere det formål, at fængslingen ikke alene virker som en afskrækkende straf, men tillige bliver til forbryderens moralske forbedring«. I 1842 besluttede man, at fanger, som skulle afsone kortere straffe, skulle indsættes i forbedringshuse indrettet efter det Philadelphiske isolationsprincip, mens tugthuse af Auburntypen skulle huse langtidsfanger. Med den Auburnske indretning kan Horsens Tugthus

i nogen grad sammenlignes med et industri anlæg. Fangernes daglige arbejde med fremstilling af især tekstilprodukter var i 1800-tallet drevet på privat basis, og varerne blev solgt udenfor fængslet. Selskabet »Crome & Goldschmidts Fabriker og Horsens Tugthus Udsalg« brugte fangernes billige arbejdskraft og oprettede i slutningen af 1800-tallet butikker over hele landet med de varer, fangerne producerede. Fra 1916 ophørte samarbejdet dog. Fængslernes billige arbejdskraft og ulige konkurrence havde medført en del kritik fra private erhvervsdrivende, og de indsatte producerede herefter udelukkende til statens eget forbrug. Senere udførte institutionens forskellige værksteder atter bestillingsopgaver for private men nu under mere konkurrencemæssigt rimelige vilkår.

Som nævnt blev cellegangene i midterfløjen, som blev opført omkring 1874-1875, opbygget efter det panoptiske princip. Fra 1933-1935 til 1955 var også øst- og vestfløjens cellegange indrettet på denne måde. Udtrykket stammer fra to græske ord pan: Alle, og optikos: Observere, og indgik som en arkitektonisk del af den nye fængselsfilosofi. Den panoptiske opbygning havde flere formål. Overvågningen kunne klares af et fåtal af vagter. De indsatte kunne samtidig ikke vide, om de blev overvåget eller ej og fik således indtrykket af en usynlig, men konstant overvågning.

Dagligdag

Dagligdagen for de indsatte i Horsens

Crome & Goldschmidts maskinvæveri på fængslet. Varerne fra produktionen på fængslet blev solgt fra omkring 100 butikker landet over med navnet Crome & Goldschmidts Fabrikers og Horsens Tugthus Udsalg. Butikkernes navn gjorde formentlig sit til, at Horsens var kendt som fængselsby i hele Danmark.

Statsfængsel var meget anderledes end livet i samfundet udenfor murene. Fængslet var et lukket fængsel, og nøgleordene for livet indenfor murene var derfor overvågning, indespærring, manglende privatliv og en lav grad af selvstændighed. For nogle indsatte kunne de faste rutiner og den strukturerede hverdag dog være et afbræk fra en kaotisk og uoverskuelig tilværelse.

Hverdagen for de første indsatte adskilte sig væsentligt fra nutidens forhold. De fik f.eks. tøj fra fængslet og havde stort set ingen fritid. Arbejdstiden var alle hverdage fra kl. 05.15 til 20.00 i sommerhalvåret og fra 06.15 til 20.00 i vinterhalvåret. Lørdag sluttede arbejdet kl. 17.00, men herefter skulle de næste tre timer bruges på rengøring af maskiner og arbejdsredskaber. Resten af tiden

blev tilbragt isoleret i den enkeltes celle. Kun om søndagen kunne de indsatte få en smule fritid. Her kunne de få lov til at læse opbyggelige bøger eller få en lidt længere gårdtur end ellers. Indsatte, som havde særlig tilladelse fra fængselsinspektøren måtte skrive breve til familien. Et fast søndagsindslag var alle indsattes deltagelse i gudstjenesten. Dette var obligatorisk indtil 1924.

Sidenhen har de indsatte hverdag formet sig anderledes. Omkring år 2000 foregik dagtimerne som regel udenfor den enkeltes celle med enten arbejde eller undervisning. Arbejdstiden var blevet nedsat til 37 timer som i samfundet udenfor murene, og både på arbejde og i fritiden måtte de indsatte bruge deres private tøj. I fritiden havde de mulighed for at benytte fængslets bibliotek, billardborde, motionsrum, husflidsværksteder eller for at slappe af i tv-stuerne på gangene indtil kl. 21.30, hvor cellerne blev låst.

I slutningen af 1990'erne påbegyndte man en ny struktur, som skulle give de indsatte mere ansvar. På den måde skulle de lære at tage vare på sig selv, forholde sig til samfundets normer og regler, og derved stå bedre rustet til livet udenfor murene ved løsladelsen. De indsatte fik selv ansvaret for at møde på arbejde eller i skole til tiden og skulle f.eks. selv sørge for tøjvask. Denne tanke er yderligere udviklet i det nye statsfængsel i Enner uden for Horsens, hvor de indsatte selv sørger for deres mad.

Undervisning af de indsatte var oprindeligt ikke på dagsordenen, da det var en

Tømrerværkstedet lå i kælderen under nordfløjen. 2006.

almen opfattelse, at de indsatte ikke ville være egnede til at modtage undervisning. Fængslets første præst, pastor Salomon, insisterede dog på et forsøg med skoleundervisning. Hver søndag eftermiddag blev der givet en times undervisning i regning og skrivning. I 1855 var der så mange tilmeldte, at man måtte inddrage en almindelig ugedag, og fra og med slutningen af 1870'erne blev undervisningen yderligere udvidet. Dansk, skrivning og regning var på skemaet. Men også sangskolen blev prioriteret, ligesom undervisning i engelsk blev taget op. Mange indsatte havde planer om at udvandre efter løsladelsen og med engelskundervisningen kunne de forberede sig på mødet med et nyt land. Undervisningen i fængslet gjorde en stor forskel for mange af de indsatte, f.eks. for de indsatte der kom fra de danske kolonier. Indtil Danmark i 1917 solgte de Dansk-Vestindiske øer til USA, husede Horsens Statsfæng-

sel også straffede herfra. Indsatte fra de Dansk-Vestindiske øer modtog ekstra undervisning og blev ved hjemkomsten fra opholdet på »Højskolen i Horsens« beundret for deres kundskaber.

De seneste år i Horsens Statsfængsel kunne de indsatte blive undervist i folkeskolens 9. og 10. klassetrin. Der blev også tilbudt HF-enkeltfag, og de indsatte kunne gå op til eksamen. Indsatte med læsevanskeligheder blev tilbudt specialundervisning i dansk. Enkelte indsatte tog længerevarende uddannelser ved selvstudium. I forbindelse med både uddannelse og fritid havde fængslets indsatte mulighed for at låne bøger på fængslets bibliotek. I begyndelsen var det præsten, der håndterede bogsamlingen, men senere blev der indrettet et særskilt bibliotek i nærheden af undervisningslokalerne og ansat en faguddannet bibliotekar.

Hvis de indsatte ikke modtog undervisning, blev de i stedet beskæftiget på en af fængslets mange arbejdspladser. Arbejdspladserne kan opdeles i to større grupper. Den ene form for beskæftigelse bestod af en række serviceydelser, som kom fængslet til gode. De indsatte kunne arbejde i f.eks. køkkenet, vaskeriet eller med bygningernes vedligeholdelse. Den anden form for beskæftigelse foregik i et af fængslets værksteder. Da fængslet lukkede, producerede man varer på f.eks. snedkeriet, væveriet og trykkeriet. Mange af varerne som tryksager, kontormøbler og tekstiler blev solgt til Kriminalforsorgens øvrige institutioner. Som andre virksomheder havde Kriminalforsorgen derfor et såkaldt showroom i sydfløjen, hvor de forskellige produkter kunne vises frem for potentielle købere.

På bedekolonien Gedbus arbejde de indsatte med beplantning på heden. Maleri af Hugo Larsen 1901. Foto: Per Algreen.

Fælleskøkkenet for de indsatte på afdeling 4. Vest 2006.

Centralkøkkenet 2006.

Arbejdskolonier

De indsatte har dog også arbejdet uden for fængslet. Fra 1899 oprettede fængslet nemlig fangekolonier på de midt- og vestjyske heder. Den første arbejdskoloni blev oprettet i det tidligere hedebrug Gedhus syd for Herning og fungerede fra 1899 til 1951. Sideløbende kom der nye fangekolonier; i Lem ved Ringkøbing (1901-1905), i Dejbjerg Plantage ved Skjern (1903-1914), ved Flyndersø mellem Holstebro og Skive (1916-1931) og i Kølsen ved Hjarbæk Fjord nord for Viborg (1907-1934).

Det var ikke alle fængslets indsatte, som kom ud på heden. De heldige var på forhånd blevet set nøje an og fundet egnede til en vis grad af fysisk frihed uden for fængslet. Til gengæld for at opholde sig under åben himmel måtte de indsatte slide hårdt i det.

I Gedhus gravede de indsatte huller til beplantning af heden, og i Kølsen arbejdede de med mergelgravning. Var vejret for dårligt til udendørsarbejde, flettede de indsatte i stedet kurve, syede måtter eller pressede lyng til isolering af ishuse. Mens de øvrige kolonier kun fungerede i nogle måneder om sommeren, blev der fra 1911 mere permanent udstationeret indsatte i Kølsen. Derved blev kolonien en forløber for de senere åbne fængsler.

Mad

I 2006 fik hovedparten af de indsatte i Statsfængslet deres måltider fra centralkøkkenet i kælderens. Maden blev indtaget i den enkeltes celle eller i opholdsrummene på gangen. Herudover havde de indsatte adgang til et tekøkken på deres afdeling, hvor mindre mellemmåltider kunne tilberedes. De indsatte kunne

købe dagligvarer i et lille købmandsudsalg på fængslet, og på nogle afdelinger gik enkelte indsatte sammen om at lave mad i fællesskab. Siden slutningen af 1990'erne var de såkaldte stærkt negativt styrende indsatte på afd. 4. Vest undtaget fra centralkøkken-ordningen. Disse indsatte, som var afsondrede fra det øvrige fængsel, havde i stedet et fælleskøkken, hvor de selv lavede deres mad.

Det store centralkøkken lå i kælderen under fængslets nord- og midterfløj. Her tilberedte man maden til de indsatte. Mængder af mad var altid systematisk beregnet og nøje afmålt ud fra ernæringsmæssige og økonomiske kriterier. Længe foregik forplejningen således, at maden blev bragt ud i beholdere til den enkelte celle. Senere gik man over til at bringe maden op til de enkelte afdelinger, hvor de indsatte selv hentede deres portioner. Maden og især portionernes størrelse var noget af det, de indsatte hyppigt klagede over. F.eks. mente de indsatte i 2000, at den frugt, som blev uddelt sammen med aftensmaden, ofte var blevet stødt eller opbevaret for koldt, så der hyppigt var fordærvet frugt imellem. Samme år blev der klaget over en ændring af mængden af sovs, som gik fra at være »efter behov« til 1-2 dl.

I 1923 så menuen for de indsatte i Horsens således ud:

Frokosten (morgenmaden) blev indtaget fra 7.30-8.00 efter nogle timers arbejde. Den bestod af brød, øl og fedt eller margarine. Kl. 12.00 var der middagspause i en time. Listen herunder vi-

ser de retter, som skiftevis blev serveret for de indsatte:

- Sødssuppe. Bankekød med Sauce og Kartoffler.
- Oksekødssuppe. Kød med Peberrods-sauce og Kartoffler.
- Kærnemælkssuppe. Klipfisk.
- Øllebrød. Spegesild med Løgsauce og Kartoffler.
- Vandgrød. Stegt Lever.
- Byggrød. Kogt Flæsk.
- Kartoffelsuppe. Blodbudding.
- Rumfordsuppe. Saltkød.
- Grønkaalssuppe. Saltkød.
- Hvidkaalssuppe. Saltkød.
- Æblesuppe. Plukfisk.
- Sagovælling. Labskovs.
- Rismelsvælling. Biksemad.

Vesperkosten (aftensmaden), fra 17.00-17.30 bestod af brød, ost og 1 pægl (ca en kvart liter) mælk.

Disciplinærstraffe og sanktioner

For at opretholde sikkerhed og orden kunne de indsatte blive idømt disciplinærstraffe. Dette skete, hvis de f.eks. ikke overholdt straffelovgivningen, anvendte upassende sprogbrug, forsøgte at flygte eller var lydighedsnægtende. De første mange år anvendte personalet metoder, som vi i dagens Danmark vil finde inhumane. De indsatte kunne blive fastbundet for at udstå korporlig afstraffelse med strafferedskaberne kat (flerstrengt pisk), tamp (kort rebstykke) og rotting (spansk-rør). Kat og tamp blev lagt i blød i salt, hvilket gjorde afstraffelsen endnu mere

Dette foto, som er taget illegalt, viser gårdtursområderne omkring 1950.

smertefuld. De indsatte kunne derudover idømmes vand og brød i strafcellen eller et ophold i mørkkachot, hvor vinduet var blændet af. Den korporlige afstraffelse ophørte i 1920'erne og blev afskaffet ved lov med 1930-straffelovens ikrafttrædelse i 1933.

Ved fængslets lukning i 2006 var disciplinærstraffene enten bøder eller strafcelle. Bøderne måtte ikke overstige en ugeløn, og idømmelse af strafcelle inddar, at den indsatte blev udelukket fra al fællesskab i en tid. Udover disciplinærstraffene fandtes andre sanktionsmulig-

heder. Den indsatte kunne bl.a. anbringes i enrum – den såkaldte isolation. Denne foranstaltning var ikke en straf, men et tiltag, der skulle forhindre flugt eller øvrig strafbar virksomhed, eller fordi det ansås som værende uforsvarligt at lade den indsatte blive i fællesskab med an-

dre indsatte. Nogle gange ønskede den indsatte selv isolation. Det skete, hvis han f.eks. ønskede at være alene eller var bange for andre indsatte.

Isolationsafsnittet lå i forlængelse af sygeafdelingen. Selvom de indsatte var i isolation, kunne de dog i meget begrænset

Sikringscelle på afdeling 1. Vest 2006. Cellen kunne gennem et vindue overvåges fra gangen.

omfang have kontakt til de øvrige isolanter.

Sikringscellen var en anden mulighed for at afværge vold, selvmordsforsøg eller selvbeskadigelse. Den indsatte blev passiveret i sikringscellen ved at blive fastspændt til en seng, indtil han igen var tilstrækkelig rolig. Dette tog oftest nogle timer, men i enkelte tilfælde tog det mere end et døgn. Når en indsat blev sat i sikringscelle, blev han tilset af en læge. Endelig kunne de indsatte også blive lagt i håndjern. Dette skete som regel for at forhindre undvigelse, oftest i forbindelse med transport.

Gårdture

Gennem fængslets historie har de indsatte haft forskellige muligheder for at få frisk luft. Fra fængslets start i 1853 arbejdede nogle indsatte i perioder uden-dørs med f.eks. bygningsvedligeholdelse eller på gartneriet, men for de fleste var

gårdturen det eneste tidspunkt, hvor de var udenfor. I de første mange år foregik gårdturen i firkantede gårde omgivet af et højt plankeværk. Her gik små grupper af indsatte rundt i gåsegang, mens en fængselsbetjent overvågede, at de ikke talte sammen. Samtidig med de små gårde havde man såkaldte strålegårde i østre gård. Her kom den enkelte indsatte på gårdtur i en overdækket enkeltmandsgård uden kontakt til andre.

Strålegårdene blev brugt fra 1870'erne og til omkring 1933. Ved fængslets lukning i 2006 blev mindre gårdtursskure øst for fængslet brugt til indsatte i Arresten eller isolanter, som ikke måtte komme i kontakt med andre indsatte. De øvrige indsatte brugte det store fælles gårdtursareal vest for fængslet. Her var der en fodboldbane til rådighed for de indsatte, og der var læskure og bænke, hvor de indsatte kunne sidde med medbragt kaffe eller andet. Man forsøgte også at gøre gårdtursområdet mere indbydende med buske og bede. Fra at være et spørgsmål om blot at få frisk luft blev gårdturene efterhånden også en måde at dyrke fysisk aktivitet og være sammen med hinanden. Efterhånden kom det sociale samvær mellem de indsatte altså til at spille en større rolle på gårdturene. Udviklingen startede omkring 1940'erne, da man begyndte at lade de indsatte bevæge sig frit rundt på gårdtursområdet og tale sammen, som de havde lyst til.

Kontrol

De indsattes hverdag har alle årene været

præget af overvågning og kontrol. Dette har været nødvendigt for at sikre sig imod flugt og voldsepisoder, men også imod indsmugling af f.eks. rusmidler, våben eller andre forbudte genstande. Kontrollen startede allerede ved den indsatte ankomst til Horsens Statsfængsel. Her blev der udarbejdet et signalement af den indsatte, som også blev fotograferet. Medbragte personlige ejendele blev sorteret, og en række genstande blev under afsoningen opbevaret på fængslets depot.

Før og efter besøg, orlov eller udgang blev den indsatte afklædt og systema-

tisk kropsvisiteret for at undgå ind- eller uds mugling af stoffer, alkohol mm. De indsatte kaldte det selv at »strippe« for betjenten. Selvom brug af narkotika naturligvis var forbudt i fængslet, var der et udbredt misbrug. Handel med og distribution af f.eks. stoffer foregik med stor opfindsomhed. Bl.a. anvendte de indsatte et sindrigt hejsesystem udenfor vinduerne, når stofferne skulle viderebringes. For at indsmugle og gemme forbudte ting som f.eks. mobiltelefoner, stoffer eller andet, anvendte de indsatte talrige kreative løsninger. Løse mursten, hule bordben og andre gemmesteder blev an-

Gårdtursområdet 2006. For at hindre flugt- eller selvmordsforsøg var der ikke net i fodboldmålene.

vendt i forsøget på at skjule sagerne for de ansatte. Fjernsynsapparater og lignende blev derfor grundigt undersøgt.

Det skete også, at indsatte slugte ting. Det kunne være i forbindelse med smugling af narkotika, eller bestik og søm slugt med det desperate formål at gøre skade på sig selv. Når personalet fik mistanke om, at en person havde slugt narko for at smugle det ind i fængslet eller havde slugt et andet emne til fare for helbredet, førte man ham på sygeafdelingen og kontaktede lægen. En indsat, som enten ikke kunne eller ville medvirke ved en lægelig rektalundersøgelse kunne placeres i den overvågede observationscelle, indtil han havde forrettet sin nødtørft på et bækken. Herefter kunne indholdet bringes til undersøgelsesrummet ved sygeafdelingen og kontrolleres af personalet.

På afdelingernes betjentkontorer fandtes en mappe for hver indsat. Heri lå bl.a. et såkaldt celleblad. Cellebladet var en opgørelse over alle de effekter, som fandtes i den indsatte celle. Fængselsbetjentene foretog regelmæssigt grundige undersøgelser af cellerne. Disse undersøgelser kaldtes visitationer og foregik oftest, mens den indsatte var på arbejde eller i skole. Under visitationen af cellen undersøgte personalet låse og tremmer og ledte efter narkotika, flugtredskaber, mobiltelefoner og andre forbudte genstande. Et af personalets redskaber var et spejl monteret på en vinkel, sådan så fængselspersonalet kunne se bagsiden af f.eks. tremmer eller inventar. Opfindsomheden til gemmesteder var meget stor

blandt de indsatte. I den store fængsels-samling, som findes i det tidligere Fængselsmuseum i kælderetagen, har tidligere vagtmester Aage Egholm bl.a. samlet et par træningssko, hvor der er skåret ud til en mobiltelefon i sålen, en buksebøjle, hvor pinden til at hænge bukserne på er erstattet af en savklinge, og en ordbog med plads til en vægt til salg af stoffer.

Flugt og flugtforsøg

Længslen efter frihed blev ofte stærk under opholdet i Horsens Statsfængsel. Særligt indsatte med længerevarende straffe havde tanker om at flygte fra fængslet, og dette resulterede i nogle undvigelse og endnu flere flugtforsøg. Oftest prøvede den indsatte at save tremmerne i cellernes vinduer over eller at bruge hjemmelavede nøgler til at slippe ud af bygningen. Andre hjælpemidler var hjemmelavede stiger, murankre eller reb. Enkelte gange var flugtforsøgene af mere brutal karakter, hvor indsatte anvendte våben eller tog gidsler.

Flugt og flugtforsøg blev forsøgt hindret ved løbende at forbedre opsynet og låsesystemerne, ved at sikre ringmuren og i den sidste tredjedel af fængslets levetid også gennem gradvis indførelsen af elektronisk overvågning. For at afværge flugtforsøg over ringmuren blev et stykke af den i 1980'erne udstyret med det såkaldte NATO-tråd med store modhager. Til indsatte, som tidligere var flygtet eller havde forsøgt dette med farlige midler, fik Horsens Statsfængsel i 1990 indrettet to flugtsikre superceller i arresten. Bag

panserglassruder, jærndøre og vægge af armeret beton levede de indsatte i supercellerne under særlige forhold afsondret fra resten af fængslet. For at vanskeliggøre planlægning af flugt kunne denne type indsatte uden varsel flyttes til et andet fængsel med lignende specialceller.

Sygeafdeling og isolation

Horsens Statsfængsel havde sin egen sygeafdeling i 1. Vest, hvor der var tilknyttet læge, tandlæge og sygeplejersker. Sygeplejerskerne tog sig af den daglige sygepleje, mens afdelingen fik besøg af lægen to gange om ugen. Selve afdelingen havde plads til 11 indsatte ad gangen. Afdelingen kunne behandle en række sygdomme og akutte tilskadekomster som f.eks. vorter eller skrammer. Skulle en indsat igennem en større operation, måtte han dog på hospitalet uden for fængslet. Et besøg på sygeafdelingen betød for nogle indsatte mere end blot sygdomsbehandling. Turen på sygeafdelingen var også et afbræk i den monotone hverdag og et møde med nye ansigter.

Sygeplejerskerne var de første, som de indsatte talte med, når de havde problemer. På den måde kunne sygeplejerskerne vurdere, om den indsatte også skulle tilses af lægen. Det var også på sygeafdelingen, at misbrugere med abstinenser kom i behandling, og der blev uddelt metadon til nedtrapning. På sygeafdelingen fandtes et observationslokale og en sikringscelle. Skulle en indsat passiviseres, kunne personalet vælge at fastspænde ham til briksen i den overvågede

Besøgslokale 2006.

sikringscelle i nogen tid. Indlæggelserne på sygeafdelingen kunne også skyldes vold internt mellem indsatte, men der blev dog kun sjældent talt om volden. I stedet fik personalet f.eks. en forklaring om, at en indsat var faldet eller gået ind i en dør. Efter et sådant sygeophold var det ikke sjældent, at en indsat gik i frivillig isolation.

Besøg og verdenen udenfor

For de fleste indsatte var besøgslokalerne den eneste mulighed for direkte kontakt

med pårørende, venner og bekendte. De besøgende skulle først ansøge om tilladelse ved at udfylde og indsende en særlig blanket. Når oplysningerne på blanketten var kontrollerede, kunne den indsatte efter en uges tid modtage en besøgstiladelse, så han kunne forudbestille et besøg. Besøgenes længde varierede afhængigt af, hvilken afdeling den indsatte var tilknyttet, men der var typisk sat to timer af per besøg. Tiderne lå oftest udenfor de indsattes arbejdstid.

På besøgsområdet kan man i høj grad følge udviklingen i fængslet og samfundets opfattelse af de indsatte. Tidligere var besøgsværelset småt og spartansk indrettet med blot et bord og to stole. Der var en tynd dør med et lille vindue med gardiner i, og personalet var lige udenfor. I 1950'erne hang der en firkanteret urkasse på væggen, og når klokken ringede efter en halv eller en hel time, var besøget forbi. Efterhånden begyndte man i fængselsvæsenet at medtænke familielivet i bestræbelserne på at sende de indsatte ud i friheden igen som så hele mennesker som muligt. Derfor blev der stillet en briks ind på værelset, og antallet af besøgslokaler blev udvidet til syv. Kondomer til brug ved seksuelt samvær var tilgængelige i besøgslokalet, og til besøgende børn havde man mulighed for at låne legetøj, spil eller et fjernsyn med tilhørende videofilm. Der blev således stillet visse faciliteter til rådighed ved besøgene, som var mange indsattes eneste mulighed for direkte kontakt med f.eks. deres familie.

Hvad må medbringes til besøg?

JA:

Cigaretter
Tobak
Fyrtdøj/Tændstikker
Is
Slik
Kage
Smørrebrød
Grillkylling
Pizza
Burger
Pølser
Pommes Frites
Hotdogs
Mønter
Babymad
Bleer
Sandwich
Ribben / Bones
Håndmadder

NEJ:

Tasker
Overtøj
Poser
Punge
Nøgler
Drikkevarer
Andet flydende
Gryderetter
Spil
Legetøj
El-artikler
Kamera
Mobiltelefoner
Spillemaskiner
Tallerkner
Bestik
Krus / Kopper

Opslag fra besøgskontoret.

En indsat måtte højst modtage fem besøg om ugen. På grund af besøgsrummenes størrelse måtte maksimalt tre personer ad gangen komme på besøg. I almindelighed var besøgene uoverværede, men i visse tilfælde kunne det vurderes at være nødvendigt, at der var en funktionær til stede i besøgsrummet. Både besøgende og indsatte var underlagt en række begrænsninger, bl.a. blev medbragte blomsterbuketter undersøgt, og først udleveret til den indsatte efter besøget. Ligeledes var det kun nogle få varer, man måtte tage med udefra. Havde den indsatte kaffe eller te med til sin gæst,

hældte personalet det om på en anden termokande før besøget.

Den indsatte blev både før og efter besøget afklædt og undersøgt, mens den besøgende gik gennem en detektorkarm, og ting som skulle med i besøgsrummet blev scannet.

Enkelte indsatte valgte dog besøg helt fra. De korte møder med familien kunne være konfliktfyldte, og nogle indsatte brød sig ikke om, at deres børn skulle besøge fængslet. At holde familieliv, tætte venskaber eller parforhold ved lige gennem to timers besøg om ugen i et upersonligt lokale kan være svært at forestille sig.

De indsatte havde også mulighed for at kommunikere via post og telefon med familien og verden udenfor. Breve til og fra den indsatte blev kun gennemlæst i særlige tilfælde. Dog blev alle breve åbnet under opsyn, ligesom afsendelse af breve foregik ved at den indsatte afleverede sit brev sammen med en åben kuvert.

Personalet

En række forskellige mennesker var ansat for at få dagligdagen i fængslet til at fungere. Mange forskellige faggrupper skulle indgå i et samarbejde, så det lille samfund inden for murene kunne fungere. Fængselsfunktionærerne og vagtme-

Købmanden i sit købmandsudsalg 2006.

Spisemester Schaumann i køkkenet omkring 1907. Bakkerne med skåle i baggrunden er klar til at blive fyldt med grød.

strene var den største personalegruppe. Deres hovedopgaver var at sikre ro, sikkerhed og orden ved at holde opsyn med de indsatte. Da fængselsbetjentene i 1993 ændrede stillingsbetegnelse til fængselsfunktionærer, blev arbejdsopgaverne også udvidet. Nu skulle fængselsfunktionærerne også yde de indsatte støtte og motivation, samt indgå i den indsatte hverdag med arbejde, uddannelse og fritid. Fængselsfunktionærerne kom også til at fungere som de indsatte kontaktpersoner og blev således mere involveret i den indsatte sociale engagement. De ledsagede også de indsatte, når de f.eks. skulle rundt i fængslet eller var med på ledsaget udgang. Fængslets værksteder, f.eks. centralkøkken, maler-, smede- og snedkerværkstedet, var bemandede med de såkaldte værkmestre eller arbejdsledere. De havde en faglig uddannelse og ledede arbejdet på værkstederne, samtidigt med at de varetog en vagtfunction overfor de indsatte.

Sygeafdelingen beskæftigede både sygeplejersker, en læge, en tandlæge og en psykiater. Ved kirken var der ansat en præst og en organist. Skolen havde en række lærere ansat, og til biblioteket hørte en bibliotekar. Fængslet beskæftigede også en psykolog og forsorgsmedarbejdere, som hjalp indsatte med sociale problemer. De varetog bl.a. kontakten med socialforvaltningerne eller hjalp med at skaffe arbejde, uddannelse eller bolig ved løsladelser. Fængslets købmandsbutik var en filial af en butik udenfor murene, som købmanden passede i den begrænsede

åbningstid. Butikken var ikke en selvbetjeningsbutik men var opbygget som en gammeldags købmandsbutik, hvor købmanden stod bag disken og fandt varerne frem til kunderne.

Fængslet beskæftigede et par rengøringsassistenter, som varetog rengøringen af de områder, hvor de indsatte ikke måtte færdes. Det meste af rengøringen og vedligeholdelsen i det øvrige fængsel foregik ved hjælp af indsatte arbejdskraft. I spidsen for det hele sad fængselsinspektøren og den øvrige ledelse, som bestod af en viceinspektør og en fængselsfuldmægtig. Administrationen omfattede også en økonomiafdeling, som bl.a. varetog fængslets regnskaber, indkøb, bygningsvedligeholdelse samt indsatte og ansattes lønninger.

Troslivet

Bygningen af Horsens Tugthus var som nævnt et udtryk for, at tankerne om fængselsvæsenet havde ændret sig. Fokus var nu på forbedringstanken. Den indsatte opførelse og moral skulle forbedres, og fængselsopholdet skulle ruste ham til at blive en lovlydig samfundsborger. I Horsens Tugthus fik skolegang og religiøs påvirkning derfor en fremtrædende plads. Fra starten oplæste man dagligt morgen- og aftenbøn, og langt op i 1900-tallet vejede præstens ord tungt i sager om løsladelse eller benådning. Et par måneder efter fængslets åbning blev kirkerummet indviet og taget i brug, og fængslet fik tilladelse til at måtte udgøre et selvstændigt sogn. På den måde fik det

kirkelige liv en mere almindelig form, og kirkelige handlinger, som f.eks. dåb og vielse, måtte herefter foretages i kirken. Gudstjenesterne var i øvrigt indtil 1940 den eneste lejlighed, hvor de indsatte var samlet i en større forsamling. Herefter blev en foredragssal indrettet, og man forsøgte sig med andre arrangementer end gudstjenester.

Med tiden blev det religiøse liv i fængslet mere individuelt. Fælles morgen- og aftenbøn på afdelingerne blev afskaffet i 1910, og i 1924 var det ikke længere obligatorisk for de indsatte at være til stede ved søndagsgudstjenesten. Individualiseringen af de indsattes trosliv har også bevirket, at indsatte med andre trosretninger end kristendommen er blevet tilgodeset. Jævnligt har der været afholdt messer ved katolske præster, og i et lokale, der støder op til kirkerummet blev der i 1994 indrettet en lille moske. Her samledes en lille menighed af muslimske indsatte hver fredag. Fængslet forsøgte også at imødekomme særlige højtider og ortodokse spisevaner.

Fængselspræsten repræsenterede Den danske Folkekirke, men funktionen som sjælesørger vedrørte alle indsatte uanset tro. Præsten hjalp på den måde også medlemmer af andre trosretninger med at få mulighed for at praktisere deres religion. De folkekirkelige søndagsgudstjenester foregik i øvrigt ofte med deltagelse af medlemmer fra de andre trossamfund.

Fængselspræstens funktion som sjælesørger for de indsatte var vigtig. Her kunne de indsatte søge trøst og opmun-

tring. I nogle tilfælde varede forholdet mellem indsatte og præst endda udover tiden i fængslet. Et eksempel på et sådan forhold er en tidligere indsat, som efter sin løsladelse udvandrede til Amerika og blev ret velhavende. Ikke mindre end otte gange rejste han tilbage til Danmark med det ene formål at besøge den fængselspræst, som under hans ophold havde givet ham tro på livet og tillid til sig selv.

Vestermark Kirke – fristed i fængslet

Gennem tiden har kirken i Horsens Statsfængsel været kaldt »Tugthusets kirke«, »Straffeanstaltens kirke« og »Forvaringsanstaltens kirke«. I 1975 kom den officielt til at hedde Vestermark Kirke efter bydelen, hvori fængslet ligger. I dagligdagen blev den ofte blot kaldt »fængselskirken«, men efter navneændringen fremgik det ikke længere direkte af f.eks. dåbs- eller vielsesattester, at den kirkelige handling var foregået i et fængsel. Vestermark Kirke var sognekirke for de indsatte, men sognet dækkede også de funktionærer, som boede inden for fængselsområdet. I løbet af årene er der foretaget mange kirkelige handlinger, særligt vielser og dåb for indsatte og deres børn. Kirken er et stort og lyst rum beliggende i 2. sals højde. Til forskel fra de fleste andre rum i fængslet, som de indsatte havde adgang til, er der ikke tremmer for kirkens store vinduer. Udover at befinde sig et godt stykke over jorden, adskiller fængselskirken sig også fra andre kirkebygninger på anden vis. Almindeligvis er kirker bygget i retningen øst-vest med al-

Vestermark Kirke 2006.

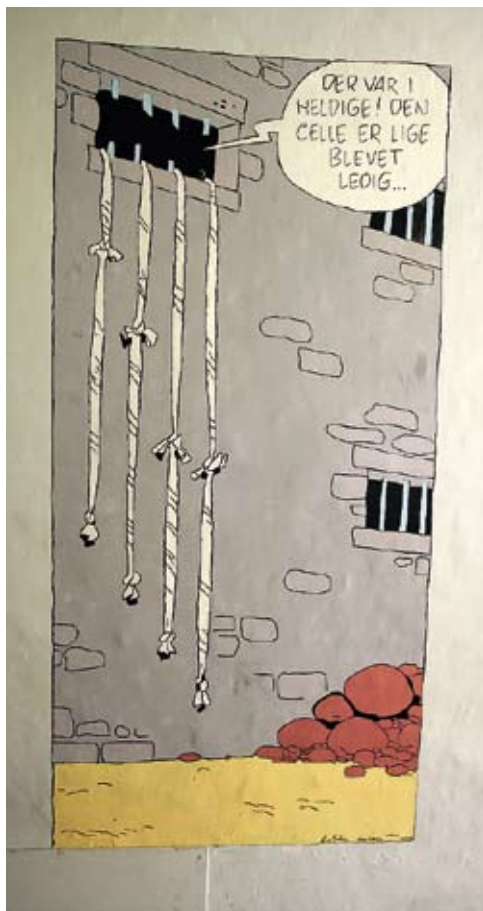
teret placeret mod øst. Vestermark Kirke har retning nord-syd, og alteret er mod nord. Kirken var tidligere indrettet som et amfiteater, hvor de indsatte sad i afskærmede båse, så de ikke kunne se hinanden. Den nuværende indretning stammer fra en ombygning i 1924-25. Kirken betød meget for nogle af de indsatte. Al udsmykning og inventar i fængslets kirke er således lavet af indsatte, bortset fra lysekronerne fra 1925, som er tegnet af en inspektør.

Kunst

For de fleste indsatte var tiden i fængslet lang og kedsommelig. Dagen gik

med faste rutiner. For nogle indsatte blev kreativ udfoldelse en måde at bryde hverdagen på, og kreativiteten i fængslet var mangfoldig. Nogle indsatte spillede musik og deltog i musikundervisning eller sammenspil i skolens musiklokale. De indsatte kunne låne mindre instrumenter som guitarer eller keyboards til at have i cellerne. Enkelte indsatte fremstillede selv instrumenter på værkstederne. Andre indsatte sang i kirkekoret, som øvede jævnligt og deltog ved gudstjenester og særlige arrangementer. I forbindelse med fraflytningen fra Horsens Statsfængsel udgav fangekoret CD'en »Farvel til Slot-tet«.

Kreativiteten blev også udfoldet i fængslets forskellige hobby- og husflidsværksteder, som omfattede bl.a. læder-, træ- og motorcykelværksted. Billedkunst spillede en stor rolle, mange indsatte tegnede eller malede, og rundt om på fængslets vægge kan en lang række vægmalerier og dekorationer endnu ses. Vægmaleri-

Vægmaleri fra 3. nord. Motivet er fra en Lucky Luke tegneserie med Daltonbrødrene. 2006.

erne havde udover den terapeutiske og æstetiske funktion også en hærværksned-sættende virkning. De indsatte selv-justits betød, at det ikke var accepteret, at man lavede graffiti på en medindsats arbejde. Motiverne for vægmalerierne og de indsatte udsmykninger rundt om i fængslet var primært hentet i temaer som udlængsel, drømmen om frihed, tegneserier og nordisk mytologi. En række af billederne forholdt sig til samfundets syn på de indsatte og stillede spørgsmål til tilværelsen under og efter opholdet bag tremmer. Det gælder bl.a. et maleri, hvor Obelix bærer på en stor bautasten med janteloven. Andre værker viser en særlig form for fængselshumor, som f.eks. vægmalerier med de evigt uheldige Daltonbrødre fra tegneserien Lucky Luke.

Fængslets »berømt»

De indsatte på Horsens Statsfængsel er samlet set en blandet flok, fra høj til lav, justitsminister til fattiglem, frihedskæmper til landssviger. Bag hver af dem gemmer der sig en historie. Her præsenteres historierne bag bl.a. en brandstifter, en flugtkonge, en pengeskabseksperter og en rigsbefuldmægtiget.

Jens Nielsen (1862-1892)

Jens Nielsen er den sidste person, som blev henrettet i Danmark i fredstid. Efter 1892, hvor Jens Nielsen blev henrettet, har vi i Danmark kun eksekveret dødsdomme i forbindelse med retsopgøret efter Anden Verdenskrig.

Jens Nielsen havde gennem sin fattige

opvækst på forskellige fattiggårde og opdragelsesanstalter opbygget et voldsomt had mod samfundet. Det udmøntede sig i en række tyverier og ildspåsættelser i både ind- og udland, bl.a. påstod Jens Nielsen, at dökkerne i London nedbrændte på grund af ham. Under en af ildspåsættelserne i Danmark blev Jens Nielsen pågrebet i sommeren 1883. 11. juli 1884 blev han 21 år gammel idømt 16 års tugthusarbejde i Horsens Tugthus. Under opholdet i fængslet udviklede Jens Niensens vrede og bitterhed overfor samfundet sig yderligere. På vej tilbage til sin celle fra en gårdtur i 1885 forsøgte han at dræbe en betjent med et blylod men blev dog overmandet. Den efterfølgende dødsstraf blev ændret til tugthusarbejde på livstid. Kort tid efter forsøgte han atter at dræbe en betjent. Igen blev Jens Nielsen dømt til døden, og igen blev han benådet.

Efter sin anden benådning blev Jens Nielsen optaget af tanken om at få hævn over samfundet ved i fuld offentlighed at møde døden på skafottet. Derfor overfaldt han for tredje gang en betjent i 1892. Denne gang slog han betjenten i hovedet med et bordben i hvis ene ende to spidse søm var monteret. Betjenten blev hårdt såret men overlevede. Jens Nielsen blev idømt dødsstraf, ligesom han havde forventet, men dødsstraffen kom ikke til at foregå i offentlighed, som han havde ønsket. I stedet blev han halshugget foran et fåtal af vidner i fængslets vestre gård 8. november 1892.

Uden Jens Niensens vidende var 202

af hans medindsatte dog beordret til at overvære henrettelsen fra vinduerne som et led i den præventive indsats. En af dem var Adolph Philipsen, som blev kendt på grund af sin forbrydelses voldsomme karakter.

Adolph Philipsen (1855-udvandret til Amerika i 1905)

Adolph Philipsen var i slutningen af 1870'erne og begyndelsen af 1880'erne ansat ved Horsens Svaneapotek og boede i Jessensgade. Senere blev han sæbefabrikant i København, hvor han i 1890 myrdede kontorbud og inkassator Johan Meyer. Philipsen tog Meyers guldur og hans penge.

Herefter forsøgte Philipsen at skaffe sig af med liget ved at putte det i en tønde med læsket kalk og sende tønden med skib til en opdigtet adresse i Amerika. Politiets mistanke faldt dog hurtigt på Philipsen, som forsøgte at flygte til Sydafrika over Hamburg. I Elben løb hans skib imidlertid på grund. Politiet arresterede ham, og han tilstod mordet.

I New York opsporede man tønden, som med sit makabre indhold blev sendt tilbage til København. Her lukkede man tønden op og fandt Johan Meyers lig. Philipsen blev oprindeligt dømt til døden, men straffen blev siden hen ændret til livsvarigt tugthus. Adolph Philipsen undgik enhver form for disciplinær påtale i fængslet.

Philipsen blev benådet mod udvandring i 1905 efter 15 års fængsel. Han udvandrede til USA, hvor han skabte sig

en respektabel tilværelse under navnet Hauff.

Horsens Statsfængsel har også huset ganske prominente fanger, som f.eks. den tidligere justitsminister Peter Adler Alberti.

Peter Adler Alberti (1851-1932)

Peter Adler Alberti var jurist, højesterets-sagfører, folketingsmedlem, justitsminister samt formand for Den Sjællandske Bondestands Sparekasse og for Danmarks Landmænds Smørexportforretning.

Uretmæssigt tilegnede Alberti sig flere millioner kroner som formand for sparekassen og smørexportforretningen.

Pengene blev bl.a. brugt til at spekulere i sydafrikanske guldmineaktier, hvilket slog fejl. For at dække over de mislykkede spekulationer, trykte han falske dokumenter på et lille legetøjstrykkeri.

I 1908 gik bedrageriet ikke længere. Alberti tog sin afsked som minister og meldte sig kort tid efter på politistationen. Her kom det frem, at han havde forfalsket og bedraget for i nærheden af 15 millioner kroner, og i 1910 blev han dømt til otte års tugthusafsoning i Horsens.

Justitsministeren var noget mere velnæret end den gennemsnitlige tugthusfange. Han vejede ved indsættelsen over 138 kg og havde en livvidde på 153 cm.

Karikaturtegning med bl.a. den bedrageriske justitsminister Alberti tv.

Der måtte derfor syes særlige fangebukser til ham.

Albertis ophold i Horsens Tugthus blev ikke langvarigt. Han holdt sig inden for reglerne men kunne ikke tilpasse sig det daglige liv i fængslet. I sommeren 1911 blev han så alvorligt syg, at han måtte indlægges på anstaltens sygehus. I løbet af de to år Alberti var fængslet i Horsens, tabte han over 62 kg. Betydningsfulde personer forsøgte at få en benådning i stand, men inspektøren ville ikke bryde med den almene retsopfattelse.

I stedet blev Alberti efter kun to år i Horsens ekstraordinært overført til Vridsløselille i 1912. Dette var et brud med den gældende praksis, hvor tugthusstraffe kun kunne afsones i Horsens. I 1917 blev Alberti benådet fra Vridsløselille og levede indtil 1932.

Andre af Horsens Statsfængsels indsatte opnåede berømmelse på grund af deres spektakulære flugtforsøg. Fængslets mest berømte flugtkonge er Carl August Lorentzen, men også Mozart Lindberg gjorde sig bemærket i forhold til flugtplaner – hans planer blev dog aldrig gennemført med succes, da alle hans flugtforsøg blev opdaget af personalet.

Carl August Lorentzen (1896-1958)

Carl August Lorentzen sad i sikkerhedsforvaring i Horsens Statsfængsel på ubestemt tid for bl.a. indbrud og tyverier og blev berømt i hele landet for sin flugt fra fængslet natten til lillejuleaftensdag i 1949. Mere end et år før havde Lorent-

Ved indgangen til den tunnel, som Carl August Lorentzen flygtede gennem i julen 1949, efterlod han denne seddel.

zen påbegyndt forberedelserne til flugten. Han fremstillede et sæt falske nøgler, brød hul i muren bag cellens lille reol, og gravede på 11 måneder og en uge en 18 meter lang tunnel under fængselsgården til inspektørens kælder, hvorfra han fandt ud i friheden.

Ved tunnelen lagde Lorentzen en seddel med ordlyden »Hvor der er en vilje er der også en vej«.

Lorentzen gemte sig på en gård ved Ølsted syd for Horsens, og om natten sneg han sig ind i køkkenet og stjal sig

*Gårdturs-
arealet for
isolationsfan-
ger 2006.*

lidt mad. Under opholdet i det fri sendte Lorentzen oven i købet fængselsinspektøren et julekort. Men turen ud i friheden blev kort. Efter nogle dages intensiv eftersøgning blev Lorentzen pågrebet og bragt tilbage til Statsfængslet.

Ligesom Lorentzen efter flugten havde efterladt sig en seddel, gjorde hans særegne humor sig også gældende under nogle af hans forbrydelser. Gentagne gange brød han ind i pengeskabe, blot for at lægge en seddel med besked om, at han havde været brudt ind – uden at stjæle noget. Lorentzen var i det hele taget en meget kreativ person. Under sit ophold i Horsens Statsfængsel skabte han noget af det fineste kunst produceret i et dansk fængsel. I 1958 døde Carl August Lorentzen i fængslet som 62-årig efter at

have siddet i fængsel i over halvdelen af sit liv.

Mozart Lindberg (1881-1975)

Mozart Lindberg tilbragte også det meste af sit liv i fængsler. På trods af at han stammede fra et godt miljø i København, fik han allerede sin første forbedringshusstraf som 20-årig i 1901. Natten efter sin løsladelse i 1903 begik han et røverisk overfald, som gav ham et 16 år langt tugthusophold i Horsens indtil 1920. I 1922 kom han tilbage til Horsens på grund af et overfald på to ældre damer.

Først i 1938 kom Mozart Lindberg atter ud i friheden. Det varede dog ikke længe. Samme år kidnappede han en præst i Sønderjylland, hvilket førte til stor bevågenhed, og sendte Lindberg i

tidsbestemt forvaring. Efter knap 60 år i danske fængsler blev Lindberg som 82-årig i 1963 udkrevet på prøve.

Ud af de knap 60 år Mozart Lindberg sad i fængsel, tilbragte han 25 år i Horsens Statsfængsel. Her udtænkte han en lang række »snedige« flugtforsøg. I 1907 aftalte Lindberg f.eks. med en medindsat, som stod for at skulle løslades, at denne skulle opsøge Lindbergs søster og få 225 kr. af hende. Pengene skulle bruges til en revolver og dynamit. Lindbergs medindsatte skulle anvende dette til at sprænge hul i fængselsmuren, mens Lindberg var på gårdtur. Planerne blev dog afsløret, og Mozart Lindberg fik en disciplinærstraf på 15 slag med en 13-halet kat.

Mozart Lindbergs mange flugtforsøg var alle vel forberedte, og han havde på forhånd udarbejdet tøj og legitimationspapirer til brug uden for fængslets mure. Dog mislykkedes alle hans forsøg på at undslippe. I 1908 blev han opdaget på vej over ringmuren, efter at han havde boret sig ud af sin celle efter flere dages arbejde. En anden gang stoppede flugten, da han kastede en rebstige ud fra et hul i ydermuren. Her ramte den nemlig overbetjentens vindue på etagen nedenunder.

Ligesom Mozart Lindberg blev landskendt efter at have kidnappet en præst i Sønderjylland, var også pengeskabsspecialisten Det borende X kendt i befolkningen, da han kom til Horsens Statsfængsel.

Julius Framlev (1881-1933)

Julius Framlev nåede på femten år at bli-

ve en myte under tilnavnet Det borende X. Fra 1916 til 1931 begik han 58 pengeskabstyverier med et udbytte på omkring 163.000 kr. Framlev var tilsyneladende en bedre pengeskabstyv end forretningsmand. I årenes løb havde han bl.a. ejet en musikforretning, en frugtplantage og flere frugt- og grøntforretninger. For at kunne klare sig økonomisk måtte han dog skaffe penge fra andre folks pengeskabe. Det var avisen Politiken, som først gav den mystiske pengeskabstyv navnet Det borende X. Navnet kom af, at Framlev borede huller ved pengeskabenes lås, som dannede formen X.

Framlev stjal kun, når hans egen forretnings pengeskatte var tom. De 58 pengeskabstyverier havde visse fællestræk, som var med til at afsløre Det borende X. Framlev udvalgte nemlig kun gamle pengeskabe, som ikke var boresikre. I maj 1931 blev han pågrebet på vej fra et indbrud på et posthus på Frederiksberg. Han blev idømt otte års afsoning og blev indsat i Horsens Statsfængsel i november 1931. Framlev døde af sygdom under afsoning i 1933, mens han var indlagt på Horsens Sygehus.

Modstandsfolk og Werner Best

Årene under og efter den tyske besættelse af Danmark under 2. verdenskrig var en særlig periode i fængslets historie. Først husede fængslet modstandsfolk, senere tyske håndlangere. Blandt de modstandsfolk som var fængslet i Horsens var bl.a. medlemmer fra Churchill-klubben fra Aalborg. De fik lov at afsone deres straf

i Danmark, fordi de var ganske unge. I alt 19 danske modstandsfolk afsonede fængselsstraf i Horsens Statsfængsels midterfløj kaldet Gammel Celle. Fængslet blev gennem hele krigen bevogtet af dansk fængselspersonale, dog med nogle måneders tysk besættelse i 1943. Det danske personale betød, at den lokale modstandsbevægelse i december 1944 kunne gennemføre en befrielsesaktion for nogle af modstandsfolkene – støttet af fængselsbetjentene. For at tilfredsstille tyskerne iværksatte man efterfølgende en undersøgelse af forløbet. Undersøgelsen blev dog resultatløs.

Efter befrielsen i maj 1945 skiftede klientellet. Fængslet blev midlertidigt tømt for indsatte, der var dømt efter den ordinære straffelov, og i stedet kom politiske fanger til at afsone deres domme i Horsens Statsfængsel. Det drejede sig både om danskere, der var dømt for deres virksomhed under besættelsen, som medlemmer af Birkedal-gruppen, og om tyske krigsforbrydere.

En af de tyske krigsforbrydere var Werner Best (1903-1989), som havde været rigsbefuldmægtiget i Danmark. Best havde været den øverste tyske repræsentant i Danmark og dermed reelt leder af den tyske besættelsesmagt. Københavns Byret dømte ham i 1948 til døden, men Højesteret ændrede i 1950 denne dom til 12 års fængsel. Werner Best afsonede sin straf i Horsens Statsfængsel fra juni 1950. Allerede i august 1951 blev han dog benådet og udvist af Danmark.

Fængslets mere end 150-årige hi-

storie rummer mange personer og begebenheder. Fængslet var i sig selv ved dets åbning et tegn på nye tider i dansk straffe- og forvaringspraksis, og i løbet af dets over 150 år undergik det en udvikling, som afspejlede udviklingen i det øvrige samfund. Kriser og krige spillede naturligvis ind på tilværelsen i fængslet, men også de indsattes dagligdag blev påvirket af udviklingen i det almene syn på straf og behandlingen af indsatte.

Mikkel Kirkedahl Lysholm Nielsen, f. 1979. Cand. mag. i historie samt film og tv. Projektmedarbejder på Viborg Stiftsmuseum.

Anna Wowk Vestergaard, f. 1980. Cand. mag. i historie og museologiske studier. Museumsinspektør på Horsens Museum.

Litteratur:

- Bostrup, Steen, Mozart Lindberg – jeg tror, jeg stjæler en præst, Viborg 1996.
- Christiansen, Svend og Møller, Th, Statsfængslet i Horsens 1853-1953, Odense 1953.
- Danmarks Kirker - Århus Amt, hæfte 62, bind 10.
- Egholm, Aage, »Straffefanger på den jyske hede«, s. 77-88 i Vejle Amts Årbog 1986.
- Frederiksen, Niels Ole, Er der vilje – er der vej, Midelfart 2006.
- Knudsen, Peter Øvig, Birkedal – en torturbødel og hans kvinder, Gylling 2004
- Lomholt, Carl, Et fristed i fængslet, Horsens 2003.
- Nielsen, Jørn Kjær, Slottet: Portræt af Statsfængslet i Horsens og De fem fra slottet, Movision Film & TV, Jelling 2003.
- Scharff Schmidt, Peter, Moralske hospitaler – det moderne fængselsvæsen gennembrud 1770-1870, København 2003.
- Smidt-Jensen, Jørgen (red. m.fl.), Tugt og tremmer – Fængselsmuseet udenfor murene, Horsens Museum, Horsens 1990.
- Statsfængslet i Horsens 1992, Horsens/Nyborg 1992. (Udgivet af Horsens Statsfængsel)

Tak til leder af museet på Horsens Statsfængsel pensioneret vagtmester Aage Egholm.

To måder at forske i folkeminder på: Tang Kristensen alene ude på beden, i bagagen madpakke, pen, notesbog og en stærk tro på sandbedsværdien i folkeminderne. Venligst stillet til rådighed af Dansk Folkemindesamling.

Folketro og forskning

Evald Tang Kristensen, som vil være denne årbogs læsere bekendt som en af foreningens grundlæggere, var utrættelig i sit arbejde for at samle og nedskrive folkeminder. Men hvad drev ham? Denne artikel viser hans syn på det stof, han indsamlede, og den konflikt det bragte ham ud i.

Af Nina Søndergaard

Evald Tang Kristensen samarbejdede med pastor H.F. Feilberg om Feilbergs

jyske ordbog. Samarbejdet havde i løbet af 20 år udviklet sig til et varmt venskab. Men i 1893 kom det til et brud mellem dem. Det var en anmeldelse af en af Tang Kristensens mindre udgivelser i tidsskriftet »Dania« fra 1893, der fik ham til at fare i blækhuset og udgyde sin ærgrelse til vennen Feilberg. Da denne prøvede at trøste sin vrede ven, fik han uforvarende blot gjort forskellen mellem de to tydeligere.¹

Feilberg og Tang Kristensen var vidt forskellige. Deres fælles grundlag var et helhedssyn på den jyske almues liv og de mente begge, at man måtte inddrage

al sin viden for at finde ud af en enkelt-del, snarere end omvendt. Det satte dem begge i en særstilling i den akademiske verden. Men Feilberg var i modsætning til Tang Kristensen universitetsuddannet og havde livet igennem stærk tilknytning til akademiske kredse både i Danmark og udlandet. Tang Kristensen var skolelærer og selfmade, og mente selv, at det var derfor, han var udenfor »det gode selskab«.

Men hans efterladte breve i Dansk Folkemindesamlings arkiver antyder, at modsætningerne mellem ham og den akademiske verden stak dybere. Tang Kristensen tog folkeminderne alvorligt og gjorde et kæmpearbejde for at indsamle dem, men det var også kun muligt fordi han *troede* på sagen. For ham var dette stof andet og mere end ammestuesnak. Det var dybe, sande oplevelser, folk fortalte ham.

Denne tro var for de fleste akademikere (dengang og nu) et skidt tegn på manglende distance til stoffet.

For Tang Kristensen var folkeminderne sande og rigtige, ikke i alle enkeltdele, men som helhed betragtet. Med den indstilling kunne ingen andre stille kritiske spørgsmål til folkeminderne eller hans viden om folkeminderne. Alle spørgsmål blev i Tang Kristensens optik til personlige angreb, fordi han ikke diskuterede på samme måde som andre forskere. For ham var dét at se på enkeltdelene et udtryk for en »fortvivlet forstandsretning«. Denne dobbelthed tager sig lidt paradoksal ud, da Tang Kristensen indsamlede og nedskrev folkeminderne på videnskabelig

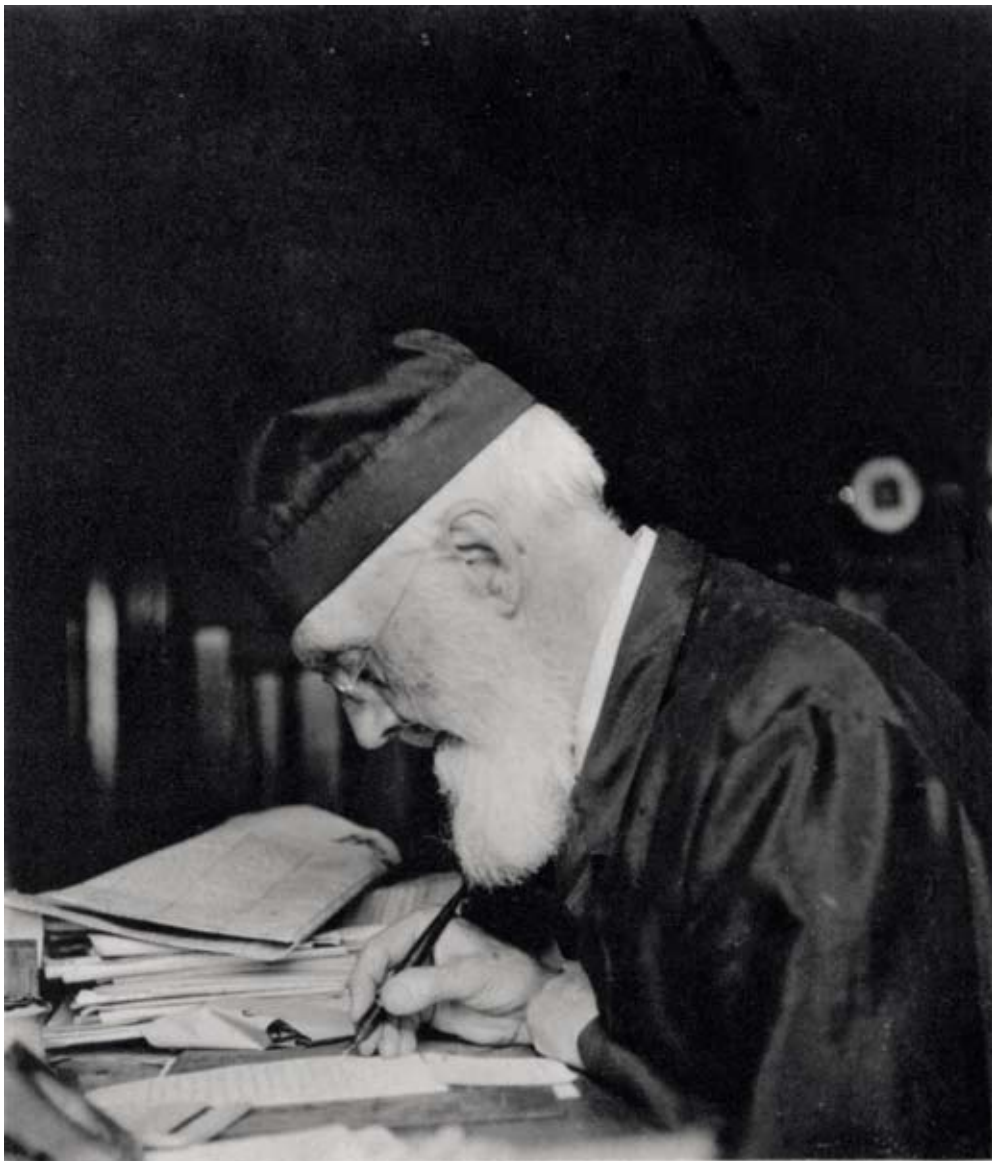
korrekt vis og i det hele taget var han med på tidens trend om at registrere »alt«, inden det forsvandt. Dobbelttheden er også kun blevet strejfet i litteraturen om Tang Kristensen. Det selv om han flere gange skriver tydeligt, at han er overtroisk, så har både samtidige og senere fundet det flovt at skrive om, at Tang Kristensen så spøgelse. Bogstaveligt talt. Hans levnedbeskrivelser har et par korte kapitler om hans forhold til overtroen, men de knyttes ikke sammen med resten af hans liv og virke.

Hans overtro kan forklare, hvordan det kunne gå til, at den anmeldelse, som satte lavinen i gang, fik langt større konsekvenser end anmelderen Kristoffer Nyrop havde drømt om. For anmeldelsen klarlagde Tang Kristensens standpunkt, og ved denne afklaring kom Feilberg til at stå på fjendens side, uden at ville det selv i øvrigt.

Ved at være lige ærlige, blev kløften i mellem dem meget tydelig og uovervindelig. I hvert fald for Tang Kristensen, der gik hen og blev bitter, både på Feilberg og dennes projekter og på hele den akademiske verden. Men lad os se, hvad postyret kom sig af.

I 1892 skriver Kristoffer Nyrop en anmeldelse i tidsskriftet *Dania* af Evald Tang Kristensens nyligt udkomne lille

Næste side: To måder at forske i folkeminder på: Her den lærde Feilberg bag skrivebordet i gang med sin omfattende korrespondance. Billedet er fra Dansk Folkemindesamlings billedarkiv.

H. J. Feilbueg

Bjergfolk i Johan Thomas Lundbys streg. Det var nogle af de overnaturlige væsener, som Tang Kristensen ikke afviste eksistensen af. Billedet stammer fra Dansk Folkemindesamlings billedarkiv.

bog »Kuriøse overhøringer i Skole og Kirke«, i bogstavtro gengivelse:

»Udgiveren af de »kuriøse overhøringer« har som bekendt indlagt sig overordentlig store fortjenester ved at indsamle folkeminder; som udgiver af folkeminder har det derimod flere gange vist sig at

han savner den fornødne kritik og ikke har noget absolut skarpt blik for hvad der er virkelig ægte og folkeligt, og hvad der ikke er det. Dette bekræftes yderligere af den foreliggende bog. (...)

Hr. Kristensen har en kulsvietro på, at alt, hvad han hører folk fortælle, fortjener at trykkes, og at alt, hvad der op-

tegnes efter folkemunde, repræsenterer urgamme folkelig overlevering. Som bekendt forholder det sig imidlertid helt anderledes; der er mange slagter mellem guldets, og meget af hvad, der i vore dage trykkes som folkeminder, burde hellere forblive uudgivet. Dette gælder dog ikke de to anførte fortællinger, der både er morsomme og karakteristiske; men jeg må bestemt protestere, når udgiveren mener, at de er særlig folkelige eller specifik danske.«²

Det var for meget for Tang Kristensen, der nok mente at have bedre greb om det folkelige end en københavner som Nyrop, som endda var norsk gift og var professor i romanske sprog, fransk i særdeleshed, og som anfægtede den danskhed som Tang Kristensen mente at finde blandt folket. Men Nyrop skrev »kultsvi-etro«, og det sved!

Den første af de frækheder, som Nyrop gjorde sig skyldig i, i Tang Kristensens øjne, var at det var »Kuriøse Overhøringer« fra 1892 der blev anmeldt. Og ikke »Jysk Almueliv, I« fra 1891.³ Så hjalp det ikke meget, at Nyrop faktisk syntes godt om bogen, og var underholdt akkurat som Tang Kristensen ønskede at læseren skulle blive.

Den anden frækhed Nyrop havde dristet sig til, var at anvende en metafor om slagter i guldets. Tang Kristensens eget blad hed jo »Skattegraveren«, og for ham var folkeminder virkelig guld værd.⁴ Den det tredje påstanden om, at folkeminderne ikke var særligt danske. Det irriterede

Tang Kristensen helt enormt, hvis man påstod, at en vise kunne findes på andre sprog.⁵ Den historie, som Nyrop tog fat på, hed »De disputerende professorer«, og det tema kendte Nyrop fra Rabelais' værker fra midten af 1500-tallet.

Feilberg blev noget urolig over de rasende udbrud, han modtog fra Tang Kristensen og nævnte sagen overfor både Olrik og Nyrop. I et kort brev med nytårsønske til Feilberg spurgte Nyrop til sagen: »Hvorfor er Kristensen vred? Er det for »de disp. profess.« [De disputerende Professorer]«? Jeg troede, at han snart måtte være klog på, at mange folkeminder ikke er skabt men opbevarede af folket.«⁶

Nyrop opfattede tydeligvis ikke sine udsagn som andet end endnu en anmeldelse af en udgivelse. Ja, han så jo faktisk Tang Kristensen som én af sine egne. Han tog ham alvorligt nok som forsker og udgiver til at vurdere ham fuldstændig, som han vurderede alle andre. Nemlig efter en akademisk målestok. Men som Feilberg skrev, så er anmelderens alen sjældent den samme som forfatterens.⁷ Tang Kristensen var ikke bare lidt stødt som andre forfattere, men følte sig truet på livet af artiklen.⁸ Alt sammen fordi det for ham drejede sig om tro. Han var én af folket, derfor kunne han samle ind på den måde,

Næste opslag: Guf for grafologer. Kopier af de side 80 citerede breve fra Tang Kristensen 23. december 1892, og Feilberg 1. januar 1893. Fra Dansk Folkemindesamling.

H. F. Feilberg $\frac{1}{1}$ 93
Aaskov pr. Veien St.

Kære h. Kristensen!

Hermed er en venlig hilsning til den
med tak for det gamle år. Det var et brev i
hænder og plads, vi fik på den første. Et tyndt
egentlig brev, det er noget at tage sig så nok; de
er jo den, de er, hvad så andre siger. Et brev
mit indbrød mig om det. En ting er indsam-
ling, og der har vi aldrig selv et højt nogen noget
den mesterskab, en hel anden sag er reaktion
af det indsamlede; hvordan den skal gøres, men
kan der være mange meninger, og en anden
vil sjældent snille med forfatteren. Det hentyder til
Nilsens anse, at de har medtalt gjenfotballingen af
tidligere trykte sager, men vi op, at det betyder
lidt, de nogetstid alle af de store samlinger har gjort
det samme både ved en og anden lejlighed. Adskillige
som vi bliver gjort opmærksomme på har i efter-
striften allerede fotballeret sig, og dermed har den

Kjære Mr. H. F. Feilberg!

Jo jeg har faaet Sagen i Takt.
Det glæder mig, at der er snart
en vidt. Jeg er ikke borte
i de Højstetstid, men jeg ved
ikke, om Anmodningen har været
det. Det er vist nok, at der er
snart en vidt med Ordbyen,
hvis den endelig er frem af al
min Magt.

"Danica" har vist at kora i
Tiden paa mig. Næppe omfatter
Overhøjningen, sandt og vel
lydeligt, endelig "Jule Almu-
liv" ikke uventet med et ord,
og det sandt arbejde forjætte
dog vel en Portale. Det er en dag
man kan se det bedste, at det
er som det er, da jeg selvfølgelig
lig brude rakked med. Jeg har
lovet mig selv, at jeg aldrig
skal blive noget til det Tids-
skrift, og det har jeg vist det
id at holde, hvis det blev ikke

han gjorde, og få så gode resultater. Men han delte også i høj grad folkets tanke- og trosforestillinger. Det var ikke et akademisk projekt for ham, det gjaldt selve livet, som vi skal se. 23. december 1892 skriver han til Feilberg:

»"Dania" har nok et Horn i Siden paa mig. Nyrop omtaler Overhøringerne, saadan en Ubetydelighed, medens »Jysk Almueliv« ikke nævnes med et Ord, og det Samlerarbejde fortjente dog vel en Omtale. Det kan maaske være det bedste, at det er som det er, da jeg selvfølgelig skulde rakkes ned. Jeg har nu lovet mig selv, at jeg aldrig skal skrive noget til det Tidsskrift, og det har jeg vist let ved at holde, saa det blev ikke en Gang optaget, om jeg og skrev noget. Dania er synes mig meget middelmaadigt redigeret. De aftrykker helt og holdent den Vise om Kjælling og Hovmand og lader sig forstaa med, at den kjendes paa norsk. Det er noget af det stiveste jeg endnu har set paa Tryk. En Gang kommer jeg nok til at give de Herrer en rigtig Overhaling, de trænger til den. Folk, der skulde gaa i vort Spor og bygge videre paa os, er nu blevne saa kloge og selvgode, at alle deres Bommerter er ingen Ting, men siger eller skriver vi en lille Fejl, ja saa er Pokker løs. Godt er det at saadanne Folk har saa overmaade lidt at sige i Landet. Modtag nu ovenpaa dette en venlig Julehilsen fra os med Ønske om, at De endnu maa leve længe og arbejdsomt.«⁹

Feilberg måtte lige sunde sig lidt ovenpå

dén julehilsen og svarede først en uge efter 1. januar 1893. Det var usædvanligt for Feilberg, der altid skrev hurtigt tilbage til folk:

»Kære hr. Kristensen!

Hermed da en venlig nytårønskning til dem med tak for gamle år. Det var et brev i pandser og plade, jeg fik fra dem her forleden. Jeg synes egentlig ikke, det er noget at tage sig så nær; de er jo den, de er, hvad så andre siger. Jeg havde nu ikke brudt mig om det. En ting er indsamling, og der har jeg aldrig sét el. hørt nogen nægte dem mesterskabet, en hel anden sag er redaktionen af det indsamlede; hvordan det skal gøres, herom kan der være mange meninger, og en anmeldelse vil sjældnen måle med forfatterens alen.

Henning Frederik Feilberg:
(1831-1921).

Uddannet præst 1855.

Boede i Darum 1876-1891, Askov
1892-1921

Oprettede (sammen med Axel Olrik)

Dansk Folkemindesamling i 1904

Gift med Anna Nutzhorn, seks børn
Væsentlige værker: Fra Heden, 1863;

Dansk Bondeliv I, 1899; Nordisk Jul,
1904; Nissens Historie, 1918.

(...) I alt det arbejde har jeg været meget nøjeregnende, frygtsom for at vove mig ud på glat is, hvor jeg ikke i egne kundskaber havde fast grund under fødderne; jeg er temmelig sikker på, at jeg kender nøjere min ordbogs mangler og fejl end nogen anmelder og kan ingen indvendinger gøre, om dens skrøbeligheder bliver fremdragne, og har i lange tider måttet finde mig i, kun at høre, hvor galt jeg her el. der havde båret mig ad. Dania kan i mine tanker magelig stå ved siden af de to tyske Skattegravere, det ene er endda redigeret i Berlin af dr. Weinhold, ligeså ved den ene belgiske, men den engelske og amerikanske Folklore, den franske Mélusine er meget bedre. Jeg morer mig forøvrig ved at skrive et stk. til Dania om, hvorledes sagn opstår indtil vore dage,

Evald Tang Kristensen:
(1843-1929).

Uddannet lærer 1861.

Boede i Midtjylland, i Vejle 1897-1929.

Stiftede i 1883 Folkemindesamfundet.

Gift tre gange, seks overlevende børn.

Væsentlige værker: Jyske Folkeminder 1-13, 1871-1897, Gamle Folks Fortællinger om det jyske Almuelev, 1891-1902; Danske Ordsprog og Mundheld, 1890.

den psykologiske side af sagen interesserer mig, og jeg vilde nødig, at de skulde trække den tilbage.«¹⁰

Feilberg, tror jeg, kunne måske nok syntes, at Nyrop var en anelse hårde i vendingen, men han var ikke grundlæggende uenig med ham. Derfor blev hans ellers så velmente trøst ikke taget særlig elskværdigt op. Netop ved at skrive de ord, han gjorde, fik han skabt afstand.

Med sine skulderklap til sin rasende ven fik Feilberg nærmest gravet en grøft imellem ham selv og resten af forskningsfeltet på den ene side og Tang Kristensen på den anden. Han havde nok heller ikke fanget, at for Tang Kristensen var det mere end blot en anmeldelse af en bog, det var en dom fra hele forskningsfeltet. De to havde desuden heller ikke diskuteret tro før. Kun i fraser á la »Gud i Vold« og, at Vorherre hjalp dem igennem tunge tider.

Nu kom begge frem på banen og måtte formulere deres respektive syn på folkeminderne. Umiddelbart kunne man jo tro, at Feilberg fik beroliget Tang Kristensen. Men sådan så Tang Kristensen ikke på det. Tværtimod. Det hjalp ikke meget med, at Tang Kristensen var bredt anerkendt som mester i indsamling, når Feilberg samtidig antydede, at Tang Kristensen kunne være gal på den i redigeringen.

Det blev ikke bedre af, at Feilberg fik det til at lyde som om, Tang Kristensen ikke var nær så velfunderet som han selv. Og så rundede Feilberg af med at sam-

Tang Kristensen optegnede masser af eventyr om nissen. Feilberg skrev en bog om nissen, som han anså for at være en lille busgud, som bønderne ofrede en skål grød til. Her på postkortet ser de nu meget unge og tilførladelige ud. Dansk postkort fra Dansk Folkemindesamlings billedarkiv.

menligne med *udenlandske* magasiner. Ganske vist kunne Tang Kristensen læse tysk, men gjorde det sjældent,¹¹ så Feilbergs glade sammenligninger faldt givetvis ikke i god jord. Det hele viser tydeligt, at Feilberg anså det som værende en akademisk fornuftsdiskussion.

Herefter stilnede diskussionen lidt af, men efter at Feilberg havde udgivet en artikel, hvor han tydeligt afviste overnaturlige forklaringer på forudsigelser og anden overtro, følte Tang Kristensen sig 7. september 1893 nødsaget til at skrive disse ord:

»Nu angaaende Deres sidste Brev blot et Par Ord. Der kom Humlen, sa' Per Brask. Jeg anede nok, at De hørte til de ikke troende paa Spaaskikkens Omraade, og saa gjør De det paa mere [Feilberg afviste overnaturlige fænomener]. Men jeg kan da egentlig ikke forstaa, hvordan De kan have Interesse for saadanne gamle Ting og saadan gammel Tro bliver da efter min Mening ikke den rette Interesse. Jeg vil ogsaa være ganske ærlig baade imod Dem og imod alle og sige, at jeg er troende paa slige Omraader. Altsaa troer jeg ogsaa, at der baade er Varsler og Spø-

gelses til, og jeg er ogsaa tilbøjelig til at tro, at der er Bjærgfolk m. m. til. Uden en saadan Tro vilde det være mig umuligt at samle paa alle disse Sager. Det hele vilde blive Hulhed og Tomhed for mig. Men maaske man ogsaa kan blive greben af den sønderlemmende og sammenlignende Sagnforskning ved at tage Opgaven forstandsmæssigt, og jeg vil selvfølgelig ikke bryde Staven over Berettigelsen af dette. Blot jeg kunde faa Plads for mig. Men det kan jeg jo ikke en Gang.«¹²

Otte år senere lød det i efterskriftet i »Danske Sagn« (1901): »Om adskilligt har jeg sagt, at jeg ikke har nogen tro til dets tilstedeværelse. Men betvivler ikke, at der er varsler til, og heller ikke, at der er gjenfærd. Jeg har endog selv gjort erfaringer i disse retninger. Derfor har det gjort mig meget ondt, når andre sagnsamlere (således f.eks. Jens Kamp i sin bog »Dansk Folkeminder« i fortalen skriver: I de fleste egne af landet er den gamle tro endnu en magt, som vel fortjener at modarbejdes (...)). Derved står man let i fare for at bryde staven over de bedste og interessanteste dele af vore sagnskat. (...) Uden denne kærlighed til og respekt for emnernes ælde og vidunderlige livskraft havde jeg aldrig kunnet arbejde så vedholdende og i så mange år på deres indsamling, ofrende hele mit liv og mine evner derpå.«¹³

Uden sådan en tro ville det hele blive hulhed og tomhed for Tang Kristensen. Det her var ikke bare en upersonlig, faglig

diskussion for Tang Kristensen, det var blodig alvor. Evald Tang Kristensens delte som den klassiske etnograf¹⁴ ikke alene mad, utøj og strabadser med det folk, han undersøgte, men også deres tro. I mine øjne ser det ud, som om han var i den grad ét med sit stof, at det faktisk aldrig faldt ham ind at træde et skridt tilbage og spørge kilderne på en anden måde. Og da slet ikke på den måde de andre forskere spurgte kilderne på.

11. september 1893 svarede Feilberg på Tang Kristensens ærlighed med lige så oprigtige ord: »--- Jo, vi sér nok meget forskelligt på sagnene, men gennem modsatte videnskabelige anskuelsers kamp, klares sandhed. Mig interesserer alle disse fortællinger så meget, fordi de lærer mig mit folks sjæleliv, folkesjælens digteriske og religiøse indhold at kende og dermed noget af mit eget livs indhold.«¹⁵

Dette svar lod til at berolige Tang Kristensen en anelse, og for en tid berørtes det følsomme emne stort set ikke. Faktisk formildedes Tang Kristensen sådan, at han sendte et stykke om hovedløse spørgsmål til Feilberg og endda lod Nyrop se på det. 19. november 1894 skriver Feilberg til Evald Tang Kristensen:

»Kære hr. Kristensen!

Nys fik jeg deres kærkomne brev og sending, dens indhold skal straks gå til Nyrop med deres besked. Blandt dem, der volder dem sorg, vilde jeg dog nødig

være, hvor forskellig vi end sér på mange ting, og jeg kunde fristes til at tro, at de gør mig uret. Sagnenes realitet, sagnene selv, har jeg slet ikke rørt ved, men spurgt mig selv: hvordan kan det gå til, at nu, 1894, sagn fortælles som oplevelser, hvilken sindstilstand må gå forud, hvorfor oplever jeg, Feilberg, ikke sligt, men Søren, Hans, osv? Ganske vist tror jeg, at kan dette spørgsmål udredes, vil vi komme noget nærmere til at forstå oldtidsfolkernes forestillinger, men én ting er selve forestillingen, en anden er hvorledes den forplantes. Ligeoverfor dem eller almuefolk eller kyndige kunde det aldrig falde mig ind, at vove at påstå, noget om almuens overtro, at den i store måder findes, men overfor Danias publicum mener jeg, at sagen er hel anden, og m.h.t. det publikum, der lever i gaslys og elektricitet og lærde bøger er der talt (...).

Da jeg har haft nogen erfaring for og inden mine egne døre og blandt mine nærmeste hvad hysteri, svækkelsestilstande, legemlige og sjælelige anomalier kan føre med sig af uvirkelige forestillinger benytter jeg egne erfaringer til at forstå, hvad der af dunkelt møder mig ellers. Dette altså til forklaring, om det ikke er lykkedes mig at tale tydeligt nok. (...)

En lille afh. Om »Folkets Sjæletro« håber jeg de skal synes om, jeg er virkelig ikke rationalist¹⁶ –, jeg reviderer i æ – [i Ordbog over det jyske Sprog], har lige gjort æg færdigt, docerer tysk og engelsk til en flok unge højskolelærere. Hermed penge og tak for Almueliv og Sagn. Venlige hilsener til deres frue.

Fra deres hengivne H.F. Feilberg
Lidt i en fart!¹⁷

Brevet og Feilbergs forsøg på at forstå og forklare var forgæves. Feilberg var så interesseret og nysgerrig, at han tog tråden op, men på en ganske anden facon end Tang Kristensen, f.eks. ved at søge at forklare at man kunne se syner. Det er naturligvis vores forklaring nu til dags, en måde at anskue verden på som læserne af denne artikel kan dele med Feilberg. Men det var så absolut de forkerte forklaringer i Tang Kristensens øren. Ja, de kunne dårligt have været ret meget værre, da de jo kom til at lyde som anklager mod Tang Kristensens forstand. 21. juni 1894 tager han til genmæle:

»Jeg tror ingenlunde De er Rationalist, men De har heller ingen overtroiske Tendenter. Jeg tror, den gyldne Meldvej ogsaa her er den bedste. Overtroen har sin Rod i noget, den er ikke lutter Opspind, og dette noget er saa dybt, saa hemmeligt, at man aldrig kommer til Bunds i det, netop og snarest, fordi det ikke kan lade sig undersøge ved Sandserne. Jeg er aldeles ikke Hysteriker og mine Nerver er stærke, ja i den ønskeligste Orden, hvilket mit hele Rejseliv da ogsaa tydelig har vist, og dog møder jeg undertiden et og andet, som jeg umulig kan forklare mig ad naturlig Vej.¹⁸ Jeg har været mig bevidst at være fuldkommen normal og har samtidig faaet bestemte Indtryk af at en Aande verden eller noget uforklarligt. Uden denne Overbevisning vilde

at samle paa alle disse Sagn om det om det mythiske eller overnaturlige. Hvis jeg ikke troede paa en Del af det, vilde jeg ikke være mere sand, saa jeg gaa med Bedrageri paa Læben omkring alle disse gamle Mennesker, der fortæller mig, det de troer, og meddeler mig i god Tro.

De har fuldkommen Ret i at Almuens Historiesyn er meget lidet historisk. Lad os nu se paa alt det jeg har om Dronning

Evald Tang Kristensen passede ikke ind i den akademiske verden. Han følte sig til tider miskendt. Men et par tegn på, at samfundet havde »set« ham, fik han dog, bl.a. i form af ordener. Fra Dansk Folkemindesamlings billedarkiv.

Margrete. Det er allerede trykt, og De faar det en af Dagen. Det er virkelig mythiske Sager. Men Sagen er jo at Historie og Tro er ét for Almu. Den rene nøgne Virkelighed er intet værd, og det er dog den, vore Historikere sætter allerhøjest. Se deri gaar de stik imod Almueforestillingen, imod hele Folkebevidstheden og det kalder jeg i Grunden en Nationalfor syndelse. Det er Bevis paa at den nye Tid nu har holdt sit Indtog hos os ogsaa paa det Omraade.«¹⁹

Det er Tang Kristensens bedste forsvar. Her får han sagt hvad der både før og siden stod mere uklart. Nemlig, at han på visse punkter delte nogle af almuens forestillinger, og at han havde en dyb respekt for både sine fortællere og deres fortællinger.

Uden denne respekt ville hele hans livsværk være løgn. Hans meddelere har også fornemmet hans ærbødighed og lukket op for ham, som for få andre. Det var værd at gå Jylland tyndt for.

Dette forsvar blev det sidste ord i dén diskussion. Feilberg vovede sig kun en gang ind på overtroens emne og det var i 1900 og ganske kort. Efter den tid ebbede brevvexlingen lidt ud. Feilberg og hans døtre råbte hurra for Tang Kristensens ridderkors²⁰ og tog ellers imod de hårdere og hårdere ord Tang Kristensen skrev til ham.

For Tang Kristensen blev bitter og følte sig ensom, ikke kun p.g.a. hans kone og barns dødsfald, men også fordi han aldrig følte sig rigtig fagligt værdsat. Hans

vandringer på heden var han alene med i mere end én forstand.

Feilberg og Tang Kristensen formåede at have et venskab, der varede i mere end 20 år, selvom de havde hver deres tilgang til det samme stof. Feilberg var en akademiker, der sad trygt derhjemme og havde et bredt udsyn og netværk. Tang Kristensen var en skolelærer, der gik Jylland tyndt for at indsamle folkeminder. Han gik i dybden med folketroen, som han til en vis grad delte.

Denne fokusering og tro var den drivkraft, der gjorde det umulige muligt, men var samtidig også den forhindring, der udelukkede ham fra den akademiske verden.

Anvendt litteratur:

- Dania, Tidsskrift for folkemål og folkeminder. Udgivet for Universitets-Jubilæets Danske Samfund af Otto Jespersen og Kristoffer Nyrop, København, Det Schubothske Forlag, Lybecker & Hirschsprung. Andet bind 1892-94.
- Dansk biografisk Leksikon, redaktør Svend Cedergreen Bech, Gyldendalske Boghandel, J.H. Schultz Bogtrykkeri, København, 1981. Opslagene Henning Frederik Feilberg, Otto Jespersen, Kristoffer Nyrop, Evald Tang Kristensen, Oluf Nielsen.
- Dansk udsyn, tidsskrift udgivet af foreningen »Askov Lærlinge«, redaktører Arnfred, Christiansen, Lund, Rosenkjær. Første årgang, tredje hæfte tilegnet Præsten, Forskeren og Læreren H.F. Feilberg paa hans halvfemsindstyveaarige Fødselsdag, Konrad Jørgensens bogtrykkeri, Kolding, 1921.
- DFS (Dansk Folkeminde Samling) 1922/15b, Tang Kristensens breve til Feilberg.
- DFS 1929/146, Feilbergs breve til Tang Kristensen.
- DFS 1929/144 I,II, III, Tang Kristensens breve til Svend Grundtvig.
- DFS 1929/144 I,II, III, Svend Grundtvigs breve til Tang Kristensen.
- ELLEKILDE, HANS: Henning Frederik Feilberg, i Danmark, 2. Aarg. 1941-42, Nr. 9, 1942. Redaktion: Franck, Struckmann, Thomsen. Tidsskriftet Danmark A/S, København.
- FEILBERG, H.F.: Bidrag til en ordbog over jyske almuemål. Udgivet af Universitets-Jubilæets Danske Samfund, første hæfte, Thieles bogtrykkeri, Kjøbenhavn, 1886.
- KOFOD, ELSE MARIE: Evald Tang Kristensens syn på folkeminderne, Dansk Folkemindesamling, Stougaard Jensen, København, 1984.
- KRISTENSEN, MARIUS: H.F. Feilberg – hans liv og gærning. Gyldendalske Boghandel, Kjøbenhavn, 1923.
- ROCKWELL, JOAN: Evald Tang Kristensen – A lifelong adventure in folklore. Aalborg University Press, Danish Folklore Society, Aalborg and Copenhagen, 1982.
- TANG KRISTENSEN, EVALD: Gamle

folks fortællinger om det jyske almueliv, som det er blevet ført i mands minde, samt enkelte oplysende sidestykker fra øerne. Samlede og optegnede af E.T. Kristensen. Tillægsbind II, Forfatterens eget Forlag, Århus, 1902.

TANG KRISTENSEN, EVALD: Jyske Folkeminder, elvte samling. Gamle Viser i Folkemunde, fjerde samling., Gyldendalske Boghandel, Backhausen, Viborg/Kjøbenhavn, 1891.

TANG KRISTENSEN, EVALD: Minde og Oplevelser, andet bind, Forfatterens Forlag, Jens Thomsens Bogtrykkeri, Viborg, 1924.

Nina Søndergaard, f. 1979, er BA i historie ved Københavns Universitet. Opgaven er blevet til under et praktikophold ved Dansk Folkemindesamling, hvis kerne er Feilberg og Tang Kristensens bogsamlinger og arkiver, men som derudover rummer materiale (sang, musik, lege, eventyr og meget mere) om folkekultur i Danmark fra 1500-tallet og frem til i dag.

Noter:

1 Citaterne står, som de tog sig ud i brevene, med alle de særegenheder den enkelte brevsriver havde. Feilberg skrev fx »De« med lille d, »de« og navneord med lille begyndelsesbogstav (som det

var gængs i sprogforskerkredse på den tid), kommateringen var også anderledes end Tang Kristensens mere traditionelle tegnsætning. Jeg har dog rettet alle »ö« til »ø«, der også brugtes i flæng.

2 Kristoffer Nyrop: Vandrende Æmter og Æmner, Hvori Nyrop anmeldte Evald Tang Kristensen: Kuriose Overhøringer i Skole og Kirke. Optegnede efter Folkemunde til lærerigt Eksempel og megen Fornøjelse for nuværende og vordende Pædagoger. 1. Samling, 96 sider, Aarhus, 1892. p 51 i Dania, Tidsskrift for folkemål og folkeminder. Udgivet for Universitets-Jubilæets Danske Samfund af Otto Jespersen og Kristoffer Nyrop, andet bind 1892-94. København, Det Schutobethske Forlag, Lybecker og Hirschsprung.

3 DFS 1922/15b, 1892.12.23 Tang Kristensen til Feilberg. 'Jysk Almueliv udgør knap 10 % af hans trykte værker, ifølge Rockwell: Evald Tang Kristensen, 1982, p XII I et brev til Olrik, hvor denne blev spurgt om sin mening. »Det er et Værk, som jeg selv sætter megen Pris paa. Med disse Bøger – naar de er sluttede – ophører da ogsaa i det væsentligste min Udgivelse af Samlinger.« DFS 1917/127, 1893.02.23 Tang Kristensen til Olrik.

4 »Men af al min Ejendom vil jeg dog stille mit Modersmaal øverst, for ingen vil vel nægte, at det er mit eget, min Ejendom; det er mit Sølv og mit Guld; og jeg har da heller ikke stort af det hvide glindsende, klingende Metal. Ligesom Sølvet bliver kastet i Smeltediglen og renses ved Ilden fra alle urene og

fremmede Bestanddel, saaledes skal min Moders Sprog renses og luttres, saa det bliver baade velklingende og klart som Dagen, hvad det er; saa det bliver intet Miskmask af fremmede Sprog, men en gangbar, søgt og fuldvægtigt Mønt.«
Herning Avis 1869.09.29, citeret efter Kofod: Evald Tang Kristensens syn på folkeminderne, 1984, p. 66.

5 DFS 1922/15b, 1892.12.23 Tang Kristensen til Feilberg

6 DFS 1922/14, III, breve til Feilberg fra danske K-R. 1893.01.04

7 DFS 1929/146, 1893.01.01 Feilberg til Tang Kristensen.

8 DFS 1922/15b, 1893.12.17, Tang Kristensen til Feilberg

9 DFS 1922/15b, 1892.12.23 Tang Kristensen til Feilberg.

10 DFS 1929/146, 1893.01.01. Feilberg til Tang Kristensen.

11 Det lader til, at Tang Kristensen bevidst tog »danske skyklapper« på, og fokuserede på folkeminderne i Jylland og undlod at holde sig internationalt orienteret som Feilberg.

12 DFS 1922/15b, 1893.09.07. Tang Kristensen til Feilberg.

13 Efterskriftet til Danske Sagn, 1901. p 624-625. Bemærk, at anvendelsen af udtrykket »bryde staven«, mon ikke han havde haft diskussionen med Feilberg frisk i erindringen?

14 Rockwell: Evald Tang Kristensen, 1982, p. XIV. Rockwell ser Tang Kristensen mere som en etnograf, der gik ud for at beskrive et folk, her den jyske almue, end en sprogforsker og filolog, som de

fleste andre folkeminddeforskere var på det tidspunkt.

15 DFS 1929/146, 1893.09.11 Feilberg til Tang Kristensen

16 Feilberg anså sådan noget som tysk bibelkritik som tyndt studerekammersnak. »Et menneskeliv leves, ikke med blodløse formler, gøres ikke op som et regnestykke.« H.F. Feilberg: Tanker efter Tid og Lejlighed, Dansk Udsyn, 1921, p. 210

17 DFS 1929/146, 1894.11.19 Feilberg til Tang Kristensen

18 På heden oplevede han bl.a., at heste gik bag ham, men ikke var der. Tang Kristensen: Minder og Oplevelser II, 1924, p. 369.

19 DFS 1922/15b, 1894..06.21 Tang Kristensen til Feilberg.

20 DFS 1929/146, 1898.04.15. Feilberg til Tang Kristensen.

Hornsyld og andre landbryggerier

Hornsyld er en lille stationsby ca 10 km syd for Horsens. Her lå fra 1897 til 1975 et bryggeri, som bryggede hvidtøl til Bjerre og Hatting Herreders gårde, de to lokale hospitalet og hvem der ellers holdt af at drikke den gammeldags øltype. Bryggeriets historie følger den almindelige udvikling for landbryggerierne i Danmark, omend Hornsyld Bryggeri overlevede længere end de fleste.

Af Jane Mondrup

To år efter nedlæggelsen af Hornsyld bryggeri åbnede Industrimuseet i Horsens. Der blev etableret kontakt mellem bryggeriet og museet, som var interesseret i at lave en udstilling om hvidtølsbryggeri, og museet fik lov til at overtage bryggeriets inventar. Sammen med bryggeudstyr fra Østerby Bryggeri på Fyn, som med sine kun 45 kvadratmeter var landets mindste bryggeri, udgjorde det Industrimuseets bryggeriafdeling, som blev indviet i julen 1977.

Bryggeriudstillingen var et fungerende bryggeri, hvor der kunne brygges hvidtøl. Ved den første brygning var ejerne af Hornsyld Bryggeri, Helmer og Verner Jensen, til stede sammen med repræsentanter for Østerby Bryggeri, og

personale fra Ceres Horsens, der bistod ved etableringen af museumsbryggeriet, samt ved selve brygningen.¹

I 2009 åbner Industrimuseet en nyrenoveret og ombearbejdet bryggeriudstilling, som både er en illustration af fortidens landlige bryggeindustri og et praktisk anvendeligt bryggeri. I denne forbindelse har museet gravet lidt i historien om Hornsyld Bryggeri, samt om landbryggerierne og hvidtøllet i almindelighed.

Om hvidtøl

Hvidtøl er overgæret øl som kun indeholder 1-2% alkohol. Det er derfor ikke en øltype, man drikker for at blive beruset. Derimod har man brugt hvidtøllet som dagligdrik, og drukket det nærmest som vi idag drikker vand.² Indtil et stykke ind i 1900-tallet var rent vand sjældent, men da ølbrygning involverede kogning, blev de fleste bakterier slået ihjel, og man kunne drikke øllet med nogenlunde sindsro.

Overgæring er den metode til ølbrygning, som har været anvendt næsten overalt frem til midten af 1800-tallet, og som stadig bruges til nogle øltyper. I modsætning til undergæret øltyper såsom pilsner kan overgæret øl brygges ved stuetemperatur og uden anvendelse af teknisk avanceret udstyr.³

Oprindeligt blev ordet hvidtøl brugt

om lyse, overgærede øltyper, som blev brygget på lufttørret malt, men da de undergærede bayerske øl og pilsnere vandt frem, blev hvidtøl samlebetegnelse for de gammeldags overgærede øltyper. Siden da har man skelnet mellem lyst og mørkt hvidtøl, foruden skibsøl, der er brygget på røget malt.⁴

Derfor opstod landbryggerierne

De første professionelle bryggere i Danmark kom til i 1400-tallet, hvor nogle af købstædernes handlende begyndte at supplere deres købmandsforretning ved at brygge og sælge øl.⁵ Efterhånden kom der flere af disse håndværksbryggere til, men indtil midten af 1800-tallet var det stadig langt det almindeligste, at folk bryggede deres eget øl. Dette gjaldt både på landet og i byerne, blandt både rige og fattige.⁶

Bryggemetoden var enkel: Malten blødt op i kogende vand, væsken blev siet fra og tilsat afkog af humle, eller evt. porse. Gæren blev tilsat, og øllet gærede natten over, hvorefter det kunne drikkes med det samme, eller gemmes i højst 2-3 uger.⁷

Øllet kunne brygges i flere kvaliteter, ved at man brugte den samme malt til flere afkog, og til særlige lejligheder bryggede man stærkere øltyper, kaldet gammeltøl eller gemmeøl, som smagte bedre og kunne holde længere.⁸ Forskelligartede øltyper fik man også ved at bruge malt, der var tørret på forskellig vis. Malt, der var tørret over åben ild, gav mørkt og bittert øl med røgsmag, mens

lufttørret malt gav en lysere og lettere øltype, der desværre var mere tilbøjelig til at blive sur.⁹

De første landbryggerier

I løbet af 1800-tallet overgik det danske samfund gradvist fra en selvforsyningskultur til erhvervsspecialisering og forbrug af færdigvarer. Dette hang sammen med industrialiseringen, der var begyndt

Bryggersvend i arbejde, Dansk Brygger-Stat bind 1 s. 27.

i England i 1700-tallet med storproduktion af tekstiler, og som nu bredte sig til resten af Europa, samtidig med at flere og flere varettyper blev industrielt produceret.

I 1800-tallets anden halvdel blev hjemmebrygning således mindre og mindre almindeligt, ligesom de, der stadig bryggede, stort set var gået over til at købe malten i stedet for at fremstille den selv.¹⁰ Dermed opstod et nyt marked for hvidtøl, og overalt i Danmark anlagdes nye hvidtølsbryggerier. Hvor sådanne bryggerier tidligere kun havde eksisteret i i købstæderne, spredte de sig nu også til landområderne og de mindre byer.

Mange af de store bryggerier opstod i den samme periode, men i begyndelsen var der ikke den store konkurrence mellem dem og de små bryggerier. De store bryggerier fokuserede mest på lagerøl og pilsner - undergærede øltyper, som det krævede temmelig avanceret udstyr at fremstille, og som de små, lavteknologiske hvidtølsbryggerier derfor ikke kunne binde an med.¹¹

De første hvidtølsbryggerier på landet er dårligt dokumenteret, da de ikke altid var virksomheder i moderne forstand. Nogle gårde begyndte simpelthen at brygge mere, end de plejede, så de også kunne sælge til naboerne. Det kunne også være møllere, der supplerede deres indtægt gennem en mindre bryggerivirksomhed. Den første dokumentation af kommercielt landbryggeri stammer fra slutningen af 1850'erne, og ses i første omgang kun på Sjælland og i Østjylland.

Jeg hedder

Per Anker

Send mig snart tilbage —

jeg er for værdifuld til at blive misbrugt.

Ølankre skulle returneres når de var tomte, men der var intet pantsystem, så bryggerierne kunne tabe mange penge på forsvundne ankre.

I Nord- og Vestjylland samt på Fyn kom landbryggerierne senere, fordi traditionen for hjemmebryggeri havde større betydning i disse områder.¹²

Traditionen med at brygge øl i flere kvaliteter blev opretholdt på landbryggerierne. Den bedste kvalitet blev kaldt nr. 1, eller evt. nr. 0 og gik nedefter til nr. 3 eller 4. Også skibsøl kunne findes som nr. 1 og 2, og en sjælden gang 3 og 4.¹³

Hvidtølsbryggeriernes storhedstid

Omkring 1870 begyndte antallet af landbryggerier at stige, og selvom bryggeriet stadig mest var et bierhverv begyndte der også at opstå mere professionelle foretagender. Enkelte havde en ganske

Hornsyld Bryggeri omkring år 1900.

stor produktion, som f.eks. bryggeriet på Buske Hovedgård ved Roskilde, der i 1884 var oppe på en produktion på 7.000 tønder hvidtøl. Langt de fleste landbryggerier synes dog at have holdt sig til en årlig produktion på mellem 100 og 500 tønder.

I 1891 var der 274 hvidtølsbryggerier i Danmark, hvoraf de ca. 100 var landbryggerier, mens resten lå i de større byer. Dette år indførtes den første skat på alkohol. Skatten ramte i første omgang kun øl med mindst 2,25 vægtprocent alkohol, og det betød, at alt overgæret

øl med undtagelse af porter gik fri. Der var derfor pludselig god forretning i at brygge overgæret kvalitetsøl, som holdt den lave alkoholprocent, men smagte så godt, at den var værd at betale lidt ekstra for. Smagen blev bl.a. forbedret gennem lagring af øllet, som ellers ikke brugtes ved brygning af hvidtøl, og de nye hvidtølstyper mindede dermed om husholdningsbryggeriets gemmeøl

Da hvidtølsbryggerierne bevægede sig ind på markedet for kvalitetsøl, opstod der for første gang et konkurrenceforhold mellem de store og de små bryg-

gerier. For ikke at miste markedsandele udviklede de store bryggerier deres egne forædlede, overgærede øl, og kvalitetsstandarden for de overgærede øl steg generelt.

Dette stillede større krav til bryggeudstyr- og metoder, og mange af de små bryggerier kunne ikke følge med i konkurrencen på både pris og kvalitet. Alligevel blev antallet af bryggerier ved med at vokse, for selvom mange lukkede, kom der hele tiden nye til. Forbruget af hvidtøl steg stadig, og kunne man klare sig i konkurrencen, kunne man skabe sig en ganske god forretning. Mange af de bryggerier, der opstod omkring år 1900, fik dog en temmelig kort levetid.

Det var først og fremmest på landet, der var gang i udviklingen. Antallet af landbryggerier fordobledes frem til 1905, hvor der var 207 på landsplan, der i gennemsnit producerede 1.600 tønder øl om året, svarende til 2.100 hl. Antallet af hvidtølsbryggerier i byerne holdt sig derimod nogenlunde konstant i årene 1891-1905.¹⁴

Gundlæggelsen af Hornsyld Bryggeri

Hornsyld Bryggeri blev grundlagt i 1897, midt i landbryggeriernes guldalder. Bjerre Herred var en velhavende egn, og et godt sted at investere i lokalindustri, så bryggeriet var fra starten anlagt som en moderne, professionel virksomhed. Der blev bygget et ganske stort bryghus med et tårn til maltningen og en stor, muret bryggerkedel. Ganske vist var der ingen maskinisering såsom dampkraft eller kø-

leanlæg, og alt arbejde foregik med håndkraft, men på det tidpunkt var det kun de store bajerskøl-bryggerier, der havde råd til andet.

Bryggeren selv var heller ikke en tilfældig bonde eller møller. Therkel Møller Rasmussen var uddannet brygger fra Kongens Bryghus i København, og var tidligere ejer af et hvidtølsbryggeri i Smedegade i Horsens.

Med eget malteri og en bryggekapacitet på 15 hl. var Hornsyld Bryggeri større end de fleste landbryggerier. Der blev brygget omtrent dagligt, og hvis man undtager søn- og helligdage og indregner en lidt mindre produktion om vinteren, giver dette en årlig produktion på 3-4.000 hl, altså et pænt stykke over 1905-landsgennemsnittet på 2.100 hl.¹⁵

Konkurrence, krig og krise

I årene efter 1905 fortsatte den hårde konkurrence mellem hvidtølsbryggerne, og flere og flere måtte opgive. Arbejdspresset var hårdt, hvis man skulle klare sig, og arbejdsdage på 16-18 timer var almindelige. Samtidig begyndte efterspørgslen efter hvidtøl for første gang at falde en smule.

Udbruddet af 1. verdenskrig i 1914 forværede situationen alvorligt: Byggen blev rationeret, priserne steg og købekraften faldt. De store bryggerier klarede sig ganske godt gennem denne krise, for de havde råd til at købe store partier udenlandsk byg, når lejlighed bød sig, og ved at øge eksportsalget kunne de kompensere for den mindskede indtjening

på det danske marked. Men for de små bryggerier, som havde færre disponible midler og stod uden for det internationale marked, var det sværere at tilpasse sig, og mange måtte lukke.¹⁶

Da krigen var overstået, var antallet af hvidtølsbryggerier omtrent halveret i forhold til, hvad det var ved krigens begyndelse. Der var nu omkring 100 hvidtølsbryggerier på landet og halvt så mange i byerne, og den samlede produktion af hvidtøl var faldet drastisk.¹⁷

Det var ikke kun krigens skyld. Hvidtøl var ikke længere så enerådende som dagligdrik, som den havde været. For folk var i stigende grad begyndt at

drikke mælk, mineralvand og most, eller ligefrem helt almindeligt vand fra hanen, som efterhånden var blevet af så god kvalitet, at man ikke behøvede at frygte sygdomsbakterier.¹⁸

De gode tider på Hornsyld Bryggeri

Konkurrencesituationen i det 20. århundredes begyndelse påvirkede ikke Hornsyld Bryggeri, eftersom det var det eneste bryggeri i Bjerre Herred og havde masser af trofaste kunder. Første verdenskrig lader heller ikke til at have givet bryggeriet alvorlige problemer.

I 1909 overdrog Therkel Møller Rasmussen virksomheden til sin nevø Jes Martin Jensen, og i hans tidligere år gik forretningen godt. Mekaniseringen af landbruget var endnu ikke begyndt, og gårdene havde mange folk ansat til arbejdet. Disse folk skulle holdes med øl, som både slukkede tørsten og gav ekstra kræfter til arbejdet. De største gårde aftog meget store mængder. Herregården Møgelkjær fik således tre halvtønder på hver 172 liter om dagen. Til gengæld blev Hornsyld Bryggeri en god aftager af byg fra de store gårde, for der skulle store mængder korn til at holde bryggeriet med malt, og ved at købe af de store gårde fik man en mere ensartet kornkvalitet, som gjorde det lettere at styre maltingen.

Øllet blev kørt rundt med hestevogn, og da Jes Martin Jensen startede som brygger, havde han fem heste til dette arbejde. Ud over halvtønder kunne man få fjerdingen og ottingen. Kunderne betalte ikke for tønderne og ankrene, som var

Brygger Jes Martin Jensen.

Hestevogn fra Hornsøyd Bryggeri, ca. 1920.

langt mere værd end det øl, de indeholdt. De skulle leveres tilbage, når de var tomme, men blev det ikke altid, og det kunne koste bryggeriet ganske mange penge.¹⁹

Øllet blev brygget i tre kvaliteter, og det daglige øl til de store gårdes arbejds-hold har formentlig været af den tyndeste kvalitet, sådan som det var tilfældet andre steder.²⁰

Stabilitet i mellemkrigstiden

Efter det knæk som 1. verdenskrig havde betydet, blev mellemkrigstiden en ganske stabil periode for hvidtølsbryggerierne. Alkoholbeskatningen var blevet ændret i 1917, og nu blev de forædlede hvidtølstyper også beskattet. Kun det simple og

uforædlede hvidtøl og skibsøl gik fri, og det favoriserede de små landbryggerier, der først og fremmest levede af at levere dagligøl til lokalområdet .

Det stærkt formindskede antal bryggerier betød, at konkurrencen ikke læn-gere var så slem, så selvom efterspørgslen efter hvidtøl var begyndt at falde, kunne de overlevende bryggerier klare sig nogen-lunde godt. I 1920 bryggede land-bryggerierne i gennemsnit 2.000 hl om året, kun en smule mindre end i 1905.

Mange af de små bryggerier fik i løbet af 1920'erne og 30'erne forbedret deres bryggeudstyr, og fik udstyr til flaskeaftap-ning og pasteurisering. Nogle bryggerier udvidede sortimentet til at omfatte flere

Stakitølsflaske fra Hornsyld Bryggeri.

øltyper, f.eks. juleøl og påskeøl, samt mineralvand og most, men hovedproduktet var stadig simpel hvidtøl, upasteuriseret og leveret på ankre. I løbet af 1930'erne blev ankrene dog afløst af store flasker på 5 eller 10 liter, populært kaldet »stakitølsflasker« på grund af det stakitlignende træstativ, som flaskerne blev transporteret rundt i.²¹

En anden måde at skaffe sig ekstra indtægter på var at drive depot for et større bryggeri.

Produktionen falder i Hornsyld

Det er ikke ganske klart, hvornår det begyndte at gå ned ad bakke for Hornsyld

Bryggeri. Udviklingen var gradvis og skyldtes den stadig faldende efterspørgsel efter hvidtøl. Gårdenes folkehold blev i årenes løb mindre og mindre samtidig med, at hvidtøllets popularitet faldt. Salget mindskedes, så bryggeriet snart kun kørte øllet rundt med tre heste.

I 1927 overtog Jes Martin Jensen Tuborgdepotet for Hornsyld og omegn og fik dermed en ny indtægtskilde. Depotet leverede øl fra både Tuborg og Kongens Bryghus til lokalområdets forretninger og udskænkingssteder. Om trent samtidig anskaffede han sin første lastbil, en Ford TT.

Bilen var Hornsyld Bryggeris egen, ikke Tuborgs, og eftersom en lastbil på dette tidspunkt var en meget stor investering, tyder bilkøbet på, at bryggeriets økonomi stadig var rimelig god. Der blev endda råd til at skifte lastbilen ud i 1930, til en ny Chevrolet. I 1946 overtog Jes Martin endnu et depotdistrikt, områderne omkring Barrit og Juelsminde.

På den ene side tjente Hornsyld Bryggeri altså rimelig godt på Tuborgdepotet, men på den anden side er det tydeligt, at det ikke længere kunne leve af at sælge sine egne produkter.²²

Knækket for landbryggerierne

Antallet af landbryggerier forblev nogenlunde stabilt indtil begyndelsen af Anden Verdenskrig. I begyndelsen af krigen steg efterspørgslen på hvidtøl ganske vist en smule, men samtidig indførtes en skat på de hidtil skattefrie øltyper. Selvom denne beskatning blev ophævet allerede et halvt

år efter, havde skatten i kombination med råvaremangel allerede tvunget produktionen ned, og flere bryggerier havde måttet lukke.

Krigens ophør hjalp ikke landbryggerierne, for nu var hvidtøllen for alvor gået af mode. Pilsneren var den almindeligste øltype, og postevand, mælk og læskedrikke fyldte mere og mere i dagligdagen. Nogle landbryggerier overlevede flere årtier endnu, men gjorde det mest i kraft af mineralvandproduktion og depotvirksomhed for de større bryggerier.

I 1960 var der 45 landbryggerier tilbage, i 1978 kun 10. I 1995 lukkede Skovs-

gård Bryggeri i Thy som det sidste landbryggeri, der kun bryggede hvidtøl.²³

Hornslyd Bryggeris sidste årtier

Jes Martin Jensen overlod både bryggeriet og depotet til sine sønner Verner og Helmer i 1948. Verner passede bryggeriet, og Helmer stod for kørslen.

I 1950'erne blev Jes Martin og hans sønner to gange interviewet om, hvordan det gik med bryggeriet, og de lagde ikke skjul på, at det var gået ned ad bakke. Der blev kun brygget 1-2 gange om ugen, og når de overhovedet havde stor nok afsætning til dét, skyldtes det, at bryggeriet

Bryggeriets Chevrolet. Verner Jensen står længst til højre.

stadig havde nogle store, faste aftagere: Hornsyld Sygehus og Juelsminde Kyst-hospital foruden herregården Møgelkjær, der godt nok havde fået et mindre folkehold, men de, der var tilbage, satte stadig pris på hvidtøl.

Selve hvidtøllet havde også ændret sig. Selvom bryggemetoden grundlæggende var den samme, kom der mere malt og sukker i, så smagen blev sødere. Det hang sammen med, at hvidtøl ikke længere var noget, man drak til daglig for tørstens skyld, men primært var noget, der hørte til højtiderne.

Hvidtølsbrygningen fortsatte indtil 1975, men i de senere år blev der kun brygget op til jul og påske, og fremstillingen af malt var forlængst opgivet. Tuborg-depotet fortsatte til 1985, hvorefter kunderne blev fordelt mellem depoterne i Horsens og Vejle.²⁴

Hvidtøl på Industrimuseet

Til julemarkedet anden weekend i december hvert år serverer Industrimuseet smagsprøver på hvidtøl. Nogle år er hvidtøllet blevet brygget på museets eget bryggeri, hvor bryggeudstyret fra Hornsyld Bryggeri indgår, mens der andre år er blevet brugt hvidtøl fra Kongens Bryghus. Med den nyrenoverede bryggeriafdeling vil museet forhåbentlig snart igen kunne servere sit eget museumsbryg.

Noter:

Jane Mondrup, født 1977, er cand. mag. i forhistorisk arkæologi med supplerings-

fag i historie, fra Århus Universitet. I 2008 var hun ansat på Danmarks Industrimuseum og gjorde forarbejdet til en ny opsætning af museets bryggeriudstilling, der åbner i 2009.

- 1 Jensen 1978
- 2 Worsøe 1995 s. 14-15; Egholk 1999 s. 7.
- 3 Glamann 1962 s. 190-191; Nielsen 2004 s. 84-85.
- 4 Tullberg 2002.
- 5 Nielsen 2005; Lungskov 2004 s. 10-13.
- 6 Hermannsen og Holm 1948 s. 34-38.
- 7 Hermansen og Holm 1948 s. 53-63; Nielsen 2004 s. 45-51.
- 8 Worsøe 1995 s. 16-17; Thomsen 1996 s. 147-48; Egholk 1999 s. 7-8.
- 9 Hermansen og Holm 1948 s. 49-52.
- 10 Lungskov 2004 s. 13-14; Egholk 1999 s. 10, Jensen 1978.
- 11 Thelle 1999 s. 17.
- 12 Tullberg 1994 s. 5-6.
- 13 Tullberg 2002; Worsøe 1995.
- 14 Jensen 1978; Tullberg 1994 s. 5-12; Tullberg 1995.
- 15 Arkivmateriale fra Nebsager Lokalkarkiv; Bager 1963; Tullberg 1995 s. 86.
- 16 Knudsen 1921 s. 113-122.
- 17 Tullberg 1994 s. 12-13.
- 18 Jensen 1978.
- 19 Oplysningerne stammer hovedsagelig fra to avisartikler om Hornsyld Bryggeri, den ene udateret ca. 1950, og den anden Vejle Amts Folkeblad 17.08.1955. Begge forefindes på både Nebsager Lokalkarkiv og i Industrimuseets arkiv. Andet arkivmateriale indgår dog også.
- 20 Bager 1963, Ruus 1964.
- 21 Tullberg 1994 s. 13-15, Worsøe 1995.
- 22 Arkivmateriale fra Nebsager Lokalkarkiv og Carlsbergs arkiver.
- 23 Tullberg 1994 s. 15-16, 2002 s. 23, Worsøe 1995.
- 24 Arkivmateriale fra Nebsager Lokalkarkiv og Carlsbergs arkiver, Jensen 1978.

Anvendt litteratur:

Arkivmateriale fra Nebsager Lokalkarkiv.
Arkivmateriale fra Industrimuseets arkiv.
Arkivmateriale fra Carlsbergs arkiver.

Bager, A 1963: Håndværk og industri. I:

Hornslyd Bryggeris bygninger omkring 1985.

- Bjerre Herredsbog bind 1 s. 582-83.
 Dessau, B. 1915: Ølskatten. Kbh.
 Egholk, Kirsten 1999: Øl - morgen, middag og aften. I: Ena Hvidberg (red): Øllet i kunsten s. 7-11. Greve
 Glamann, Kristoff 1965: Bryggeriets historie i Danmark indtil slutningen af det 19. århundrede. Kbh.
 Hermansen, Victor & Peter Holm 1948: Østjysk øl. Kulturhistoriske træk. Silkeborg.
 Jensen, Jacob 1978: Bryggeri på museum. Brygmesteren årg. 35 nr. 12 s. 326-330.
 Knudsen, Olaf 1921: Dansk Industriebretning 1915-1920. Andet bind. Speciel del. X-XIII årgang. Kbh.
 Lungskov, Jes Rønnow 2004: Ølbrygning i 1800-tallets købstæder. <http://www.daimi.au.dk/~jesl/bryggeri/nyBrygning1800tallet.pdf>
 Nielsen, Rolf 2004: Politikens bog om øl. Kbh.
 Nielsen, Rolf 2005: Bryggeri. Opslag i Den Store Danske Encyklopædi, elektronisk udgave 2005.
 Ruus, Poul 1964: Af et gammelt landbryggeris saga. P. Kjeldgaards bryggeri i Fjerritslev. Historisk Årbog for Thisted Amt 1964 s. 349-60.

- Taaning, Tage 1942: Øl. En bog om en verdensdrik. Træk af øllets historie og af historien om øllet, med særligt henblik på den danske indsats. Kbh.
- Thelle, Mikkel 1999: Danskheden på flaske - videnskab, industri og markedsføring. Et udsnit af bryggeriets industrielle barndom i Danmark. I: Ena Hvidberg (red): Øllet i kunsten s. 13-18. Greve
- Thomsen, Allan Mylius 1996: Den danske øl. En berusende odysse gennem 6000 års ølhistorie. Frederiksberg.
- Tullberg, Poul 1994: Fra begyndelsen til enden. Landbryggeriernes historie i Danmark. Samlerringen nr 21, juni 1994, s. 5-16.
- Tullberg, Poul 1995: Dansk Bryggerifortegnelse. Silkeborg.
- Tullberg, Poul 2002: Overgærede ølsorter i Danmark. Samlerringen nr. 38, maj 2002, s. 4-27.
- Worsøe, Hans H. 1995: Danske øltraditioner og bryggerier. Journalen. Lokal- og kulturhistorisk tidsskrift nr. 4, september 1995 - 5. årgang s. 14-19.

Den første brygning på Industrimuseet, julen 1977.

Fra højskole til Vejlefjordskolen

Syvende Dags Adventistkirkens uddannelsesprogram i Danmark begyndte allerede i 1890 i København. I 1931 flyttede man til Daugaard Strand. Dette er historien om Vejlefjordskolen - et af Danmarks mindste gymnasier med undervisning fra børnehaveklasse til enkeltfags HF og 3. gymnasieklasse.

Af Jytte Kjeldal¹

Syvende Dags Adventistkirkens uddannelsesprogram i Danmark begyndte allerede i 1890 i København, og i 1909 står der en skolebygning i Skodsborg, Sjælland. Skolebygningen sælges til Skodsborg Badesanatorium, og skolen flytter i 1917 til Nærum; men her bliver

forholdene for små til at håndhæve den adventistiske uddannelsesfilosofi, hvor elever skal både udføre praktisk arbejde og modtage teoretisk uddannelse.

Derfor søgte frikirken Syvende Dags Adventisterne i 1929 et sted væk fra byen, hvor man kunne uddanne sine præster og give højskoleophold for kirkens medlemmer. Nogle driftige mænd fandt »Kirkeskovgaard« ved Daugaard Strand på nordsiden af Vejle Fjord. Her købte man gården i august 1929 og begyndte straks at bygge på de dengang nøgne marker

Horsens Avis' artikel om sagen torsdag den 13. juni 1929 kan ses næste side.

Snart stod der en hovedbygning og en drengebygning samt en forstanderbolig, så den 15. oktober 1930 åbnede skolen og modtog de første elever.

Indvielsen fandt først sted lørdag den

Kirkeskovgaard.

Vejlefjord Sommerpensionat.

Storstilede Byggeplaner i Daugaard.

Adventisterne flytter deres Skole dertil fra Skodsborg.

Der har i et Par Maaneder været fort Forhandlinger om Købet af Gaarden „Kirkeskovgaard“ ved Daugaard, der ejes af Gaardejer R. Kristensen, og saavel hele Kommissioner som enkelte Personer har jævnlig været her paa Egnen for at besigtige Pladsen. Saaledes ankom for nogen Tid siden en Kommission paa 18 Personer rundt omkring fra Udlandet — fra England, Amerika, Finland og flere andre Lande, saa det var øjensynligt, at der var ret store Planer i Gære.

Nu er det endelig bleven bekendt, hvad der har været arbejdet paa. For nogle Dage siden holdt Adventisterne Møde her i Landet (i Odense), og der blev paa dette Møde givet Bestyrelsen Fuldmagt til at købe „Kirkeskovgaard“, der ligger vidunderligt smukt paa en ret høj Skraant syd for Daugaard, og alle Kommissionsmedlemmer

ne var enige om, at smukkere og sundere Plads kan ikke skaffes til Formaalet.

Gaardejer Kristensen har forlangt 62,000 Kr. for Gaarden, og dette Tilbud har Bestyrelsen akcepteret, der skal dog yderligere købes ca. 18 Tdr. Land af Proprietær Ulbæk for at skaffe Strandret, og der skal anlægges Veje o. l., det er nemlig Meningen at flytte hele Adventist-Skolen fra Skodsborg til Daugaard og samtidig udvide den meget betydeligt; der skal opføres et mægtigt Bygningskompleks, som er anslaaet til ca. 1½ Mill. Kr. Planerne hertil er allerede udarbejdede, og Bygningerne vil blive storslaaede og pragtfulde.

For Egnens Folk vil denne nye Virksomhed selvfølgelig betyde megen Arbejdsfortjeneste og ny Handel og lyses derfor med største Glæde.

3. januar 1931. Festlighederne fortsatte den næste dag:

»Om søndagen blev skolen fremvist for en række særskilt indbudte, sognerådet, lægen, stationsforstanderen, første-læreren, alle bygmestre og leverandører,

Vejle Bys presse o.s.v., hvorefter de kl. 16 alle samledes i kapellet til musik, recitation, sang og taler. Overlæge Ottosen [Skodsborg Badesanatoriums grundlægger], som for øvrigt havde skrevet tre sange i dagens anledning, holdt hoved-

talen. Byggeudvalgets formand redede for skolens tilblivelse og takkede alle, som havde skænket midler til denne institution, samt byggeudvalget, arkitekter, bygmestre, håndværkere o.s.v. Han overrakte nøglen til skolens hoveddør til skolens forstander, der takkede og med få ord omtalte skolens mål.«

Sådan beretter pastor L. Muderspach i skolens 25 års jubilæumsskrift: Vejle-fjordskolen 1930-1955 s. 22 og tilføjer: »Den [skolen] kunne indvies fri for gæld, idet vi strengt havde fulgt konferensens [ledelsen af Syvende Dags Adventistkirken] påbud om kun at bygge i forhold til de indkomne midler.«

Det var ikke ligefrem nogen nem sag at bygge en højskole i slutningen af 1920'erne. Der var ikke mange af nutidens tekniske hjælpemidler dengang.

Skolens første forstander pastor H. M. Johnson forlod en forstanderplads ved et college i USA for at lede Vejle-fjord Højere Skole i sit hjemland. For ham var det grundlæggende arbejde stadig en levende erindring i 1955. Han skrev således i samme jubilæumsskrift s. 24:

»Vejene var så godt som ufremkommelige, og den stive lerjord var meget umedgørlig; men med god forståelse fra lærerpersonalet og samarbejde med flittige og dygtige elever, fik man med tiden

Skolefamilien 1930-31.

Æblehøsten bjerges.

bugt med disse forhold. J. C. Mølmer var den heltemodige i det banebrydende arbejde med anlæggelse af den nye vej og de hårdt tiltrængte gangstier. Ligeledes må udnyttelsen af grus-, kalk- og sandgrav tilskrives J. C. Mølmers ihærdighed og energi.

Hr. anlægsgartner Rasmussen skal længe mindes for sin indsigtfulde dygtighed i udnyttelsen af mosejord og kalk fra engene og dyb bearbejdelse af lerjorden, hvilket alt i alt gjorde meget til at forøge boniteten af havejorden.

Drivhusene under Holger Jensens ledelse bidrog deres til at skaffe skolen en hårdt tiltrængt indtægt i de første år.«

På næste side fortæller forstander Johnson om, hvad lokalsamfundet betød for skolen:

»Gennem fyrre års arbejde i forbindelse med kostskoler har jeg næppe truffet en dygtigere og mere forstående læge end dr. Heegaard fra Hedensted. Her skal også mindes sognerådsformanden, boghandler Johansen, for hans indflydelse ved udarbejdelsen af en ny og udvidet vej til højskolen. Hr. sognefoged Peder-

sen ydede hjælp og viste god forståelse fra tid til anden.

Ligeledes mindes jeg behagelige forretningsforbindelser i Vejle med hr. Christensen i firmaet Crome & Goldschmidt, Mathiesen & Jacobsen (isenkram), Thisted & Warrer (kulimport) og M. Laursens kolonialforretning i Daugaard o.a.

I sommermånederne var der ingen skolegang, så skolen blev brugt som sommerpensionat. Der blev bygget badebro og –huse nede ved Vejle Fjorden. Man tog på udflugter med bådene på fjorden fra Ulbækhus og til f.eks. Munkebjerg med dets rullende trapper eller til Vejle og hjem igen.

Efter 2. verdenskrig blev der købt barakker fra krigen. Disse blev opsat på markerne ved siden af de andre bygninger. Det blev til Aunsborglejren, hvor der i tiden 1948-1973 i sommerperioderne blev afholdt børne- og ungdomslejre for adventistbørn og –unge. Senere kom også børn fra de mange søndagsskoler, der blev afholdt ved forskellige adventist menigheder.

Syvende Dags Adventisterne har altid

focuseret meget på sundhed og uddannelse af barnet såvel som den voksne. Efterhånden udviklede der sig et stort spejderarbejde ved adventist-menighederne i DK, men de søgte andre steder hen med deres lejre. Til sidst måtte Aunsborglejren vige pladsen for en tiltrængt kirkebygning.

I februar 1981 kunne man indvi en flot moderne kirke, der var tegnet af arkitektfirmaet Hellebo i Vejle, beregnet for kirkelivet for Vejlefjordskolens elever og den lokale menighed. Der har lige siden skolens begyndelse i 1930 været tilknyttet en menighed bestående af funktionærer og lærere, samt nærtboende adventister.

Da skolen kom med flere undervisningstilbud og dermed fik flere elever, måtte man i begyndelse af 1950'erne bygge en pigebygning, der blev taget i brug i efteråret 1954.

I 1961 fik skolen status som realskole og føjede en undervisningsbygning til. Desuden byggedes »Bakkehuset«, der var en kombination af en funktionærbolig og børneskole for 1.-7. klasse. I 1972 bliver skolen desuden gymnasium, og hertil bygges der endnu en undervisningsfløj med svømmehal. Senere bygges der fire funktionærboliger på området. Den sidste tilføjelse til skolens bygningsmasse er en sportshal, som nu udvides med lokaler for børnehave, SFO og grundskole for 0.-6. klasse.

Undervisning og skoleliv

1933 bliver et skelsættende år i Vejlefjord Højskoles historie, idet det første hold

VH skrevet med først og fremmest folkevogne. Skyggerne i bunden af billedet antyder, at der var flere fotolystne folk tilstede.

elever går op til eksamen. Der var fire elever, som indstillede sig til og bestod præliminæreksamen. I dag er eksamen en almindelig anerkendt målestok for viden, og dengang som i dag skulle man have bemyndigelse til at aflægge eksamen, og det var først i 1938, at skolen fik statsanerkendt kursus til præliminæreksamen,

Skolefamilien 1998.

så eleverne måtte indtil da stille op andre steder til dels skriftlige og mundtlige eksamener.

I 1941 førte skolens lærere for første gang op til eksamen.

Anden Verdenskrig gjorde ikke sådanne forhold lettere, så i årene 1943-1945 måtte eleverne sendes til Akademiet i Aarhus for at tage mundtlige eksamener.

I 1951 blev der oprettet en lille overbygning på eksamenskurserne med en sekretæruddannelse med engelsk korrespondenteksamen for unge, der havde bestået realeksamen. Første hold dimitterede i 1953, og sidste hold var i skoleåret 1957-58.

I 1953 begyndte skolen desuden at føre op til mellemskoleeksamen og realeksamen.

Her skal også nævnes, at i årene 1952-1958 var skolen også hjemsted for elever og lærere fra en tilsvarende adventistskole i Norge.

Det første hold elever, der begynder i 1. gymnasieklasse i 1972, får deres studenterhuer på i foråret 1975.

Fra august 2002 kan man tage visse enkelte fag til HF eksamen.

Fra august 2003 oprettes forsøgsordning med »Gym 10« en brobygning mellem 10. klasse og 1.g.

Lige siden skolens begyndelse og ind-

Vejlefjord Høje Skole fra syd i 1950'erne. Drivbuse og køkkenhave sørgede for selvforsyning og gav samtidig det praktiske arbejde, som adventisterne lagde vægt på, at eleverne skulle udføre ved siden af skolegangen.

Vejlefjordkirken, tegnet af arkitektfirmaet Hellebo i Vejle og indviet i 1981.

til engang i 1980'erne har der desuden været forskellige former for uddannelse af præster og menighedsmedlemmer til adventistmenighederne i Danmark. Ved indførelse af gymnasieskole fik skolens leder, der indtil da kaldtes forstander, status som rektor.

Skolens ledere har siden 1930 været:

1930-1938	H. M. Johnson
1938-1947	P. A. Christiansen
1947-1948	K. A. Frederiksen
1948-1952	C. A. Larsen
1952-1957	A. Varmer
1957-1963	Hakon Muderspach
1963-1966	Børge Olsen
1966-1971	Hans Jørgen Schantz
1972-1994	Arne Wagenblast
1995-2001	David Dorland
2001-	Kay Flinker

Skolen har ændret navn et par gange, men dens motto er stadig de 3 H'er: Hånd, hoved og hjerte:

1930-1961	Vejlefjord Højskole
1961-1968	Vejlefjord Realskole

1968-1989	Vejlefjord Højere Skole
1989-	Vejlefjordskolen

Skolefamilien i 1930 har udviklet sig fra godt 60 kostelever til ca 350 dag- og kostelever (heraf 160 som kostelever), og fra at være en udpræget højskole = kostskole til en dag- og kostskole med alle klassetrin fra børnehave til gymnasium og enkeltfag HF. Dermed falder gennemsnitsalderen for skolens elever naturligvis også drastisk fra meget modne unge mennesker til yngre elever.

Princippet om, at eleverne skal deltage i det daglige arbejde i køkken og spisetuer, samt holde bygningerne og stedet rent og pænt, har eksisteret lige siden 1930 til i dag, således at alle kostelever i dag må gøre fem timers pligt hver uge mod 12 timer hver uge i skolens begyndelse.

Selv om det er yngre elever, der frekventerer skolen, end i 1930, har en skoledag ikke ændret sig væsentligt, idet skolelivet bygger på Adventistkirkens skolefilosofi, som skolens logo afspejler:

hjerter, hånd, hoved, som igen afspejles i en skoledags gøremål: Skolegang, »pligt« [praktisk arbejde], lektielæsning og fritid.

I praksis betyder det, at der hver dag i skolen er morgensang, hvor skolen meddeler sig til alle eleverne: Der synges en sang, og man får en god tanke at tage med sig gennem dagen. Efter skolegang har man en times pligt med rengøring inde eller ude, hvis man ikke har hjulpet til ved madlavning, servering eller opvask. Inden man går til sit værelse for at lave skolesager, mødes man for at blive

orienteret af »skolehjemmet« og får en tanke med til at slutte dagen på. Når skolesagerne er klaret, er der anledning til at gå i kondirum, deltage i skolens idrætsforenings aktiviteter i en stor sportshal eller i svømmehallen.

Nogle øver sig på et musikinstrument, hvis ikke de øver med et af skolens kor eller elevbands. Om sommeren er der mulighed for sejlads i kajak på fjorden. Andre har travlt med at passe eller ride på deres eller skolens heste.

Fredag aften har alle dage været noget specielt på Vejleffjordskolen. Her deltager

Vejleffjordskolen set fra luften.

eleverne i et ungdomsmøde, og derefter hygger man sig med hinanden på forskellig vis. Lørdag formiddag mødes eleverne med Vejlefjord Menighed til bibelstudium og gudstjeneste i Vejlefjordkirken.

Med skolens udvikling som en central adventist-uddannelsesinstitution er der blevet tilføjet mange fysiske forbedringer for at imødekomme de skiftende krav til en uddannelsesinstitution, som i dag er en selvejende institution med statsstøtte. Skolen modtager både dag- og kostelever fra lokalområdet og fra andre: Både ikke-Syvende Dags Adventist familier og familier, der på en eller anden måde er knyttet til Syvende Dags Adventistkirken i Danmark.

Så fra at være en tilflyttende institution – »Højskolen«, som skolen dengang

hed i folkemunde – er Vejlefjordskolen blevet en aktivt deltagende institution i lokalsamfundet i Hedensted Kommune med tilbud om undervisning lige fra børnehave, SFO, indskoling, grundskole, efterskole, gymnasium og enkeltfags HF. Skolen som en del af lokalsamfundet er således med årene blevet et privat alternativ til det lokale skoleliv.

1 Jytte Kjeldal var selv elev i 1955-1957 og tog da korrespondenteksamen. Vendte i 1972 tilbage til Vejlefjordskolen for at undervise i det nyoprettede gymnasium. Boede på skolens område indtil 1999, og gik på pension i 2001.

2 Vejlefjordskolens jubilæumsskrift 1930-1955, side 22.

Syvende Dags Adventisterne er en trosretning, der er stiftet i USA i 1863 og kom til Danmark 1877. På verdensplan er der 14 millioner medlemmer, i Danmark 2.700.

De kalder sig kristne og tager udgangspunkt i biblen som deres eneste hellige skrift. Deres navn hentyder til, at de holder sabbaten (lørdag) som hviledag i respekt for Guds skaberværk, og at de ser frem til Jesu genkomst (advent). Specielt er, at de ikke tror på en udødelig sjæl, der kan leve uafhængigt af kroppen. De tror heller ikke på helvede og pinsler der. Døden er en ubevidst tilstand. De afviser blanding af stat og kirke. De tror på, at Guds rige først oprettes ved Jesu genkomst. Inden for denne trosretning er der voksendåb ved total neddykning som i oldtiden. Ritualer gennemføres, når den enkelte gennem undervisning er forberedt til at bekræfte sin tro.

Kilde: www.adventist.dk

Tæt på krigshverdag i gamle aviser

Når det gælder om at fornemme stemningen i svundne tider, er der næsten intet, der så effektivt som gamle aviser kan bringe læseren tilbage eller kalde glemte minder til live.

Af Frank Hansen

Hvornår er noget Danmarkshistorie? Er avisen med Muhammedtegningerne Danmarkshistorie, eller skal den have en vis alder? Selv om avisen fra den 5. maj 1945 snart er 70 år gammel, er det nok

den avis, der er gemt flest af. Vi vil gerne kunne tage den frem og tænke: »Ja, det var dengang«.

Da jeg for et par år siden havde en vandskade i min samling af effekter fra besættelsestiden, bragte JydskeVestkysten en artikel om katastrofen.

Det resulterede i, at en borger i Kolding ringede til mig for at spørge, om jeg, som et lille plaster på såret, ville have hans scrapbøger, som han havde lavet under krigen. Det ville jeg naturligvis gerne. Vi aftalte en dag, hvor jeg skulle komme og hente dem. Der var ikke længere, end jeg kunne gå, så jeg tog en taske og gik derop.

Der fik jeg mig noget af en overraskelse: Fem album i avvist størrelse på tykkelse med den tykkeste telefonbog, man kan opdrive. De var proppet med artikler, små hæfter, rationeringsmærker, stumper af spærreballoner, sølvstrimler mod jamming og alt mulig andet.

Jeg har før set scrapbøger fra besættelsen, men ikke af sådan et omfang. Det var ganske enkelt et enestående vidnesbyrd fra besættelsesårene, og det er det værk, jeg gerne vil fortælle lidt om. Alt, hvad der blev puttet i albummene, er noget, som kun havde relation til krigen, og som ville være Danmarkshistorie, den dag krigen sluttede.

Jeg bringer her nogle brudstykker fra de forskellige album, så man kan få

Slagplan for den national-
socialistiske Husmoder

1. Din første Bekyring gælder din Familie. Den er Statens Rod (Keimsele). Du maa gøre alt for at holde den i en god Ernæringstilstand.
2. Den kommende anden Krigsvinter vil stille dig, tyske Husmoder, endnu større Fordringer end den forrige Vinter, paa Grund af militære og Opera-tioner og Misvæksten i næsten alle Egne i Europa maa man og Misvæksten paa Grund af militære og alle Slags Levnedsmidler, Hvis du nu tiltagende ikke straks paa alle Forordninger, men tøv intet Øjeblik.
3. Idet du ser det, tager du for en Del Ansvar for fra de overlastede Myndigheder og forhindrer at de forhaandede varende Varer bliver bragt til Side i store Partier af Spekulanter og Folk, der tjener paa Krigen.

Opmærksomhed!
Forberedelse af foræren beralede Oprustning til uden kommet i stor Fare. Paa Grund af Krigens Fortættelse af Finansstillingen er det bliver betragtet som yderst maa anspændt. Det bliver ventet af dig, at du sikrer dine Børns Fremtid.

5. For at faa Folkeformue, køb, hvis du paa nogen Maade kan, Verdigensstande (f. Eks. Savkær o. s. v.) er særligt at anbefale. Det bliver ventet af Bombeangreb at Genstande (f. Eks. Savkær o. s. v.) ve særligt og kan er paa, fordi de i Tilfælde af de nødvendige Evakuering, taget med ved en komme paa denne Maade hjælper du ikke alene at sikre n Families Fremtid, men du sver alene at sikre de Præcipakruernes og Kapitalisternes tilfald er den tyske Husmoders Dyd. Falske Lykkeprofeter, som spaar Ende paa Krigen og andre smukke med eller uden Vidende til og vil skade dig og din y

**Flyveblade ned-
kastet i Sønder-
jylland**

en fornemmelse af, hvad det er, man kan finde i dem.

En af de første danskere, der døde i Danmark på grund af krigen, hvis hun ikke var den første, må være Ethel Hansen. Tyskland startede 2. verdenskrig 1.

september 1939, hvor man overrumpede Polen i det, man kaldte en lynkrig. I dagbladet Vestkysten kunne man den 5. september læse følgende: »Treetages ejendom i Frodesgade knust fra tag til kælder. En dræbt og flere sårede eller chokerede. Mange beboere forlod i panisk skræk Esbjerg.«

DANADKO
Gasgeneratorer
Hurtig Levering.
Polititorvet 5 — Central 10.132.

*Den smager vel nok,
som den skal*

JABA
*den rigtige kaffe-hjælp
til en skikkelig Pris*

„Karadi“ Husholdn.skomfuret
er en uvurderlig Hjælp i en Rationeringstid — brænder alt — fra Kul,
Koks til Kvas.
Sælges med Garanti.
Brændeovns-Udsalget
V. Farimagsgade 4 G
(50 Skridt fra Vesterport St.)

Censur og propagandaløgne

Når man bladrer albummene igennem, er det tydeligt, at avisudklippene er censurerede og at der er meget propaganda. I dette tilfælde nægter tyskerne også at have noget med sagen at gøre. Her ta-

Staalhjelme
feltgraa, indvendig Montering, prima Læderarbejde, kraftig Hagerem. Godkendt af Myndighederne. Om-gaaende Levering. En gros og en detail.
Luftværnslageret
Knabrostræde 28
Palæ 31 75 — Palæ 23 24

ler de dog sandt, for den 7. september indrømmer englænderne, at det er et af deres fly, som ved et uheld har bombet Danmark, da de var på togt for at bombe tyske krigsskibe. Det var dog ingen af de hjemvendte flyvermaskiner, der havde ramt Danmark. Der var nogle maskiner, der ikke vendte tilbage, og man mener, at det var en af dem, der fejlbombede på grund af dårligt vejr.

Avisartikel: »Bombeanslag mod højskolehjemmet i Kolding. Fire unge tyske piger, der sad og spiste, lettere såret. En dusør paa 10.000 kr. for oplysninger, der fører til pågribelse af gerningsmanden.

Torsdag kl. 20 er der sket en meget beklagelig begivenhed i Kolding, idet der blev rettet et bombeanslag mod »Højskolehjemmet«, der er taget i brug af den tyske værnemagt.

I spisestuen ud mod Gråbrødregade sad paa det tidspunkt ca. 25 unge tyske piger og spiste til aften. Pludselig eksploderede en bombe i vinduet med et mægtigt brag, og en regn af glassplinter faldt over de unge damer, af hvilke fire blev lettere såret. Bomben har antageligt været anbragt paa gesimsen udenfor vin-

duet. I så fald kunde attentatet have fået skæbnesvangre følger.

En undersøgelse har vist, at bomben var lavet af metalrør fyldt med jernstumper og stålstykker. Den var primitiv, men meget farlig. Det var ikke alene de unge pigers liv, der blev udsat for fare. Hvis fodgængere havde passeret vinduet, idet den sprang, kunne de være blevet slemt medtaget.«

Modstandskampen var ikke rigtigt kommet i gang endnu, så tyskerne reagerede ikke så voldsomt, som de gjorde senere i krigen. Og derfor kan man længere nede i teksten læse:

»Det tyske militær ønsker ikke at skabe vanskeligheder for den danske befolkning, og dets tilstedeværelse i Danmark er udelukkende, som det ofte er fremhævet fra tysk side, dikteret af militære

„ALUMIT“ Tapet
sparer Brændsel
og sælges til Priser
som almindeligt, godt Tapet
hos enhver Tapet- og Farvehandler
Andersen & Bruun's Fabrikker A/S, København F, Central 3232

Den helt rigtige Koger
er nu paa Markedet.

Pyromaks

Brænder alt: Briketter,
Tørv, Kvas og Affald.

BRØDRENE GRAM A/S
Østre Stationsvej 44, Odense. Telefon 9021

hensyn. Soldaterne i Kolding må kunne vente, at begge parter er sig dette bevist, og militæret har kun det ønske, at indbyggerne hjælper med til, at ro og orden ikke bliver forstyrret.«

Et par af albummene overlapper hinanden, på den måde, at et album mest indeholder indenlandsk stof, mens et andet mest indeholder begivenheder fra østfronten fra samme år.

Det interessante ved albummet fra østfronten er, at artiklerne er gennemsynet af den tyske propaganda. Ikke på et eneste billede ser man en død tysk soldat, men masser af smadret russisk krigsmateriel. Der er også en del erobret russisk krigsmateriel, som man latterliggør. Albummet starter 1. september 1941 og slutter 28. december 1945.

En interessant lille artikel finder vi den 13. maj 1942 under overskriften »Diskussion om giftgas«. Med et slag er spørgsmålet om anvendelse af giftgas under krigen rykket frem i forgrunden efter Churchills tale den foregående dag, hvori han erklærede, at hvis Tyskland anvendte giftgas i Rusland, ville England bruge gas mod det tyske folk.

Da Hitler blev blind

Den tyske holdning over for faren ved en gaskrig har Hitler angivet siden krigens begyndelse. Han erklærer, at Tyskland vil respektere de internationale aftaler. Der foreligger ingen nye omstændigheder, der omstøder den. En gaskrig under anden verdenskrig ville have fået forfærdelige konsekvenser for dem, som måtte

opleve noget sådant. Hitler blev, for en kort periode under første verdenskrig, blind p. gr. a. gasangreb. Måske er det grunden til, at han tager afstand fra det.

Ellers handler det mest om Stalingrad med overskrifter som »Østfronten ikke noget problem for den tyske hærledelse i vinter«, (medio december 1942) og »Tyskerne venter, Russerne vil forbløde sig«.

Der er også artikler, der handler om tyskernes tilbagetrækning, men så tilføjes der også, at de trækker sig planmæssigt tilbage. Ikke noget om, at de flygter over hals og hoved, som vi jo i dag ved, at de gjorde.

Noget som danskerne måtte til at forholde sig til allerede i starten af krigen, var de mange miner, der med jævne mellemrum drev i land. Den 27. august kunne man læse følgende i avisen: »Voldsom mineeksplosion i Løkken. I morges ved 6 tiden eksploderedes en stor Mine i Strandkanten i Nærheden af Løkken. Ved den voldsomme Eksplosion blev en mængde Ruder i 20-30 Sommerhusvillae i Klitterne knust, ligesom Porcelæn og Billeder i Villaerne blev slaaet i Stykker. Ingen af Villaerne var beboede. Lufttrykket ved Eksplosionen var så kraftigt, at Kalkpudset i flere Ejendomme i selve Løkken faldt ned. Den anrettede Skade er ret betydelig.«

At miner driver ind på land, hørte ikke til sjældenhederne, og man støder tit på den slags artikler i albummene. Den 7. oktober 1939 kan man læse:

»De drivende miner - et næsten uover-

kommeligt Arbejde. Marineministeriet er Dag og Nat sysselsat med Uskadeliggørelsen af de drivende Miner, men efter at Efteraarstormene er begyndt, synes arbejdet næsten uoverkommeligt. Alene i går blev der ødelagt et stort Antal Drivminer ved de danske Kyster, blandt andet i Faksebugten og ved Møn.«

Et andet sted i et af albummene fortælles der om det farlige arbejde med at få minerne fri, når de var frosset fast i isen og skulle befries med håndkraft.

I september 1941 finder vi en spøjs lille reklame. Var den trykt i det sidste par besættelsesår, hvor gnidningerne mellem danskere og tyskere var væsentlig øget, kunne det nok have givet problemer. Annoncen lyder således:

»VI VIL VINDE flere kunder på Kvaliteten, 5 kg. Gråpærer 7 kg. Guldberg (Spiseæbler), 7 kg. Madæbler= 19 kg: 10 kr.- Fri Emballage, Efterkrav kun hos A. Devantier. Dronningsgade 31 Fredericia.«

Det var et lille udpluk af de mange tusinder af artikler, som albummene indeholder. Efter at have interesseret mig for besættelsen i over 25 år, er det første gang, jeg virkelig har kunnet fornemme stemningen i befolkningen i de fem forbandede år, da der er så meget forskelligt af stort og småt man bliver præsenteret for, og man kan ikke lade være med at tænke på, at det der i dag er spændende historie, jo bare var hverdag dengang.

*Sikkerhed
i Mørket*

De kan færdes trygt med den anerkendte „JOTHEJLA“ Mørklægnings-Knap. Dens selvlysende Skive ses klart paa mange Meters Afstand og gør Dem let synlig for andre Gaaende.

„JOTHEJLA“ - Knappens Lysmasse er fuldstændig indkapslet i Glas og taaler derfor dagligt Slid og daarligt Vejr, uden at dens fænomenale Lysudvikling fornindskes.

Faas til Knaphul eller med Sikkerhedsnaal. Pris 1 Kr.

JOTHEJLA
MØRKLÆGNINGSKNAP
— den selvlysende
Glasknap

Engr. m. Ener. f. Danmark
Johs. Thejll. Centr. 35 47.
Frederiksbergg. 23 Kbh. K

Kampen for Billund Lufthavn

Billund Lufthavn ligger som den største selvfølge på sin plads. Men i begyndelsen af 1960'erne var der flere om buddet. At Billund overhovedet landede en lufthavn skyldes bl.a. Legodirektør Godtfred Kirk Christiansens dygtige arbejde for sagen.

Af Brian Wiborg

Den 30. maj 2002 indviedes Billund Lufthavns nye passagerterminal med stor festivitas og royale gæster til at kaste glans over begivenheden. Billund Lufthavn havde gennemført en omfattende udvidelse, der opfyldte dens stærke ønske om at være Vestdanmarks (eneste) internationale lufthavn. At Billund Lufthavn skulle ende således, lå ikke i kortene, da Lego etablerede en flyveplads i Billund i 1961. Men 40 års kamp, med bl.a. Vejle Amt i frontlinjen for først overhovedet at få en lufthavn til området og dernæst at udvikle den til det, den er i dag - Vestdanmarks internationale lufthavn - er et stykke dansk erhvervs- og kommunalhistorie uden sidestykke.

Flere byer ønsker en lufthavn

Etableringsforløbet for Billund Lufthavn var kort, men hæsblæsende og komplice-

ret. Fra idé til indvielse gik der kun to år. De to år forløb som et decideret kapløb med flere deltagere, men der var kun én vinder, Billund. Da interessen for en lufthavn i Billund opstod i 1962, havde man allerede i årevis arbejdet seriøst og målrettet med lufthavnsplaner i Esbjerg og Århus. I 1946 vedtog regeringen en luftfartslov, der bl.a. pålagde staten en forpligtelse til i Jylland at etablere lufthavne i disse to byer. I Esbjerg havde man haft en flyveplads siden 1937, men denne kunne ikke følge med udviklingen, og lokalt arbejdede man vedholdende på at få staten til at holde sit løfte fra 1946. Det samme var tilfældet i Århus. Flyvestation Tirstrup var godt nok åbnet for civil trafik, men stærke kræfter ønskede også her luftfartsloven fra 1946 håndhævet i kraft af en ny lufthavn ved Hammel.

Lego var drivkraften

Årsagen til, at en lufthavn i Billund overhovedet kom på tale, skyldtes Legos behov for hurtigt at kunne bevæge sig til København og udlandet. Legos direktør, Godtfred Kirk Christiansen, lod en flyveplads med græsbane opføre ved Billund i 1961. Flyvepladsen blev hurtigt udvidet, da Legos flyvebehov steg hastigt, ligesom flere andre jyske virksomheder gerne ville benytte den med egne fly og tillige fremsatte ønsker om fast rutefart til København. Lego og det øvrige erhvervslivs

behov vidner om den udvikling Danmark gennemgik. Efter 1957 blæste en højkonjunktur henover Danmark, og alle hjul drejede i industrien, især i Jylland. Industriens vækst gjaldt primært den del, der satsede på eksport, og en lang række virksomheder placeret i Jylland fik behov for hurtigt og nemt at kunne komme ud til de internationale markeder. Pga. af udviklingen var hele Jyllands fremtidige infrastruktur, primært motorveje og lufthavne, til debat i begyndelsen af 1960'erne. Flyvepladsen i Billund med dens græsbane blev ikke tænkt ind i de mange visionære planer, der lagdes. I løbet af 1962 stod det imidlertid klart, at enten måtte man begrænse brugen af flyvepladsen, eller også måtte den asfalteres.

Et af de områder, der oplevede den stærke industrielle vækst, var Trekantsområdet Vejle, Fredericia og Kolding, kort sagt: Vejle Amt som det så ud dengang. Området var ikke betænkt en lufthavn i luftfartsloven fra 1946, men på trods heraf undersøgte kommunerne allerede kort efter 2. Verdenskrig muligheden for at få etableret en lufthavn. I begyndelsen af 1960'erne kom lufthavnstankerne igen op til overfladen. Trekantskommunerne og Vejle Amt nedsatte et regionplansudvalg, og dette optog forhandlinger med Arbejdsminister Kaj Lindberg om en lufthavn ved Brædstrup eller Herslev. Ministeren var imidlertid betænkelig, idet Luftfartsloven fra 1946 jo udpegede to fremtidige lufthavne i henholdsvis Århus og Esbjerg.

Trekantskommunernes lufthavnsplaner ved Brædstrup/Herslev blev derfor hurtigt skudt ned, også fordi de foreslåede placeringer aldrig ville kunne rumme en større lufthavn pga. støjgener. Lufthavnsplanerne, men ikke idéen, henlagdes i løbet af 1962, men det skulle ikke vare længe, før de blev højaktuelle igen, da trekantskommunerne fik et tilbud, de ikke kunne afslå.

En flyveplads kvit og frit

I Billund anvendte Godtfred Kirk Christiansen den omtalte flyveplads, der allerede var for lille til behovet, og idéen om at gøre flyvepladsen til en egentlig lufthavn med ruteflyvning blev inspireret dels af trekantskommunernes lufthavnsplaner, dels af infrastrukturelle forslag om en motorvej over den jyske højderyg og en lufthavn vest for Silkeborg. Kirk Christiansen fik udført markedsanalyser, der fastslog både Silkeborg og Billund som anvendelige steder for en lufthavn, og han fik desuden på forespørgsel en positiv tilkendegivelse fra Arbejdsminister Kaj Lindberg om idéen. Dermed var Kirk Christiansen klar til at fremsætte et forslag til Trekantskommunerne om at overtage sin flyveplads og udbygge den til en egentlig lufthavn. Forslaget gik på, at Lego skulle afstå sin flyveplads, mod at den blev drevet og udbygget af trekantskommunerne og Vejle Amt som en offentlig lufthavn, der var i drift alle døgnet 24 timer. Lego skulle desuden kunne anvende lufthavnen gratis. Trekantskommunernes og Vejle Amts regi-

onplansudvalg reagerede ved at nedsætte et flyvepladsudvalg, der skulle granske tilbuddet og finde en optimal løsning for alle parter. I udvalget sad et par jurister, repræsentanter fra Lego, de tre kommuners stadsingeniører samt Hans Erik Christensen, der var leder af Legos flyveplads, og Godtfred Kirk Christiansen. Man mødtes første gang den 1. maj 1963. Kirk Christiansen havde fra SAS

Vejle Amts amtmand Wamberg var en central figur under de mange forhandlinger, der gik forud for oprettelsen af Billund Lufthavn. Her ses han i 1964 kort før lufthavnen er en realitet. Foto: Billund Lufthavn.

indhentet tilkendegivelse om, at de fandt det realistisk med tre daglige dobbeltture til København fra en midtjysk lufthavn. Samme person ytrede under mødet frygt for, at Esbjerg skulle komme først og få den lufthavn, byen var blevet lovet tilbage i 1946, hvilket sandsynligvis ville stikke en kæp i hjulet på Trekantkommunerne og Legos interesser. Kirk Christiansens bekymringer var ikke ubegrundede, for det var ikke realistisk at forestille sig, at staten, som forventedes at være en væsentlig bidragsyder til en lufthavn, også ville støtte en lufthavn i Billund, hvis der allerede fandtes en i Esbjerg. Under de fremtidige forhandlinger måtte især to instanser overbevises, før man realistisk kunne tale om at etablere en lufthavn i Billund: Et luftfartsselskab samt Arbejdsministeren.

Regionplansudvalget tog først kontakt til SAS. Her kunne man ikke bekræfte Kirk Christiansens påstand om, at de ville flyve til en midtjysk lufthavn. Kirk Christiansen havde måske tolket SAS' reaktion lidt for positivt, men uanset hvad var SAS interesseret. Ikke mindst fordi det havde vist sig, at mange potentielle jyske kunder ikke rejste til København for at flyve ud i verden, men til Hamborg. Det ville en midtjysk lufthavn kunne dæmme op for. Så SAS havde selv en interesse i en lufthavn i Billund eller andre steder i regionen. Efter SAS gjaldt det Arbejdsministeriet og især det løfte, der gentagne gange var givet Esbjerg om at etablere en statslufthavn der. Var det et løfte, man stod fast på i Arbejdsministeri-

et, eller kunne Trekantskommunerne og Vejle Amt komme imellem? Fordelen for Arbejdsministeriet ved at støtte en lufthavn i Billund var, at denne ikke skulle drives af staten, men af Vejle Amt og de involverede kommuner. Det skulle en lufthavn i Esbjerg derimod ifølge 1946-loven. Så en ny lufthavn i det jyske uden statslige penge indblandet i driften var en liflig tanke på Christiansborg på et tidspunkt, hvor det nok gik godt for dansk økonomi, men hvor der også var under-skud på statens budgetter.

Politisk pres på Arbejdsministeriet

Regionplansudvalget besluttede sig for at lægge politisk pres på Arbejdsministeriet. Vejles socialdemokratiske borgmester, Willy Sørensen, henvendte sig i slutningen af maj 1963 til Arbejdsminister Kaj Lindberg – valgt i Vejlekredsen for Socialdemokratiet.

Sagen var nemlig ved at spidse til, idet man i Vestjylland lagde hårdt pres på ministeren for at få ham til at tage affære i Esbjerg. Arbejdsministeren udtalte offentligt, at han anså det for bedst, at der kom lufthavne af international størrelse i Aalborg, Århus, Esbjerg - og Billund eller den militære Flyvestation Vandel tæt ved Billund, der også var kommet i spil. Altså en både-og løsning i Midt- og Vestjylland. Regionplansudvalget var klar over, at de måtte handle hurtigt, for på trods af ministerens udtalelse var det stadig ikke realistisk, at staten ville yde tilskud til etablering af en lufthavn både i Billund/Vandel og i Esbjerg. Derfor måtte man

sætte skub på tingene for at komme før Esbjerg.

Regionplansudvalget tog den 22. juni 1963 kontakt til Vejle og Ribe amter samt de købstadskommuner, der lå i en radius af 50 km fra Billund. Man ville høre dem ad, hvorvidt de havde interesse i at skyde penge i en ny lufthavn i området. Denne henvendelse inkluderede således Esbjerg Kommune og Ribe Amt, der kæmpede deres del af slaget på den anden side af fronten. Samtidig inviterede Kirk Christiansen en journalist fra Vejle Amts Folkeblad på en tur til Paris, så denne på egen krop kunne opleve det fordelagtige ved en lufthavn i Billund. Det kom der en fin artikel ud af, der var meget positivt stemt overfor lufthavnsprojektet i Billund. Det var således ikke kun politikere, der skulle lægges pres på.

Tilbagemeldingerne fra Vejle, Kolding og Fredericia kommuner samt Vejle Amt var positive overfor en lufthavn i Billund/Vandel. Men de øvrige kommuner i regionen vendte tommelfingeren nedad pga. afstanden til Billund/Vandel, ligesom man også gerne ville afvente, hvad der skete i forhold til de to planlagte lufthavne i Esbjerg og Hammel. Ribe Amt ville kun støtte en Esbjerg-model.

Arbejdsministeriet og Luftfartsdirektoratet indledte på samme tidspunkt undersøgelser af mulighederne for en lufthavn i Midtjylland. Man fandt det mest sandsynligt med en lufthavn på Flyvestation Vandel, der i så fald skulle åbnes for civil trafik. For at realisere dette skulle Forsvarsministeriet først tages i ed. I

august meldte Forsvarsministeriet så ud, at man gerne åbnede Flyvestation Vandel for civil trafik. Det krævede imidlertid, at Tirstrup Lufthavn på Djursland, der både var en militær og civil lufthavn, blev lukket for civil trafik, men lukningen af civil trafik fra Tirstrup kunne godt vente, til en ny lufthavn i Hammel stod klar. Arbejdsministeriet var positivt overfor en sådan løsning og ville gerne være med til skabe grundlag for en lufthavn ved Århus. Alt lignede derfor en Vandel-løsning, der samtidig løste det østjyske ønske om en lufthavn i Hammel, mens sorteper nu så ud til at ende i Esbjerg.

Regionplansudvalget i offensiven

I september 1963 ændrede Forsvarsministeriet pludselig holdning angående Flyvestation Vandel. Nu skulle den civile flyvning fra Tirstrup Lufthavn standses, før Flyvestation Vandel kunne åbnes for civil trafik. Det betød, at en ny lufthavn ved Hammel skulle være en realitet før Flyvestation Vandel kunne tages i brug af det lufthungrende erhvervsliv. En sådan lufthavn ved Hammel var slet ikke urealistisk, men alle vidste, at det lå flere år ude i fremtiden. Og derfor var det pludselig Esbjerg Kommune, der sad med de gode kort, da denne nu havde alle muligheder for at vinde kapløbet om lufthavnen, inden man kunne nå at åbne en lufthavn i Vandel.

Regionplansudvalget valgte at gå i offensiven og se fjenden direkte i øjnene. Man samlede alle årets undersøgelser, prognoser og beregninger på etable-

ringsomkostninger, opland, forventede passagertal osv. og inviterede så Ribe Amt og Esbjerg Kommune til et møde den 19. december 1963 i håb om at kunne overbevise dem om det fornuftige i at anlægge en lufthavn i Vandel eller Billund og ikke i Esbjerg. De udførte prognoser og undersøgelser var desværre for Regionplansudvalget ikke entydige i deres støtte til en lufthavn i Billund/Vandel, tværtimod. En af dem antog, at der i fremtiden ville komme en statslig lufthavn både i Esbjerg og ved Århus, og det ville begrænse oplandet for Billund/Vandel. Men Regionplansudvalget valgte at se stort på denne antagelse og fremlagde sin egen mere positive prognose den 19. december.

På mødet lagde Regionplansudvalget sig i selen for at overbevise gæsterne fra vest om, at Esbjerg-projektet burde skrinlægges. Man argumenterede for, at en lufthavn i Esbjerg ville være spild af penge. Det var bedre, at de støttede en lufthavn i Billund/Vandel, som trekantskommunerne og Vejle Amt gjorde. På Østkysten havde man jo også langt til Billund/Vandel, så afstanden kunne Esbjerg og Vestkysten også godt bide i sig, lød det på mødet. Desuden viste det sig undervejs i mødet, at etableringsomkostningerne var meget større i Esbjerg, og derfor blev mødets udfald til Regionplansudvalgets fordel, selvom man ikke kunne få Esbjerg Kommune og Ribe Amt til at støtte en lufthavn i Vandel/Billund.

I slutningen af 1963 stod det mere og mere klart, at skulle Trekantsområ-

En af de største sten, der skulle ryddes af vejen, før Billund Lufthavn kunne realiseres, var indgåelsen af en aftale med et luftfartselskab. Der blev forhandlet til flere sider, men fra begyndelsen var det SAS, man var mest lun på, da dette selskab havde et internationalt forbindelsesnet via København. Da lufthavnen var godt på vej til at blive en realitet i 1964, kunne aftalen med SAS underskrives, som det ses på billedet. Foto: Billund Lufthavn.

det have en lufthavn, så var Billund det oplagte valg, selvom Vandel tidligere på året var stedet, de fleste hældte til. Sagen var, som nævnt, at en lufthavn i Vandel blev kædet sammen med Tirstrup og en fremtidig Hammel Lufthavn, hvor Van-

del først kunne etableres efter Hammel. Desuden viste det sig, at etableringen af en lufthavn i Vandel mod forventning så ud til at ville blive lige så dyr som i Billund. Ydermere stillede Forsvarsmi- nisteriet sig i vejen for, at Vandel kunne

I efteråret 1964 arbejdedes der på bøjtryk for at få alt på plads til åbningen i november. Her er det arbejdet med startbanen. Foto: Billund Lufthavn.

bruges til andet end civil ruteflyvning, og dermed ikke charterflyvning, som var et forretningsområde i vækst i de eksisterende lufthavne i Danmark. Pilen pegede på Billund.

I begyndelsen af 1964 stod de endelige slag om lufthavnen. Via medierne tydeliggjorde Arbejdsminister Kaj Lindberg, at han i stigende grad gik ind for en lufthavn i Billund, hvormed han indirekte modsatte sig en lufthavn i Esbjerg. Godtfred Kirk Christiansen anvendte gentagne gange dygtigt medierne til at fremhæve sin flyveplads som det eneste fornuftige sted at etablere en lufthavn. Regionplansudvalget forhandlede med flere luftfartselskaber om beflyvningen af lufthavnen, og her var det vigtigt at få så konkrete aftaler i hus som muligt, så Arbejdsministeren endeligt kunne overbevises. Denne skulle man nemlig mødes

med den 10. februar 1964, så alle gode argumenter måtte nødvendigvis være på plads inden da.

En minister med skjulte motiver?

Undervejs var der kommet en ny spiller på banen, Det Transportøkonomiske Udvalg, som regeringen havde nedsat med Arbejdsminister Kaj Lindberg som formand. Dette udvalg forsøgte at anske lufthavnsproblematikken lidt mere fra oven. Man inddrog en fremtidig fast forbindelse over Storebælt og det fremtidige motorvejssystem i Danmark i overvejelserne, hvorfor man endte med en afventende holdning til placeringen af lufthavne i Jylland. Men på mødet mellem Trekantkommunernes regionplansudvalg og Arbejdsminister Kaj Lindberg den 10. februar 1964 var ministeren ikke spor afventende. Ministeren skød alle

Den 1. november 1964 indviedes Billund Lufthavn med 40.000 deltagere. De kunne bl.a. høre en tale af arbejdsminister Kaj Lindberg, som ses på billedet. Foto: Billund Lufthavn.

planer om en lufthavn i Vandel ned med skarpe præcise skud og udtrykte desuden positive forventninger til en lufthavn i Esbjerg, fordi denne, ifølge ministeren, havde et bedre trafikgrundlag end Billund/Vandel, og så var der jo det med luftfartsloven fra 1946, som tvang staten til at støtte en lufthavn i Esbjerg.

Det er ikke svært at forestille sig den undren, der må have bredt sig blandt Regionplansudvalgets medlemmer med disse udmeldinger fra en minister, der blot få dage forinden i diverse skrevne medier havde udtalt sig ganske positivt for en lufthavn i Billund. Men ministeren rakte alligevel en hånd halvt ud til Trekantskommunerne: Hvis de selv stod for etableringen af deres egen lufthavn, ville han ikke stå i vejen. De skulle bare ikke forvente, at staten ville ofre en eneste krone herpå.

Ministerens motiver hermed er ikke umiddelbart gennemskuelige. Man kan gætte på, at staten, der som nævnt var i økonomiske vanskeligheder og havde lovet en lufthavn i både Esbjerg og Århus, havde en interesse i at få etableret en kommunalt finansieret og drevet lufthavn i Billund. Herved opnåede staten en for denne gratis lufthavn i Midtjylland og et argument for ikke alligevel at ville støtte en lufthavn i Esbjerg og måske Hammel også.

Nej til lufthavn i Vandel

Sagen var klar: Ville Trekantskommunerne og Vejle Amt have en lufthavn, måtte den ligge i Billund og ikke i Vandel, og man skulle selv betale. For at danne et realistisk beslutningsgrundlag herfor iværksatte man for det første en grundig undersøgelse af etableringsomkostnin-

gerne til en lufthavn på Legos flyveplads, og for det andet at få indhentet bindende tilkendegivelser fra et luftfartsselskab om at ville beflyve en lufthavn i Billund.

De økonomiske udredninger var ikke så problematiske. I marts 1964 fastsloges det, at flyvepladsen i Billund kunne udvides for 2,8 mio. kr., men budgettet sættes til 3 mio. Heraf tilbød Lego at betale 300.000 kr. som et kontant tilskud. Det var et spiseligt budget for Regionplansudvalget. Vanskeligere var det med forhandlingerne med luftfartsselskaberne. Der førtes forhandlinger med Falck,

Sterling Airways og SAS. Falck krævede en belægningsgaranti på 70 pct. på alle flyvninger til og fra Billund. Men samtidig forhandlede Falck også med Esbjerg Kommune og indgik med dem en aftale om at stå for en Esbjerg-København rute. Det gav Esbjerg et vigtigt kort på hånden. Sterling stillede ikke krav om belægningsgaranti, men til gengæld ville billetprisen hos dem være noget højere end hos Falck, da Sterling fløj med større fly. Omvendt var der et væsentligt større potentiale i Sterling, da dette selskab også begav sig af med charterflyvning.

Den væsentligste årsag til Billund Lufthavns markante vækst gennem årtierne er flyvningen med charterturister. Flere charterselskaber benyttede Billund Lufthavn, bl.a. Spies, hvis tilstedeværelse i lufthavnen her ses i kraft af et fly fra deres flyselskab, Conair. Foto: Billund Lufthavn.

Men Sterling ville kun flyve til og fra Billund, hvis Esbjergs lufthavn ikke etableredes. SAS var tilbageholdende under hele processen. SAS havde tidligere med staten indgået en koncessionsaftale, der gav dem første ret til at flyve på Billund og andre lufthavne, hvis de ville. Omvendt kunne SAS også af staten tvinges til at flyve på Esbjerg, hvis lufthavnen blev etableret her, og så nyttede det jo ikke noget i forvejen at have indgået en aftale med Billund. Imidlertid foretrak Regionplansudvalget at indgå en aftale med SAS, fordi det ville give de bedste muligheder for i fremtiden at opnå udenrigsflyvning fra Billund, hvilket SAS ifølge koncessionsaftalen havde eneret på.

Regionplansudvalget kunne i marts 1964 forelægge budgettet og et interesseret luftfartselskab (Sterling) for Vejle Amt og Vejle, Fredericia og Kolding kommuner samt et forslag om at etablere et selskab som et a.m.b.a., altså et andelselskab. Tanken var, at amtet og kommunerne skulle dele etableringsudgiften på 2,7 mio. kr. og først efter fem år overtage driften af lufthavnen fra Lego. For første gang røg samarbejdet mellem de involverede kommuner ud af takt. Fredericia Kommune var kommet alvorligt i tvivl. De mente, at Billund lå for langt væk, Beldringe ved Odense var noget nærmere, og desuden så det på daværende tidspunkt ud til, at en fast forbindelse over Storebælt kunne stå klar ikke så langt ude i fremtiden, hvorfor man ikke så nytten i at flyve til København fra Billund. Derfor afviste Fredericia Kommune at deltage i

etableringen af en lufthavn i Billund. Til gengæld var der ingen slinger i valsen i Vejle og Kolding Kommuner, ej heller i Vejle Amt, der tiltrådte enstemmigt, så trods Fredericias udtræden fortsatte man ufortrødent. I stedet for Fredericia Kommune inddroges først Grindsted og Grene sognekommuner og siden også sognekommunerne Lindeballe, Ringive og Give.

I maj 1964 kom en afgørende melding fra SAS: De ville gerne beflyve Billund Lufthavn. Det skulle ske fra den 1. november 1964 med to daglige dobbeltture til København. Regionplansudvalget indgik en aftale med SAS om en belægningsprocent på mindst 53%. Men da Esbjerg Lufthavn stadig var tæt på at realiseres, enedes man tillige om at genforhandle aftalen, hvis SAS senere begyndte at flyve på Esbjerg Lufthavn også.

Selvom aftalen med kommunerne ikke var helt på plads, påbegyndtes arbejdet i Billund den 10. juni 1964. Det var nødvendigt for at opfylde SAS' ønske om at opstarte flyvningen fra 1. november.

Ovenstående er første del af Brian Wiborgs bidrag om Billund Lufthavn til det værk om Vejle Amts Historie fra 1794 til 2006 som vil udkomme i oktober 2009 under redaktion af Lars Bjerneboe og Karen Skovbjerg og med bidrag af en række historikere og tidligere medarbejdere i Vejle Amt. Mere information om værket vil blive bragt på foreningens hjemmeside og i udsendelsen til medlemmerne i april 2009.

Fredericia Havn - en kongelig vision

Fredericia Havns historiske udvikling ridses op på de følgende sider i anledning af, at det i år er 200 år siden, byggeriet af byens første havnebassin.

*Af Niels Jørgen Andersen,
senioringeniør Associated Danish Ports
A/S*

De fleste havne kan føre deres tilblivelse tilbage til middelalderen eller før, som naturlige trafikknudepunkter til lands i forbindelse med gode besejlingsforhold. Fredericia Havn er Danmarks eneste havn, der skylder sin tilblivelse en kongelig vision.

30 års krigen fra 1618 til 1648 viste nødvendigheden af et militært støttepunkt i Jylland, og Frederik den 3. drog konsekvensen heraf og påbød i 1650 opførelsen af en befæstet by på Bersodde (den senere Skands Odde) med en tilhørende storslået kanalhavn i byens lave område. Byen blev kaldt Frederiksodde, senere latiniseret til Fredericia.

Vejforholdene i Jylland var på dette tidspunkt temmelig dårlige, så for at fremskaffe byggematerialer måtte man benytte sig af søvejen og anlagde hertil en foreløbig skibsbro ud i det åbne farvand syd for byen (havneværk nr. 1).

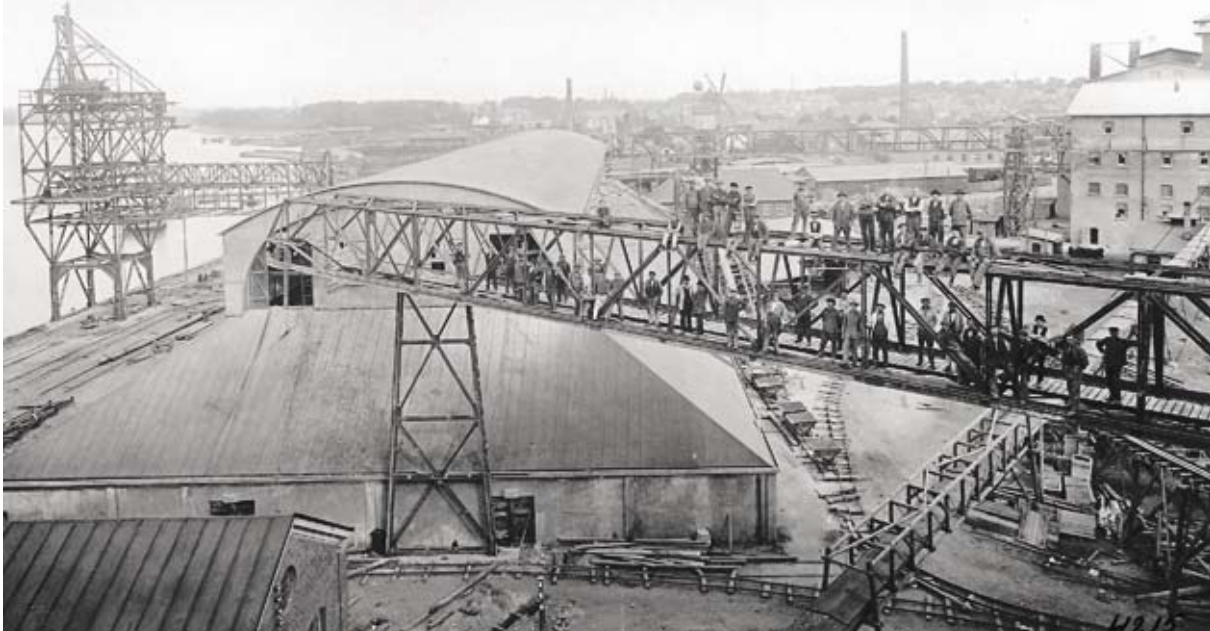
Imidlertid nåede man aldrig at udføre den projekterede kanalhavn. Dette

sørgede bl.a. svenskerne for i 1657, hvor de efter længere tids belejring indtog og ødelagde byen og dens kun delvis færdige fæstningsværker. Svenskekrigene var et økonomisk hårdt slag for Danmark. Ved freden i Roskilde i 1658 måtte Danmark afstå Skåne, Halland og Blekinge til Sverige. Kongens kasse løb tør, og dette kom Fredericia til at mærke. Fæstningsanlæggene blev genopført, men til en rigtig havn blev der ikke råd, og man måtte i de efterfølgende 150 år nøjes med et par ubeskyttede skibsbroer ud i det åbne farvand.

Det første havneprojekt

Først i 1807 lykkedes det byens havnekommission, efter et stort forarbejde af købmand Bertel Bruun, at få godkendt et beskedent havneprojekt. I perioden 1808 til 1816 byggedes byens første havnebassin, og den sydlige del af Gl. Havn så dagens lys (havneværk nr. 2). Dette havnebassin var primært beregnet for handelsskibe. Havnebassinet afspejler en anelse af de oprindelige kanalplaner.

Gl. Havn bragte ikke umiddelbart velstand og opsving til byen, dertil var tiderne for ugunstige. Allerede under havnens bygning gik landet statsbankerot i 1813, og havnen blev behæftet med så store gældsposter, at man måtte opkræve havneafgifter af en sådan størrelse, at havnen totalt mistede sin konkurrenceevne.

Fredericia fæstnings nedlæggelse gav plads til et havne- og erhvervsområde på Sønderstrand og Søndervold. Bl.a. opførte Dansk Svovlsyre- og Superfosfatfabrik i årene 1915-18 sin store kunstgødningfabrik, senere kendt som Superfos og Kemira men i daglig tale blot »Syren«. Papirhandler Carl Wendts foto er dateret 1917. (Foto i Lokalhistorisk Arkiv for Fredericia og Omegn, B 202 457).

Først efter krigen med Schlesvig-Holsten (6. juli 1849) vendte billedet, og udviklingen tog fart. Fra 1852 til 1857 blev der anlagt en bådehavn til det ikke ubetydelige fiskeri (havneværk nr. 3) og samtidig etablerede skibsbygger Schmidt det første skibsbyggeri på havnen.

Jernbanen kommer til byen

I 1866 kom jernbanen til Fredericia, og en ny epoke i havnens historie begyndt. Havnen blev færgehavn. I de efterfølgende 35 år blev der etableret i alt 3 færgelejer for at klare den stigende trafik imellem Jylland og Fyn (havneværk nr. 4, 6 og 7). Det sidste færgeleje blev bygget i 1901 til 1903, hvorefter færgefarten fortsatte sin udvikling, indtil den blev nedlagt ved Lillebæltsbroen indvielse i 1935.

Byens og godstrafikkens udvikling havde også taget fart, og dette nødvendiggjorde en udvidelse i 1879-1881 af havnebassinet Gl. Havn til sin nuværende størrelse (havneværk nr. 5).

De gode tider for havnen bevirkede, at man tumlede med mange udviklingsplaner, og allerede i 1905 blev der udarbejdet det første forslag til en havn i Møllebugten. Dette var dog for fremmeligt for sin tid, og man nøjedes foreløbig med at udvikle omkring den eksisterende Gl. Havn, ved i 1912-1913 at udføre en havneudvidelse umiddelbart øst for havnen (havneværk nr. 8).

Byens særlige placering på en odde havde indtil nu virket hæmmende på havnens udvikling som en oplandshavn. Byen havde i forhold til Vejle og Kolding

kun 1/3 så stort et opland som disse. Men omkring århundredskiftet var handels-skibene blevet så store, at det for mange gamle havnebyer i bunden af fjorde kneb med at skaffe tilstrækkelig vanddybde, og nu var Fredericia Havns beliggenhed ved dybt og let tilgængeligt farvand pludselig ideel. Dette fik i perioden 1915 til 1926 stor betydning for etablering af anlæg til den svære industri og olien.

I 1915-18 byggedes svovlsyre- og superphosfatfabrikken og det dertil beregnede havneanlæg Kastelshavnen (havneværk nr. 9). (Senere har fabrikken skiftet navn til Superfos og fra 1989 til Kemira Danmark A/S).

I 1919-20 byggede Dansk-Engelsk Benzin og Petroleum Co., D.E.B. & P. Co. (senere Shell) de første store olietanke på Skanseodden (havneværk nr. 10).

Samtidig byggede havnen det tilhørende anlægsværk imellem Gl. Havn og Kastelshavnen med 8 m vanddybde (havneværk nr. 10).

I 1920-22 byggede Det forenede Oliekompagni, DFOK (senere BP) anlægsværk I med 9 m vanddybde og tilhørende tankdepot anlæg i »Oldenborgs Forværk« vest for byen (havneværk nr. 11).

I 1926-27 udførtes landvinding og udvidelse af Dansk Engelsk Benzin & Petroleum Co's depot på Skanseodden (havneværk nr. 12).

En ny milepæl i byens og havnens historie blev nået i 1935, da Lillebæltsbroen for jernbane- og landevejstrafik mellem Jylland og Fyn blev indviet. DSB-færgerne blev overflødige og færgelejerne ned-

lagt. I stedet blev fiskerihavnen i perioden 1937 til 1939 ombygget og udvidet (havneværk nr. 14) og i samme periode blev der etableret en helt ny stor og moderne godstrafikhavn, Vesthavnen, med en samlet kajlængde på over 900 m, heraf 300 m kaj med 9 m vanddybde (havneværk nr. 15).

Anden verdenskrig i 1940-1945 satte en midlertidig dæmper for havnens aktiviteter. Først i 1950 kørte alle hjulene igen, og i perioden 1950 til 1959 skete der igen en kraftig anlægsaktivitet på olieområdet. Ved Skanseodden byggede havnen i 1950 anlægsværk med 10 m vanddybde (havneværk nr. 16) og udvidede i 1950, 1953 og 1959 sit areal for Shells depotanlæg med i alt 19.500 m² landvinding (havneværk nr. 17).

I Møllebugten blev i 1956-1958 udført landvinding på 60.000 m² til olieselskaberne Nordisk Tanklager A/S, Caltex Olie og BP Olie-Kompagniet A/S (havneværk nr. 18). Samtidig byggedes anlægsværk II med 11 m vanddybde til brug for disse olieselskaber (havneværk nr. 20), og et fælles rørledningssystem fra depotområderne til anlægsværk I og II blev etableret. På grund af oliehavnens udvidelse blev Fredericia Sejlklub i 1958 flyttet til sin nuværende placering længere mod syd på den nybyggede Lystbådehavn ved Erritsø Bæks udløb (havneværk nr. 19).

Industrien fulgte godt efter, og fra 1961 til 1963 anlagdes 340 m af den nu 450 m lange Kastelshavnskaj med 12 m vanddybde. Samtidig etableredes en landvinding på 40.000 m² med efterføl-

gende udvidelsesmulighed for Superfos (havneværk nr. 21).

Skanseoddehavnen

I perioden 1963 til 1975 dominerede udviklingen på olieområdet fortsat havnens anlægsaktiviteter. I 1962 besluttede havnen at afhænde Skanseoddeområdet til A/S Dansk Shell som led i, at Shell byggede et olieraffineri i Fredericia. Herefter udførte Shell i 1964 til 1966 en ny landvinding ved Skanseodden, samt byggede anlægsværk med 15 m vanddybde (havneværk nr. 23 og 24).

Shell overtog Skanseoddeområdet i 1966 ved olieraffineriets ibrugtagning og området fungerede som privathavn indtil 1984, hvor Fredericia Havn tilbagekøbte depotarealet med tilhørende anlægsværker, for selv at kunne udskibe råolie over egen havn.

I den offentlige oliehavn i Møllebugten fortsatte udviklingen også. I perioden 1963 til 1971 blev der udført landvindinger på tilsammen ca. 102.000 m² (havneværk nr. 22, 26 og 28). I 1970 fornyede havnen anlægsværk I til et anlægsværk med 15 m vanddybde, dimensioneret til betjening af 100.000 t DW store olietankskibe (havneværk nr. 27). I 1975 byggede havnen anlægsværk III med 7,5 m vanddybde for kemitanke til BP-kemi (havneværk nr. 30).

Skibsværftet

Også andre områder af havnen blev tilgodeset. Udviklingen for Fredericia Skibsværft som reparationsværft tog nu også

fart. I 1965-1966 byggede havnen en ophalerbedding med 750 tons løfteevne (havneværk nr. 25) og i 1973-74 en 110 m lang tørdok (havneværk nr. 29) begge til udlejning til Fredericia Skibsværft. Udviklingen fortsatte med, at værftet selv installerede to flydedokke, en i Vesthavnen og en i Gl. Havn. Flydedokken i Gl. Havn ophørte i 1989. Flydedokken i Vesthavnen blev i 1982 udskiftet til en større på 150 x 24 m med 7.500 ton i løfteevne, som fungerede, indtil den blev fjernet i 1997.

I 1994 udvidede værftet med en stor flydedok ud i Lillebælt ved indsejlingen til Gl. Havn. Dokken var Danmarks største flydedok med længde 227,5 m, indvendig bredde 35 m og løfteevne 22.000 tons. I 1997 anskaffede værftet yderligere en flydedok på 165 m x 28 m med løfteevne 12.000 tons. Dokken blev placeret ud i Lillebælt ved siden af den store flydedok.

I perioden 1975 til 1980 skete på ny en kraftig udvikling af havnen på gods- og trafikområdet.

I 1975 til 1976 blev første etape af et helt nyt havneafsnit, Møllebugthavnen, etableret. Dette bestod af 250 m kaj, heraf 205 m kaj med 10 m vanddybde, samt en landvinding på 48.000 m² (havneværk nr. 31). Samtidig blev Lystbådehavnen udvidet (havneværk nr. 32).

I 1979-1980 blev etape II af Møllebugthavnen bygget, bestående af 360 m kaj med 12 m vanddybde og 53.000 m² landvinding (havneværk nr. 34).

I 1979-1980 blev Kastelshavnskajen

Et vue mod vest over Skanse-odden med Shells tanklager i forgrunden; de første tanke opførtes her 1919-20. Billedet fra omkr. 1958. (Foto i Lokalhistorisk Arkiv for Fredericia og Omegn, B 202 439).

forlænget med 110 m kaj med 12 m vanddybde og indsejlingen til Gl. Havn blev udvidet. Herved opnåede man en landvinding til brug for udvidelse af Superfos's lagerkapacitet (havneværk nr. 33).

Tilbagegang på oliehavnen

I 1980 begyndte et kraftigt fald i olieomsætningen på oliehavnen. Årsagen til dette var, at staten efter leveringsproblemerne ved oliekrisen i 1973 og igen i 1979 havde besluttet at styrke de alternative energiformer som naturgas, vindenergi, solenergi og overskudsvarme.

Virksomheden blev, at Nordisk Tanklager blev nedlagt og fjernet i 1981-1982 og Texaco – Chevron's (DFO A/S's) lagertanke blev fjernet i 1990-91.

I 1994 ophørte BP-Gas A/S med sin virksomhed på Vesthavnen.

På det ledige areal efter Nordisk Tank-

lager etablerede KFK i 1982 et kullager, som fungerede til 1995, hvor kulimport over Fredericia Havn ophørte pga. overgang til fyring med naturgas i gartnerier og fjernvarmeværker.

For at få den bedste udnyttelse af de nye ledige bagarealer efter olieselskabernes tankdepoter tager havnen fat på at bygge Centerhavnen, en dybvandshavn med 15 m vanddybde.

I 1986-88 bygges første del af Centerhavnen, kaj 22, med 250 m kaj og en landvinding på 23.000 m² (havneværk nr. 37). I 1989-91 bygges anden del af Centerhavnen, kaj 21, med 175 m kaj og 9.700 m² landvinding (havneværk nr. 38).

På de to kajer installeres tre stk. skinnekørende 25 tons portalvippekraner fra Århus Maskinfabrik. Kranerne er de første kraner, der forsynes direkte med højspænding. Endvidere bliver anskaffet

tre stk. løse opløsningstragte. Kajerne benyttes til lastning af korn og losning af foderstoffer.

Centerhavnen udvikler sig snart til at blive havnens løsvarehavn for losning af støvplagede varearter især forskellige former for foderstoffer. I 1996 bygger havnen 5160 m² løsvarehaller, som udlejes til foderstoffirmaet Den Lokale Andel, DLA. Samme år føres jernbanesporet rundt langs de to kajer, og på kaj 22 installeres tre stk. nyudviklede skinnekørende opløsningstragte med indbygget støvafsugning for støvfri losning af foderstofferne. Desværre viser det sig, at de nye miljøtragte er behæftet med kapacitetsproblemer, så en ombygning bliver nødvendig. Den første tragt tages endeligt i brug i slutningen af 1999, de efterfølgende to i sommeren 2000.

Efter Berlinmurens fald den 9. november 1989 og de baltiske landes åbning for Vesten, bliver færgetrafik med trailere, container og passagerer til østlandene i Østersøen aktuel.

I 1994-95 ombygger havnen den vestlige ende af Vesthavnen til en færgeterminal med en ny 150 m lang tværkaj med 10 m vanddybde og 2 stk. ro-ro ramper, samt 12.000 m² landvinding (havneværk nr. 42). Endvidere bygges en grænsekontrolstation.

I 1998 bygges et nyt kontorhus på Kaj 21 til færgeterminalen. Den benyttes i første omgang af DFDS's færgerute til Klaipeda i Litauen.

Udviklingen på containertrafikkens område smitter også af på Fredericia

Havn. I 1998-99 etablerer havnen en containerterminal på ca. 20.000 m² på det tidligere Nordisk Tanklagers areal i Oliehavn. I år 2000 vil etablering af en ny kaj 23 ud for containerterminalen følge.

Kajen skal forbedre vej- og jernbane-forbindelsen mellem Centerhavnen og Møllebugthavnen, og samtidig primært bruges til anløb af containerfeederskibe til containerterminalen samt tankskibe til de bagved liggende firmaer: Dan Gødning A/S, Nagro A/S, Hydrogas Danmark as og SvedaKemi A/S.

Fredericia Havn bliver aktieselskab

Med virkning fra 1. januar 2000 bliver Fredericia Havn aktieselskab. Havnen har herefter mulighed for at drive sin virksomhed på et professionelt og virksomhedsorienteret grundlag.

Samtidig fusionerer Fredericia Havn A/S og Nyborg Havn A/S i Associated Danish Ports A/S (ADP A/S), som skal styrke de to havne i ethvert henseende. Begge havne har nogle fortrin, som kan være medvirkende til et samlet positivt resultat. Samarbejdet giver mulighed for fælles markedsføring samt udnyttelse af synergieffekten.

Fredericia Havn A/S er i pladsnød m.h.t. etablering af nye virksomheder, hvorimod Nyborg Havn A/S på Lindholm har et stort ledigt areal med gode udviklingsmuligheder for bl.a. den voksende containertrafik, tæt ud til hovedsejlruten gennem Storebælt.

En ny og spændende epoke venter forude.

Nyt fra historien

En af de faste rubrikker i årbogen er nyt fra historien, hvor museer og arkiver beretter om deres aktiviteter. Det sker efter henvendelse fra Vejle Amts Historiske Samfund, der ønsker så mange beretninger som muligt. I de nye storkommuner kan de lokale arkiver få en vigtig rolle at spille i nærområderne. Derfor er deres tiltag og arrangementer ekstra vigtige at få gjort synlige.

For at gøre dette afsnit lettere at bruge, indledes med en oversigt, hvor de formelle data på de arkiver og museer, vi har modtaget stof fra, er opstillet i alfabetisk orden. Herfra er der sidehenvisninger til beretninger eller andre indlæg fra de forskellige steder. Vi ser gerne endnu flere bidrage til denne rubrik.

På www.lokalarkiver.dk/arve kan man finde nogle af de øvrige museer og lokalhistoriske arkiver.

Barrit-Vrigsted Lokalarkiv

c/o Barrit Kultur- og Idrætscenter
Kirkebro 4A, 7150 Barrit.
Kontaktperson: Karsten Bjerreskov,
Skulsballevej 11, Vrigsted, 7140 Stouby.
Tlf. 75 69 11 75.
e-mail: karsten.bjerreskov@mail.tele.dk

se side 138

Brædstrupegnens Hjemstavnsforening

Lokalarkivets og Frihedsamlingens adresse:
Det gamle Tinghus, Østergade 9, 8740 Brædstrup.
Åbent hver torsdag 13.30-18.00 eller efter aftale, frihedsamlingen, den første torsdag i hver måned 13.30-17.
Hjemmeside: www.braedstruparkiv.dk
E-mail: hjemstavns@mail.dk
Kontaktperson: Benny Andersen, Egevang 4,
8740 Brædstrup, tlf. 75 75 13 90.
E-mail: benny.andersen@teliamail.dk
Gårdmuseets adresse:
Stjernholm, Skanderborgvej 1, Nim, 8740 Brædstrup.
Åben 30.4.-30.9.: Ons- og søndag kl. 13-16.

se side 139

Børkop Lokalhistoriske Arkiv

Ågade 6, 7080 Børkop.
Åbningstid: Tirsdag 14-17.
Telefon: 75 86 60 27 (åben alle dage).
e-mail: arkiv.borkop@mail.dk
Hjemmeside: www.borkophistorie.dk

se side 140

Engum Sogns Lokalhistoriske Forening

Engumhus, Engumvej 83, 7120 Vejle Ø.
Fmd. Jørgen Madsen, tlf. 75 89 59 96.
E-mail: gjm@privat.dk

se side 141

Egtved Museumsforening

Højvang, Aftensang 1, 6040 Egtved.
www.hoejvangmuseum.dk.
Formand: Inger Lehmann,
Parkvej 7a, 6040 Egtved
Tlf. 75 55 13 48. E-mail: ibf@mail.tele.dk.
Museet er åbent hver lørdag/søndag og på helligdage fra kl. 12 til 17. I skolerens sommerferie er der åbent hver dag. Der er gratis adgang til museet.

se side 142

Lokalhistorisk Arkiv for Fredericia og Omegn

Frederik III's Vej 6, 7000 Fredericia.
Tlf. 72 10 69 70.
e-mail: lojc@fredericiakom.dk
Arkivleder: Cand. mag. Jørgen Peder Clausager.

se side 144

Museerne i Fredericia

Jernbanegade 10, 7000 Fredericia.
Kontaktperson: Bodil Schelde-Jensen.
Tlf. 72 10 69 80, e-mail: museerne@fredericiakom.dk
www.fredericiahistorie.dk

se side 148

Sognearkivet i den tidligere Gedved Kommune,

Parallelvej 6 C, 8751 Gedved.
Tlf.: 75 66 57 80.
E-mail: sognearkiv-gl.gedved@mail.dk

se side 152

Give-Egnens Museum

Donneruplundvej 2
7323 Give
Tlf.: 75 73 93 75
Museumsleder: Jesper Bækgaard

se side 154

HASDA

Historisk arkiv for SyvendeDagsAdventisterne i Danmark, Vejlefjordskolen, 8721 Daugård.
Tel: 75 89 53 99, E-mail: hasda@tiscali.dk
Arkivleder Jytte Kjeldal, Nordbygårdsvej 23, 8721 Daugård, tlf. 75 89 55 65.
Åbent hver tirsdag kl. 14-17. Alle er velkomne.

se side 105

Lokalarkivet for gl. Hedensted Kommune

Jernbanegade 1, 8723 Løsning
Formand og Arkivleder: Ulrik Dalsgaard Knudsen, Frederiksstvej 15, 8723 Løsning. Tlf: 75650483.
email: udk@post9.tele.dk.
Hjemmeside: <http://home9.inet.tele.dk/udk/>
Lokalarkivet har åbent tirsdag 9.00 - 15.00.
Lukket i ugerne 27 - 30.
Telefon til arkivet: 75 79 08 91.

se side 45

Lokalhistorisk Forening og Arkiv for Hejls-Hejlsminde

Hejls Landevej 57, 6094 Hejls.
E-mail: hejlsarkiv@hejlsnet.dk eller jemmeside: www.lokalarkiver.dk/hejlsarkivet
Formand og leder: Gunnar M. Krag, Trappendalvej 29, 6094 Hejls,
Tlf.: 74 57 47 54
e-mail: trappendal@tdcadsl.dk

se side 156

Lokalhistorisk Arkiv for gl. Jelling Kommune

Jernbanevej 26, 7300 Jelling.
Telefon 76 43 55 40.
Kontaktperson: Margit Hansen.
E-mail: mh@vejlebib.dk.

Åben tirsdage kl. 10-14 samt efter aftale. se side 157

Smidstrup & Omegns Museum

Præstegårdsvej 74, Smidstrup, 7100 Fredericia.
Kontaktperson: Metha Lange, Tiufkærvej 104.
Tiufkær, 7000 Fredericia, Tlf. 75 86 01 42.
E-mail: metha.l@profibermail.dk

I tiden fra 1. maj til 30. september er museet åbent søndag og torsdag fra kl. 14.00 til kl. 17.00. Eller efter aftale. Der er fri entré, og museet er handicapvenligt.
se side 158

Vejle Kunstmuseum

Flegborg 16-18,
7100 Vejle.
Tlf. 75 72 31 99
Fax 75 72 31 35
@-mail: vkmus@vejle.dk
www.vejlekunstmuseum.dk
Kontaktperson: Signe Jacobsen, museumsinspektør
@-mail: sigja@vejle.dk

se side 160

Vejle Museum

Flegborg 13, 1. tv., 7100 Vejle.
Tlf.: 76 43 12 00.
Museumsleder: Steen Wulff Andersen

se side 163

Vinding-Mølholm Lokalhistoriske Forening

Formand: Ole Nyborg Pedersen, Fousbjergvej 56, 7100 Vejle, tlf. 75 85 92 96
E-mail: vinmoe@tdcadsl.dk
Foreningen har lokaler på Vindingvej 52, Vejle, hvor der er åbent den første mandag i hver måned fra kl. 16.00 – 17.30 (dog ikke juli og august).

se side 166

Barrit Langgade 189 og 191. Beboerne i det første hus var Marie og Johannes Ulbrichtsén. Begge huse brændte i 1947-48. Brandene var forårsaget af gnister fra Horsens Jernstøberi, der havde overtaget Stenhøjs gamle maskinfabrik på den anden side af gaden.

Effektive byvandring

Lokalarkivet i Barrit har haft gode erfaringer med at kombinere indsamling og formidling eller formidling og indsamling i flere projekter, fx en byvandring i Barritskovby og Barrithule – de to østligste landsbyer langs Barrit Langgade.

En byvandring i et lokalområde begynder et halvt år før med indsamling af stof om områdets huses ejere, deres næring og deres betydning i lokalsamfundet. Vi har hidtil holdt os til tiden mellem 1930 til 1950 – en tid som ligger indenfor de ældstes hukommelse. Vi annoncerer i god tid og efterlyser viden, kilder og billeder. På selve dagen får vi nogle gamle barnefødte beboere til at forestå vandringer gennem byen og fortælle om deres erindringer. Turen er efterfulgt af kaffe et sted i lokalområdet – denne gang i kantine på Anders Pedersens Maskinfabrik.

Turen blev en fortælling om Barrits udvikling fra landbrugssamfund til industrisamfund centreret om Stenhøjs

Maskinfabrik med et forretningsliv og en boligudvikling, der tilpassede sig.

Både som indsamling og formidling var projektet en stor succes.

Vi har haft et par lokalhistoriske billedaftener, hvor vi viser billeder fra arkivets beholdning – billeder som trænger til at blive beriget med oplysninger om tid, emne, personer eller steder. Vi inviterer folk fra lokalsamfundet til en kop kaffe og har forberedt datalister med »huller« til hvert enkelt billede.

Sidst viste vi i samarbejde med sognepræsten konfirmandbilleder, der manglede årstal og navne. Vi havde fået adgang til en samling billeder, der dækkede fra 1934 til 1973. Også dette arrangement var enormt vellykket – både indsamlingsmæssigt og formidlingsmæssigt.

Ellers er arbejdet mest omregistrering. Vi er ved at lægge arkivets registreringer ind i en database, og det giver både spændende fund og meget arbejde.

Levendegjort museumsgård

Brædstrupegnens Hjemstavnsforening har omkring 275 medlemmer.

På arkivet arbejdes med indsamling og registrering af mange indkomne arkivalier og med sortering og indsamling af kildemateriale, f.eks. ved interviews på bånd for senere behandling. Det tætte og positive samarbejde med Sognearkivet i Gedved, Søvind Lokalarkiv og Byarkivet i Horsens fortsætter. Foreningens Årsskrift nr. 21 udkom i november og indeholdt 12 artikler med følgende overskrifter: Jyske Enkeltgravsfolk på Brædstrupegnen, På min vej til Brædstrup, Brædstrup kommunes tilblivelse, Hem Odde – en perle ved Mossø, Opsamling på livet, Herman og Sine i Slagballe Bakker, »Anelyst«, Flygtning i Rye-lejren, En landsbyvognmand, Dørup Smedje, Træden Valgmøntighed og Chr. Moeskjær, 1862-1946, og hans bogskab. I forbindelse med udgivelsen af årsskriftet afholdtes en udstilling med Karen Juul Frandsens billedkunst i husets udstillingslokaler, og på arkivet kunne ses gamle Brædstrup-postkort.

Frihedssamlingen har ligeledes lokaler i den historiske bygning Tinghuset, og her arbejdes med indsamling af beretninger og effekter fra Anden Verdenskrig, sidstnævnte kan ses udstillet i de gamle fængselsceller.

På gårdmuseet Stjernholm arbejder de mange frivillige næsten året rundt, fra januar med reparationer og udbedringer på gården samt sæsonens program begyn-

dende med sæsonåbning 30.4. med Valborgblus og båltale ved borgmester Jan Trøjborg. Levende Sommersøndage i juli med kryddersnapsedag og patchworkarbejde - folkedans – udstilling af private samlinger – musikcafé – og hver gang med forskellige køkkenspecialiteter med smagsprøver. Stjernholm Levendegjort i august m. rebslagning, børstenbinderi, pergamano, trædrejning, urtesnaps med smagsprøver og Stjernholm-vaffer i køkkenet. Store Æbledag i september med friskpresset most, æbleringe og æbleflask. Sæsonen sluttede med Museumsjul i november med mange boder og julestemning. I hele sæsonen kunne følgende udstillinger ses: Manden af 1920 til hverdag og fest - »Holmsgaards bevidste døtre« - Kaffe, tobak og brændevin samt Kufferter, tasker og rejser. I caféen sås Blomsterbilleder af Grethe Mortensen, Horsens. I haven findes gamle kulturplanter fra klosterlandet. Museets skoletjeneste havde mange skolebørn på besøg. 2008 er en udstillings-/opbevaringshal på 288 kvm færdig. Museets program vises på hjemmesiden www.braedstruparkiv.dk.

En del af det tidligere rådhus i Børkop skal være kulturhus med bibliotek og borgerservice som kerne. Her får også lokalhistorisk arkiv til huse.

Forandringens år i Børkop

2007 blev et forandringens år for Børkop lokalhistoriske Arkiv. For det første blev arkivet lagt ind under Vejle Stadsarkiv, for det andet skiftede arkivet leder, og for det tredje blev det politisk afgjort, at arkivet ville blive en del af et nyt kulturhus, der får til huse i det gamle rådhus i Børkop.

Arkivets grundlægger og leder gennem næsten 25 år, tidligere skoleinspektør Preben Mikkelsen, valgte at gå på pension også som arkivleder. Han vil blive husket ikke mindst for sit store 7-bindsværk om sognene i den gamle Børkop kommune. Hver eneste gård og hus i sognene er besøgt og beskrevet, og det er en udtømmelig kilde til historiske oplysninger om området.

Den nye leder blev cand. mag. Bodil Højlund, der har en fortid som seminarlærer. Hendes første opgave var at lave en hjemmeside til om lokalhistorien. Den kan ses på www.borkophistorie.dk. Arkivet har otte trofaste frivillige.

Som følge af kommunalreformen 2007 blev det naturligt at lægge Børkoparkivet ind under Vejle Stadsarkiv. Vi kan der-

med trække på den faglige ekspertise på Vejlearkivet, hvad vi allerede har benyttet os meget af, ved at registrere på Arkibas 4. Billedsamlingen skal opbevares og organiseres mere professionelt.

I lighed med de andre centerbyer i Vejle Kommune får Børkop et kulturhus, hvor kernen er bibliotek og borgerservice, og hvor borgerne har mulighed for at bruge nogle lokaliteter til kulturelle formål, afhængigt af hvad der ønskes lokalt. I Børkop kommer lokalhistorisk arkiv til rent fysisk at ligge helt centralt i kulturhuset, og vi håber også at komme til at spille en rolle i de aktiviteter, der skal foregå på de ca. 500 m², der stilles til rådighed for foreningslivet. En billedskole og en teatergruppe har længe ventet på egnede lokaliteter, og mange foreninger har manglet foredrags- og mødefaciliteter. Der er nogle spændende perspektiver i, at litteratur, billedkunst, teater og lokalhistorie kommer til at befinde sig under samme tag, nogle perspektiver vi på arkivet vil gøre alt for at udnytte.

Bodil Højlund

Engum i storkommunesamarbejde

Så er der igen gået et år, og vi skal fortælle, hvad der er arbejdet med på lokalarkivet. Vi har jo været meget optaget af samarbejdet i den nye Vejle Storkommune. Men også registreringen af vort indsamlede materiale har optaget os.

Hvad angår samarbejdet i kommunen, må det efter adskillige møder siges at være sat på skinner. Der er udarbejdet vedtægter for lokalhistorisk arkivsamarbejde i Vejle Kommune. Der er nedsat to udvalg. Et repræsentantskab, hvor stadsarkivaren er født formand, og hver forening udpeger et eller to medlemmer, som ved afstemning har en stemme pr. medlem.

Repræsentantskabet nedsætter et arkivudvalg med et medlem fra hver af de tidligere kommuner (Børkop, Egtved, Jelling, Give og Vejle). Derudover er vores lokalhistoriske konsulent medlem, og Vejle Byhistoriske Arkiv varetager sekretariatsfunktionerne. Det er bl.a. dem, der fordeler det fremtidige tilskud fra kommunen. For at være sikker på, at det går rimeligt til, er der lavet en fordelingsnøgle, der siger, at hver forening får 2.000 kroner i grundbeløb samt en krone pr. indbygger i sognet, dog max. for 4.000 indbyggere. Det vil for vores vedkommende sige 2.000 + 1.163 indbyggere, altså i alt 3.163 kroner i 2008, i alt ca. 1.000 kroner i nedgang for vores vedkommende, men så behøver vi ikke

mere spørge om vore medlemmers alder. Men vi forventer jo også, at et sådant samarbejde giver adgang til og mulighed for at trække på noget mere ekspertise, hvilket jeg tror, vi mangler i hverdagen. For vi må jo nok indrømme, at vi står lidt flamlende over for det med arkivering og registrering. Men jeg tror nu, det er usikkerheden på it-området. Det går stærkt og langsomt på mange områder, så vi håber på en fornyelse i bestyrelsen med nogle it-kyndige.

Ellers må vi på kursus!

Vi forsøgte først på året med et par åbningsdage, vi havde åbent hus den 1. februar og 1. marts. Første gang kom der to ud over vore ægtefæller, der havde mødepligt. Anden gang kom der fire, altså en fordobling, men alligevel ikke nok til, at vi havde mod på en gentagelse. Vi har så ophængt nogle billeder på gangen og har fået tilbagemelding på, at det er der interesse for, både fra dem, der kan nikke genkendende til dem, og dem der kan se, hvordan der så ud tidligere.

Så må det være ad den vej, vi i fremtiden skal gøres os synlige udadtil, måske en dag med en hjemmeside på nettet. Men jeg tror, at det vil kræve et generati-
onsskifte i bestyrelsen.

Jørgen Madsen

Egtved før og nu

Egtved Museumsforening har hvert år to faste arrangementer. Vi fejrer Sankthansaften og afholder julemarked den anden søndag i Advent samt om lørdagen. Sankthansaften foregår på den måde, at vi kl. 19 åbner udstillingerne på museet,

kl. 20 åbner museumscafeen, kl. ca. 21.15 holdes båletalen, dernæst bliver bålet tændt, og når heksen er holdt op med at hyle, synger vi midsommervisen.

I 2008 er vi i gang med at lave nogle nye udstillinger i et af lokalerne. I udstillingerne skal indgå effekter fra forskellige årtier, f. eks. før år 1900, dernæst 1900 – 1920 og så videre op til vor tid.

I 2005 fik vi indviet en ny stor udstilling, som er en miniby, bygget op med landskab og huse i størrelsesorden 1:100. Modellen viser Egtved By, som den så ud i 1898.

Foreningen har for flere år siden fået nogle gamle billeder fra Egtved by og omegn. Det drejer sig om billednegativer på glas. Billederne var fotograferet af urmager Michael Mikkelsen, Egtved og var fra omkring 1894 – 1920. Ligeledes har vi negativer af billeder, som hans søn urmager Laurids A. Mikkelsen havde fotograferet. De er fra 1920'erne og 1930'erne.

Egtved Mølle

I Egtved by lå der engang en mølle. Det er vanskeligt at fastslå, hvornår Egtved Mølle blev opført, måske i 1846. Det var en hollandsk mølle med et vingefang på 30 alen, med kludesejl, men uden svikstil-

Møllebakken i Egtved ca. 1905 og 2008, set mod nordøst fra Hejlskov Bjerg. Til venstre mødes Dalgade og Vestergade.

Billede fra ca. år 1925. Bemærk el-masten og benzinstanderen. Byen fik strøm fra Egtved El-værk. Det blev besluttet i 1908 at opføre et el-værk. Længst tilbage i billedet i højre side ses Egtved Afholdshotel. Stationsbygningen kan man ikke se på grund af de store træer i venstre side af billedet. Den lå lige overfor afholdshotellet.

Det nye billede viser Dalgade Egtved anno 2008. Vejen hedder ikke længere Stationsvej men Dalgade. I højre side af billedet ses det tidligere Egtved Højskolehjem og dernæst en tidligere købmandsbutik. Længst nede i billedet ses Egtved Hotel, det tidligere afholdshotel.

ling. I møllen var der en rugkværn, en gruttekværn og en maltkværn. På kværnloftet var der en havrevalse og en pilsten til afskalning af byg, samt en boghvedekværn. Driften af møllen ophørte sidst i 1930'erne.

I området, hvor møllen lå, blev der bygget nogle huse og etableret en vej, som blev navngivet Møllebakken. Det første hus blev opført i 1874, mens møl-

len stadig var der. Siden er der kommet fem huse mere til. Det hus, der ligger, hvor møllen lå, er bygget i 1971.

Egtved stationsby

Den 3. maj 1898 blev Egtved-Kolding banen indviet, og Egtved blev således stationsby. Banen blev dog nedlagt allerede i 1930.

Inger Lehmann

Dagligdagens lokalarkivliv

Uddrag af arkivleder i Fredericia Jørgen Peder Clausagers årsberetning

Afleveringerne nåede i 2007 op på 201 numre - eller 6 mindre end i 2006, da der blev registreret 207 afleveringer fra bl.a.:

Hoved- og kassebøger fra seks fredericianske malmestere (2007/3)

Liberal Oplysnings Forbund i Fredericia (2007/6)

Fællesmødeprotokol for den soc.-dem. byrådsgruppe og foreningsbestyrelse (2007/15)

Protokoller fra tømrernes, snedkernes, sadelmagerens og glarmestrenes fagforeninger (2007/18)

Fredericia Gymnasiums lærerværelses interne protokoller (2007/28)

Jydsk Haveselskab (2007/29)

Erritsø socialdemokratiske Forening (2007/32)

Fredericia Venstrevælgerforening og Venstres Småsogneforening (2007/53)

Regning for skolekøkkenet på Købmagergades Skole 1914 (2007/54)

Axeltorvs Apotek (2007/71)

Det danske Spejderkorps (2007/76)

Politimester Vilhelm Wolls Fredericiaerindringer (håndskrevet ms.) (2007/80)

Materialer fra bogtrykkerslægten Ottesen (2007/81)

Fredericia Kunstforening (2007/83)

Egumvejens Skole (2007/98)

Stoustrup Skole og Ullerup Skolekommission og Menighedsråd (2007/101)

Forsvarsbrødrene/6. Juli-Komitéen (2007/104)

Fredericia Jernbancorkester (2007/109)

Stor bog gave fra afd. overlæge Jørgen Røjels bo (2007/124)

Fotos af sognepræst Kristian Degnbol Christensens konfirmander (2007/136)

Div. materialer vedr. Dalegades Skole (2007/145 og -146)

Fredericia Vandværk (2007/151)

Dansk Typografforbund, Fredericia Afdeling (2007/192)

Bredstrup Brugsforening (2007/199)

Erik Rønnebech har fortsat ført os à jour med sine lokalhistoriske cd-rom'er, ligesom han har formidlet materiale fra arkivet på sin lokalhistoriske hjemmeside.

Blandt årets afleveringer bemærkes et antal slægtstavler og lignende materialer.

Pressefotograf Peter Honoré har foretaget fortsatte afleveringer af egne fotos.

Billedafdelingen har i 2007 nyregistreret 2.208 billeder (eller billedgrupper) på Arkibas, mod 1.140 året før; det er en imponerende indsats, der her er ydet, med en fordobling af tallet i forhold til 2006, hvor antallet også blev fordoblet, i forhold til 564 i 2005! Det er fortsat sådan, at samtlige nyindlånte billeder som scannes, tilknyttes Arkibas-registreringen og således kan ses direkte på skærmen.

Vi er ved at kunne se til enden på scanningen af vores »gamle« billedsamling, idet der nu er 36.004 scannede billeder, hvoraf de 19.500 er tilknyttet Arkibas, og således kan ses på skærmen. Af den gamle samling blev der i 2007 scannet 9.839 billeder; og billedafdelingen skønner, at der refterer ca. 10.000 billeder inden vi er kommet igennem samlingen.

Peder Petersen har fortsat sin fotoregistrering af lokalsamfundet, og desuden udført ad-hoc opgaver.

Inge Mølgaard har videreført Niels

Gravengaards registrering af dødsannoncerne fra 1880-89 i Fredericia Avis. Grunden til, at vi registrerer dødsannoncerne fra dette årti, er, at vore kirkebøger fra reformert og katolsk menighed ikke går lige så langt op i tiden som dem fra de lutherske kirker, og der derfor vil være nogle dødsfald fra 1880'erne, som ikke kan findes systematisk; Abraham Devantier, som plantede i Hannerup og som døde i 1887, er et eksempel.

Arbejdet med registrering af runde fødselsdage og jubilæer i 1920'erne er blevet afsluttet af Gerda Nielsen, og 1930'erne er blevet afsluttet som fællesprojekt mellem Inge Mølgaard og Birgit Svendsen. Vi har nu en komplet række mapper med disse data fra 1920 til 1979.

Birgit Svendsen har fra Tage Ebbesen, der desværre blev ramt af sygdom i det forløbne år, overtaget udarbejdelsen af »årskrøniken« til Fredericiabogen, og arbejder sideløbende med tastning af Vejby Sogns folketællingsliste fra 1890.

Bente Buchard har afsluttet registreringen af de borgerskaber fra 17- og 1800-tallene, som vi har på mikrofilm; der resterer nu en afsluttende korrekturlæsning, inden vi kan sortere registeret og lave det til en mappe på hylden med navneregistre. Bente er derefter gået i gang med indtastning af register til Sct. Michaelis Sogns kirkebøger fra 1700-tallet.

Gerda Nielsen arbejder aktuelt med indtastning af en fortegnelse over lærerne ved Fredericia Kommunes folkeskoler i de sidste 40-50 år; tastgrundlaget er

omslaget til skoleforvaltningens lærercharteques, der er blevet overflødige i forvaltningen og derfor blev overdraget til arkivet i juni måned; udenpå disse charteques er skrevet en nødtørftig »biografi« af den enkelte lærer. Det er et meget omfattende projekt, Gerda Nielsen her har kastet sig ud i; men det vil vise sig at være særdeles nyttigt, efterhånden som vi kommer igennem alfabetet. Projektet er samtidig en del af den indsamling af lærerselvbiografier, som vi har sat i gang via Jørgen Runge Madsen; der er indkommet biografier i en jævn omend spinkel strøm. Der bliver med mellemrum fulgt op på projektet v.h.a. håndplukkede kontaktpersoner på de enkelte skoler.

Lilian Micheelsen har arbejdet med tastning af Ullerup Sogns folketælling fra 1890 (der er afsluttet i det nye år; Lilian fortsætter med samme sogns folketællingsliste fra 1880).

Arkivets besøgstal nåede i 2007 op på 1.630, mod 1.374 i 2006; der er tale om en stigning på 18,63 procent. Vi har som i de foregående år lagt lokaler til mange foreningsarrangementer af historisk tilsnit, idet læsesalen har været benyttet af Fredericia Museums Venner, Trekantområdets Slægtshistoriske Forening, Militærhistorisk Interessegruppe, Alliance Française og Vejle Amts Historiske Samfund, foruden til de, ofte særdeles velbesøgte, foredrags- og historioteksaftener, som museum og arkiv selv arrangerer.

De forespørgsler, som indløber pr. e-mail og post, besvares i det omfang, vi har ressourcer til det. Vi havde i 2007 en

Akseltorv er malet af Gunner Mikkelsen i 1984. Akseltorv er i 2007 blevet renoveret som et led i Fredericias omfattende »midtbyplan«. Akseltorvs Apotek i 2008 kan fejre sit 100-års jubilæum.

glædelig oplevelse med nogle forespørgere i den modsatte ende af landet, der var så tilfredse med den service, de fik, at de honorerede det med en check på 1.500 kr.

Arkivets og museets fælles hjemmeside, www.fredericiahistorie.dk, er blevet vedligeholdt med Lars Nielsen som tovholder for arkivets vedkommende.

Vores lokalhistoriske kalender udkom for 14. gang, smukt hjulpet til verden af Margit Hansen og Jørgen Runge Madsen. Kalenderen blev som sædvanlig en efterspurgt julebebuder i Fredericia, og blev ganske udsolgt; så vi nok skal øge oplaget (på 750) med 50 eller 100 eksemplarer i år.

12. årgang af Fredericiabogen trykte vi

i 1.350 eksemplarer; den blev præsenteret den 29. november og hurtigt udsolgt fra forlaget; bogen blev på 221 sider og dermed den hidtil største Fredericiabog (når vi ser bort fra registerbindet til årgang 1-10). På grund af bogens størrelse lagde vi fem kroner på udsalgsprisen, hvilket ikke ses at have afskrækket køberne.

Nationalmuseets kirkeværk »Danmarks Kirker« præsenterede den 21. marts i Reformert Kirke og Menigheds-hus hæftet om Katolsk og Reformert Kirke, de »nye« kirker Christians og Hannerup, samt om kirkegårdene. Såvel arkivet som vort eget museum har bidraget meget til det overordentlig flotte resultat, der er kommet i form af de to hæfter om kirkerne i Fredericia By. Nu ser vi

frem til omtalen af landsbykirkerne.

Arbejdet med gymnasiehistorien lå fortsat stille i 2007, men er nu blevet genoptaget; det er planen, at bogen om Fredericia Gymnasiums historie skal udkomme til efteråret 2008.

Arkivlederen har i 2007 afsluttet udskrivningen af skemaerne fra folketællingen den 1. februar 1901 for Fredericia Kommune; såvel Fredericia Købstad som alle de tidligere landkommuner: Ullerup, Vejlby, Erritsø, Bredstrup, Taulov, Pjedsted og Herslev er nu udskrevet og tilgængelige i mapper på læsesalen; der er tillige lavet alfabetiske personnavneregistre til alle landsognene, og et tilsvarende register til købstaden er under udarbejdelse ved aspirant Inge Johansen. Arbejdet med udskrivning af lister er fortsat med nogle af de forudgående folketællingslister, fra 1890, 1880 og 1860. Alle listerne er lagt ud på Erik Rønnebechs lokalhistoriske hjemmeside.

Efter sprængningen af SLA i 2006 gik de store arkiver i Kolding, Vejle og Horsens over i den nye organisation ODA («Organisationen af Danske Arkiver»). Så vidt det kan bedømmes udefra har forholdene i SLA efterfølgende været præget af nogen turbulens: Flytning af sekretariatet til nye lokaler på Andkærvej i Vejle og udskiftning af hele den gamle medarbejderstab. Den nye arkivorganisation ODA har ikke markeret sig stærkt udadtil; desværre synes de to organisationer ikke at kunne enes om drift af fælles sekretariat og videreudvikling af Arkibas.

Lokaler: Det var en stor tilfredsstillel-

se for os alle, at vor husvært Ole Esbjerg i foråret 2007 iværksatte en renovering af omfangsdrænet omkring den nordlige ende af arkivbygningen. Arbejdet blev udført i to uger i marts måned (uge 10-11), og det kunne umiddelbart konstateres, at det har afhjulpet den vandindsivning i kælderen, som vi indtil da var plaget af, blot der var faldet en halv snes millimeter nedbør. Dræningen var en forudsætning for, at vi kunne gå videre med projektet om en renovering af den fugtplagede trappeopgang i arkivbygningens nordende, hvor vi hos forvaltningen fandt såvel forståelse som en pose penge til at igangsætte arbejdet for.

Inventar og udstyr: 2007 startede ret så barskt, idet systemharddisken på vores interne edb-server den 8. januar gik ned og viste sig umulig at reparere; det er den server, der opbevarer alle vores scannede billeder og vores Arkibas-registreringer. Heldigvis viste det sig muligt at redde alle gemte data - men operationen har været det meste af 2007 og strakt sig ind i 2008, og kostet os over 100.000 kr.

Stadsarkiv m.m.: I februar bevilgede direktionen et beløb til oprydning i de kommunale arkiver, med 2 á 3 ansatte medarbejdere i ét år plus ekstern konsulenthjælp. Flere skoler har afleveret arkivmateriale direkte til Lokalhistorisk Arkiv; en følge af, at vi fik skolechef Kirsten Berntsen til at sende et brev til alle kommunens skoler den 3. juli om ikke at kassere arkivalier på egen hånd, men rådføre sig med Lokalhistorisk Arkiv først.

Over 200 afleveringer på et år

Af museumsleder Bodil Schelde-Jensen

Indsamling

I 2007 modtog Museerne i Fredericia over 200 afleveringer af varierende størrelse og indhold. En af dem, som vakte megen opmærksomhed blandt museumsfolkene, var en meget stor legetøjssamling fra et søskendepar, der i 1930'erne og 40'erne selv havde leget med de mange ting.

Af andre markante genstande kom en smukt forarbejdet hoveddør og specielle staldvinduer fra en af egnens store gårde, en særligt forarbejdet stol fra Fredericias betydningsfulde telegrafstation og en transportkasse anvendt af den tyske værnemagt. Vi får altid en del tekstiler, og i 2007 kom der blandt andet to faner fra henholdsvis Socialdemokratiet og afholdsforeningen Blå Kors samt en brudekjole og diverse tilbehør fra 1951.

Indsamlingsarbejdet omfattede desuden en fotodokumentation af alle kirkegårdene i Fredericia Provsti samt interviews og fotooptagelser af bygninger og industrianlæg.

Opbevaring og bevaring

Opbevaringssituationen var så at sige uændret i 2007. Vi har gode magasiner i fællesmagasinet i Lysholt, og på Bymuseet har vi antagelige opbevaringsforhold, der dog i den kommende tid skal gen-

nemgås med henblik på omordning for at skabe mere plads.

Vi er stedsde beskæftiget med at undersøge lokalplaner, bygningsforandringer og ændringer i kulturlandskabet, ligesom vi er konsulenter vedr. bevaring af gravminder.

Undersøgelser og forskning

Industrikulturens År 2007 satte naturligvis sit præg på vore undersøgelser. Det blev primært de store virksomheder i Fredericia, vi koncentrerede os om, og hvorfra vi hentede oplysninger om produktion og arbejdsforhold. En mindre undersøgelse af lokale spritfabrikker blev det også til.

Med henblik på udgivelse af en guide blev provstiets kirkegårde fotograferet og registreret, hvad angår gravminder, beplantning og indretning.

Som forberedelse til markeringen af 350-året for den svenske hærs storm på det unge Frederiksodde den 24. oktober 1657 afholdt vi et seminar i oktober om emnet. En gennemgang af alle kort og stik samt en registrering af en lang række forhold ved svenskernes ophold her på egnen blev udført.

Udstillinger

Vi producerede i alt fem udstillinger: Dukkehuse, Industri i lange baner, Aqua

Motorcyklen er en del af den store mængde legetøj, som museet har modtaget, se indledningen.

Vitae, I krig mod Sverige og endelig Julepynt.

Dukkehusene, cirka 30 i alt, blev lånt af private lokale samlere. De mange forskellige dukkehuse med mange slags inventar havde et vældigt publikumstække. Industriudstillingen tog udgangspunkt i produktionsapparaternes lange, lige linier med endeløse rækker af fjernvarmerør, øl, olie og andre produkter.

Titlen på udstillingen var også en hentydning til industrisamfundets forandring af menneskelivets cyklus. Det forindustrielle menneskes livsbane var

indrettet efter årets gang, vejrets skiften og årstidernes gøremål – år efter år. Industrialiseringen så at sige rettede cirklen ud og gjorde livsbanerne langstrakte, nu var det ikke længere nødvendigt at tage hensyn til jordforhold, vejr og andre variable faktorer.

Aqua Vitae blev en meget fin udstilling om snaps – både den nationale og lokale. Det er et emne, der ikke har efterladt sig mange museumsgenstande.

Destillerapparater, glas og lignende er gået til eller blev knust i bestræbelserne på at skjule f.eks. en privat produktion af

brændevin. Men ved gode kollegers hjælp lykkedes det at indsamle en lang række genstande, der sammen med en gennemgang af snapsens historie blev til en både smuk og seværdig udstilling.

Feinschmeckerne fik også deres i 2007. Udstillingen »I krig mod Sverige« var en præsentation af et stort antal kort og stik, der beretter om begivenhederne ved Fredericia 1657. I centrum stod naturligvis Erik Dahlbergs mange arbejder, men også andre kort og stik var med på udstillingen, der gav et overblik over den svenske hærs march gennem Danmark under Karl Gustav-krigen 1657-59.

Årets sidste udstilling blev en præsentation af julepynt fra egne samlinger. Der er primært tale om papir- og glaspynt, men også julekrybber og nisser i forskellige tekstiler blev udstillet.

Guidede ture og særlige arrangementer

Året bød på fire historioteker, to i tilknytning til Industrikturens År, hvor vi dels besøgte Arla, dels hørte om røringstryk i Fredericia, ét om marinarkæologi ved vore kyster og endelig ét om utugt og levevilkår i 1800-tallet.

Vi har tradition for at arrangere en lang række vold- og byvandring hen over sommeren. I 2007 blev disse suppleret med vandring på en række kirkegårde og begravelsespladser samt med vandring, der havde et særligt industrihistorisk indhold. Det er meget populære arrangementer, navnlig havde vandringerne på kirkegårdene stor tilslutning.

En anden fast tradition er et program med specielle arrangementer, ofte af én dags varighed. På Bymuseet inviterede vi i foråret til »Påskerier«, der blev arrangeret guidet cykeltur fra Kastellet til Fælled, i maj var der plantebyttedag på Bymuseet, og en tidlig morgenstund inviterede vi til fugletur på volden.

Volden var også ramme om en botanisk tur, og voldgraven var udgangspunktet for to arrangementer i samarbejde med Voldgravens Venner om at fiske i og rense voldgraven.

Den traditionsrige jazz under kastanjen på Bymuseet og kunsthåndværkerweekenderne »Jul i Kongens Port« blev naturligvis også gennemført.

Museumsgården Kringsminde

På museumsgården Kringsminde indledtes åbent-hus arrangementerne med maj måneds forårsarrangement, hvor museumsfolkene i samarbejde med en lang række frivillige demonstrerede ældre tiders forårsforberedelser.

I august var temaet det industrialiserede landbrug, og i efterårsferien havde vi Røddernes dag med fremstilling af roelygter og henkogning af græskar og rødbeder. Året sluttede med juleforberedelserne i november, der også i år var et stort tilløbsstykke.

Svenskekrigene

Årets store tema i Fredericia var foruden Industrikturens år 350-året for Stormen på Frederiksodde den 24. oktober, der blev markeret på mange forskellige

måder. Museerne i Fredericia var sekretariat og tovholder på arrangementerne, der foruden udstilling og seminar omfattede flere arrangementer i og ved Bredstrup Kirke, hvor svenskerne dengang slog lejr.

Gæster fra Sverige satte ekstra kulør på markeringen, og både de svenske musikere og en svensk præst gav arrangementerne ekstra finesse.

På selve dagen, den 24. oktober, var der arrangeret fortællinger og et stort anlagt lyd- og lysshow på rådhuspladsen, ligesom der var et officielt program med kranselægning, mindegudstjeneste og procession.

Det blev en lang række vellykkede og velbesøgte arrangementer, der også fik landspressens og Danmarks Radios bevågenhed.

Undervisning

Vores skoleafdeling, som er et regulært undervisningstilbud og ikke blot en omvisningstjeneste, havde også i 2007 stor succes. Rollespil om militærhistoriske emner, retssager og landboliv er populære og giver eleverne – og deres lærere – udfordringer i nye læringsituationer.

I forbindelse med markeringen af svenskernes storm på Frederiksdal i 1657 blev der arrangeret rollespil med udgangspunkt i Carit Etlars fortælling »Gøngehøvdingen«.

Et nyt projekt så dagens lys i 2007, nemlig udvikling af et digitalt undervisningsmateriale. Vi modtog midler fra UNI:C til udvikling af syv rollespil om

emner, der knytter sig til Fredericias historie som fristad og fæstning.

Volden

Fredericia Vold er en af de store driftsopgaver, som hvert år omgærdes af megen opmærksomhed fra borgerne. Vi har et godt samarbejde med myndigheder og naboer, og i 2007 kunne vi gennemføre en renovering af stierne på Østervold, ligesom alle bænke og to af kanonerne på Prinsessens Bastion blev istandsat. Vi deltog desuden i et stort projektarbejde om den fremtidige brug og formidling af volden.

2008

Programmet for udstillinger og arrangementer for 2008 er det mest omfangsrige, vi endnu har præsteret. Vi søger hele tiden nye formidlingsmetoder og emner, som forklarer vort lokalsamfunds indretning og udvikling dengang og nu. Fredericia Kommune er både erhvervs- og boligmæssigt inde i en kolossal udvikling, der udfordrer kulturhistorikerne, både hvad angår indsamling og formidling, men også når det gælder bevaring af kulturmiljøer og detaljer i landskabet og byen.

Et af de bedste redskaber til at klare de mange opgaver er samarbejde. Vi har et udstrakt samarbejde med både lokale foreninger, institutioner og privatpersoner, og det er klart, at disse forbindelser og styrkelsen af dem er afgørende for de kommende års positive kår og muligheder for kulturhistorien.

Sognearkivet igen flyttet

Selv om Sognearkivet var i fuld vigør, så starten på 2007 ikke just lovende ud, for det lejemål arkivet havde i Østbirk nærmede sig deadline, og kun ved at få forlænget fristen og med en lempelig fraflytningsaftale, lykkedes det at holde arkivet i gang til primo maj. Da måtte vi pakke ned for anden gang på bare 1½ år, og medio juni fraflyttede arkivet endeligt den midlertidige adresse i Østbirk.

På Parallelvej 6 C, 8751 Gedved forestod nu et stort arbejde med opsætning af reoler, udpakning af flyttekasser og med i det hele taget at få indrettet arkivet på

ny. På grund af et for hele bygningen fælles og forældet alarmsystem opstod nye udfordringer, idet der kun kunne skaffes adgang til vore nye lokaler inden for normal arbejdstid, altså samtidig med de øvrige bygninger var befolket. Det minimerede antallet af hjælpere til tre, for resten var arbejdsramte.

I løbet af sommermånederne blev så etableret et helt nyt alarmsystem, og arkivet kunne atter slå dørene op for besøgende den 6. august 2007, men stadig med uløste opgaver som telefonforbindelse og internet-adgang m.m., og vi

mangler i skrivende stund fortsat skilte, der fra offentlig vej kan guide besøgende frem til arkivet. Resultatet af vore anstrengelser har ikke været forgæves, for arkivet har nu til huse i store og lyse lokaler, og så er adgangsforholdene særdeles handicapvenlige.

Op til vores generalforsamling februar 2008, hvor arkivet havde fungeret i et halvt år i de nye omgivelser, lavede vi en opgørelse over antallet af kontakter: 65 besøgende plus det antal vi ikke fik skrevet ind i besøgsbogen på i alt 28 åbningdage, adskillige telefoniske henvendelser, både private og direkte til arkivet, 25 spørgsmål og besvarelser pr. mail samt en del nye afleveringer. Det blev et opløftende resultat. De nye arkivlokaler blev præsenteret for publikum ved et åbent hus-arrangement den 2. november, og rigtig mange lagde turen forbi.

Undervejs har arkivet fået opdateret til nyeste udgave af Arkibas, hvilket krævede et meget stort forarbejde for at sikre en korrekt konvertering fra version 3, der er Dos-baseret til den Windows-baserede version 4. Alle vore arkivkasser gennemgås nu med henblik på, at indholdet svarer til indlægssedlen, en slags oprydning som har vist sig at være meget påkrævet. Samtidigt sorteres fotografier fra arkivkasserne for at blive registreret under billedarkivernes forskellige afdelinger. Det giver overblik.

Året 2007 blev også et år, hvor Egns-historisk Forening i den tidligere Gedved kommune, der er ansvarlig for driften af Sognearkivet, sammen kunne fejre 25

års jubilæum. Dette dobbelte jubilæum fejredes dels ved en sammenkomst med foredrag om arkæologiske udgravninger inden for arkivets dækningsområde, og hvor foreningen var vært ved et mindre traktement, dels ved et festskrift med artikler skrevet af lokale folk. Dette jubilæumsskrift, der blev sponsoreret 100 procent, indeholder følgende emner:

Et historisk tilbageblik over de for-gangne 25 år, »Østbirks gamle brugsforening«, »Min jyske landsby«, om Vedslet, »Gedved ejerlav 1664 – 2007« suppleret med en lille autentisk beretning om »Brændevinen i Gedved«, »En fuser – pornografi fra Vestbirk«, »Til heste-væddeløb i 1830'erne«, om Grumstrup, »Afholdssagen i Tvingstrup«, »Musikken i Hovedgård«, nekrolog over »Vestbirk Højskole« samt et tilbageblik »Fra Såby Mejeri«.

Alle vore støttemedlemmer fik tilsendt et gratis eksemplar, men arkivet er stadig leveringsdygtig af bogen til en pris af 100 kr.

Kirsten Glavind, arkivleder

Giveegnens Museum

Transaktiv kontakt med fagstoltheden! Give-Egnens Museum deltager sammen med Vejle-Egnens Museer og Vejle Kunstmuseum i en analyse af museerne i Vejle Kommune. Det er en analyse sat i gang af kulturudvalget i kommunen, men også delvist på baggrund af et ønske fra Kulturarvsstyrelsen om et øget samarbejde mellem museerne i vores store kommune. I forbindelse med analysen har museernes medarbejdere den 8. september lyttet til et foredrag med lektor ved RUC Jørgen Ole Bæhrenholdt, der stillede spørgsmålet om museernes gæster får nok transaktiv kontakt med fagstoltheden.

På Give-Egnens Museum er vi meget glade for, at et stort antal gæster benytter museet. Vi har meget fine permanente udstillinger og gode lokaler, hvor vi kan sætte store og anderledes særudstillinger op. I det hele taget har vi et rigtig godt museum at besøge, og gæsterne bemærker ofte overfor os, at der er en speciel god stemning på museet. Men en stor del af vores gæster kommer nok også, fordi de på Give-Egnens Museum netop får den transaktive kontakt med fagstoltheden. En forholdsvis stor del af gæsterne på Give-Egnens Museum er rundvisningsgæster, og de bliver rundvist af det faglige personale, hvad enten det er børnehaver eller lokalhistoriske foreninger, der er på tur. Det er en ressourcekræven-

de formidlingsform, men det er nok også den bedste, og det er en prioritering, vi håber, vi også vil være i stand til at foretage fremover.

Når man bevæger sig i det danske museumslandskab kan man både blive mødt med holdningen, at museerne generelt er i dyb krise, men også med holdningen, at museerne kan tilbyde, hvad det moderne menneske efterspørger, nemlig meningsgivende oplevelser. Umiddelbart er det svært at se den helt store krise for museerne fra vores udsigt på Give-Egnens Museum. Mange steder er det godt nok svært at få de økonomiske ender til at mødes og holde medarbejdernes arbejdstid nede på et rimeligt niveau, men der er stadig masser af respons, glæde og entusiasme omkring de ting, vi laver. Det brændstof, der hedder positive tilbagemeldinger og mange glade gæster, får vi stadigvæk tilført masser af.

Der bliver talt meget om museerne som en del af oplevelsesøkonomien, og det er også en del af det, der ligger i pointen omkring de meningsgivende oplevelser. Nogle museumsfolk ser måske med misundelse på arkiverne, der ikke bliver mødt med de samme krav om at sælge billetter og være en del af oplevelsesøkonomien, men blot kan koncentrere sig om det, de er bedst til og har monopol på. Hvorfor kan museerne ikke få lov til det samme? Præmissen er efter vores

Høstbørn ved museet med Give Sygebus i baggrunden. Foto: Give-Egnens Museum.

opfattelse forkert. Det vi er bedst til, og det vi ønsker, er netop at give folk meningsfulde oplevelser. Vi vil give folk oplevelser, lige meget om det er et politisk og samfundsmæssigt krav eller ej. Det vil vi, fordi det er i oplevelsen, at glæden og forståelsen oftest finder sted. De to ting, glæden og læringen, hænger uløseligt sammen. Et andet aspekt er, at vi altid ønsker at nå ud til og begejstre flest muligt. Både ved at tilbyde oplevelser, der engagerer, men også ved at tilbyde oplevelser af forskellig art.

Give-Egnens Museum har ved sin beliggenhed, lokaliteter og sit historiske emne alle muligheder for at kunne udvikle stadigt flere oplevelsestilbud, oplevelser med mening. Der bliver talt om, at man skal involvere sanserne i læringen, så mere end synssansen bliver aktiveret. Få er de sanser, der ikke bliver brugt, når man hugger hovedet af hønen eller er ved

at kløve træ til brændekomfuret endsige ved at lave maden over samme. Alle vores rundvisninger involverer gæsterne for at give dem totaloplevelser og eksempelvis er let madlavning over brændekomfuret en del af enhver rundvisning. Men mange andre aktiviteter er desværre reserveret til særlige lejligheder, hvor vi har mulighed for at lægge flere ressourcer i enkelte forløb. Give-Egnens Museum har mange forskellige udviklingsmuligheder, men et øget udbud af aktiviteter i dagligdagen for vores gæster vil give en bedre formidling og vil sandsynligvis trække endnu flere gæster til museet. Det flotte besøgstal, vi har i dag, vil nok være svært at øge væsentligt inden for den nuværende ressourceramme, men til gengæld ligger de udvidelsesmuligheder, der vil kunne øge besøgstallet ligefor, hvis det lykkes at forøge ressourcerne.

Jesper Bækgaard, museumsleder

Hejls-arkiv husker de nye huse

Foreningen afholdt i årets løb fire foredrag, som alle havde god tilslutning.

I januar holdt universitetslektor Carsten Porskrog Rasmussen foredrag om »De danske konger som hertuger af Sønderjylland«, som det sidste led i en foredragsrække om de sønderjyske hertuger.

I marts holdt vores lokale arkæolog mag art. Henning Nielsen foredrag om herresædet Vargaardes historie.

Til generalforsamlingen i oktober havde vi besøg af stadsarkivar Birgitte Dedenroth Schou, som levende og interessant fortalte om Kolding Bys historie og udvikling.

Endelig i november havde vi besøg af højskolelærer Niels Ole Frederiksen, Esbjerg Højskole, som tryllebandt tilhørerne med sin skæbneberetning fra Anden Verdenskrig om den jødiske dreng Michael Tauber, der i Stutthof blev red-

det af de danske kommunister, som var interneret der.

Arkivet modtog 39 arkivalier og billeder i årets løb, og der har været god søgning i åbningstiden. Indsamlingsarbejdet vil i de kommende år især koncentrere sig om at få indsamlet materiale om de nye bebyggelser, der er vokset frem i arkivets område siden 1960.

Årsskriftet var i 2007 fokuseret på landbruget med en artikel om at være karl på Klostergården i året 1944 – 45, billeder fra landbruget i det 20. århundrede samt en artikel om de gamle marknavne med kortbilag.

Arkivet har siden 2006 været medlem af Arkivsamvirket for de Lokalhistoriske Arkiver i Kolding Kommune, der sammen med Stadsarkivet i Kolding danner den organisatoriske ramme om det lokalhistoriske arbejde i kommunen.

Svundne Tider

Årsskrift nr. 4 • Lokalhistorisk Forening i Jelling 1

Svundne Tider

Årsskrift nr. 7 • Lokalhistorisk Forening

Svundne Tider

Årsskrift nr. 5 • Lokalhistorisk Forening i Jelling Kommune • 2002

Svundne Tider

i • Lokalhistorisk Forening i J

Svundne Tider

Lokalhistorisk Forening for
Jelling, Kollerup, Vindelev og Hvejsel sogne
Årsskrift nr. 9 • 2006

Lokalhistorisk årsskrift fyldte 10 år

I år er det 10 år siden, Lokalhistorisk Forening i Jelling Kommune, som den hed den gang, udgav første det første årsskrift med titlen *Svundne Tider*. De første 10 udgaver danner tilsammen en bog på 496 sider.

Indholdet er en blanding af interviews, erindringer, en serie om nedlagte skoler og brugser samt en broget buket af andre emner, i alt 132 større eller mindre artikler. Desuden er der henover årene bragt en serie luftfotos, som foreningen tog initiativ til at få taget i 1999. Det første par år var sidetallet 32, så 48 og nu 64. Årsskriftet trykkes med farve på alle sider og ingen annoncer.

Alt arbejde er frivilligt, så eneste udgift er trykning. Det er lykkedes Lokalhistorisk Forening at hente støtte hos forskellige lokale sponsorer, bl. a. fra den 125-årige Jelling Borgerforening.

Efter kommunereformen hedder

udgiveren Lokalhistorisk Forening for Jelling, Kollerup, Vindelev og Hvejsel sogne. Den har 240 medlemmer, der betaler 120 kr. i kontingent. *Svundne Tider* trykkes i 500 eksemplarer. Endnu kan alle årgange købes ved henvendelse på Jelling Bibliotek, hvor også Lokalhistorisk Arkiv har til huse, eller hos Lokalhistorisk Forening.

For året 2007 er der 20 indkomstjournaler. Derudover er besvaret omkring 40 skriftlige/telefoniske henvendelser, samt hjulpet 25-30 besøgende på arkivet.

Ellers er den store opgave på arkivet en oversigt over alle gårde og huse i Hvejsel Sogn, som skal lægges ud på en hjemmeside under arkivet i Vejle. Arbejdet består i at ajourføre de mange informationer i Knud M. Hoves bog fra 1949. Det store indsamlingsarbejde har givet gode kontakter og lån til arkivet. 30 mødte op til et orienteringsmøde om projektet.

Smidstrup fik nyt udstillingslokale

2007 blev året hvor Smidstrup & Omegns Lokalhistoriske Forening kunne tage 100 kvadratmeter udstillingslokale i brug på museets loft. Ved sommerens første åbningsdag den 3. maj, blev dette lokale fejret med besøg af omkring 150 interesserede gæster.

Det var den tredje indvielse siden museets start, hvor den første var museets officielle indvielse 17. juni 2004, i 2006 blev stuehuslængen indviet i uge 31 (byfestugen) og nu i 2007 det dejlige lokale på museets loft, som vi har fået tilskud til. I alt har det kostet 194.172 kr. heraf har artikel 33, som er EU midler, givet 65.000 kr., Lokale og Anlægsfonden har givet 65.000 kr., og Velux Fonden har givet 20.000 kr.

Da vi går ind for traditioner, blev museets prominente gæster, som ved tidligere indvielser, inviteret på en køretur rundt i Smidstrup By i landauer, inden de ankom til museet.

Gæsterne var arkivar Susanne Conradsen, kulturudvalgsformand Peter Sikær og økonomichef ved Vejle Amts Folkeblad, Ejnar Schmidt. Efter velkomsten læste Susanne en prolog, der også har forbindelse tilbage til den første indvielse i 2004, Peter Sikær holdt åbningstale og tændte for lyset i det nye lokale og glasmontrene. Efter åbningen blev alle gæster inviteret på sydjysk kaffebord i den tilstødende lade.

Mary og Aksel Møller Simonsen nyder kaffe i museets dagligstue.

Sommeren igennem har der været mange besøgende. Flere familiebesøg har lagt en tur forbi museet. Et bryllups-selskab kom på besøg i museet og nød en kop kaffe, mens brudeparret var ved fotograf.

Foreninger, skoleklasser og plejehjem har vi haft besøg af, og i byfestugen havde vi mange gæster.

Høstdagen blev igen i 2007 holdt i byfestugen. Vejret var med os, og der blev høstet både med le, selvbinder og mejetærsker. Det korn, der var høstet med selvbinder, blev kørt hjem på vogn, inden det blev tærsket på tærskværk.

Mange kom for at opleve en gammel-dags høststemning, og de omkring 200 »høstfolk« kunne købe pølser, pandekager og æbleskiver.

En lignende høstdag vil blive afholdt i byfestugen sommeren 2008 og 2009.

Dukkehuset på billedet tilhører Birgitte Bombolt, der bor i Tiufker. Hun har udlånt det til museet i denne sommer, hvor der er særudstilling om gammelt legetøj. Hun har fået det for år tilbage, fra en velstående familie. Dukkehuset menes at være fra 40'erne.

Til generalforsamlingen i 2008 havde vi besøg af Ruth Rau Hansen, der har haft sin opvækst på Smidstrup Børnehjem, Præstegårdsvej, i tiden 1940 til 1945. Ruth fortalte om, hvordan hun havde oplevet Smidstrup.

Derefter gav Knud Rasmussen et indblik i »Ældres vilkår de sidste 200 år«.

Interessen om lokalhistorie var stor, der var 50 interesserede deltagere til generalforsamlingen, og flere har givet udtryk for det var en god aften.

Et nærmere samarbejde med Smidstrup-Skærup Skoles Egnsmindesamling er kommet i gang. På nuværende tidspunkt har vi nogle, så vi har mulighed for at vise samlingen frem ved henvendelse til museets kontakt personer.

Arkivet er kommet godt i gang, og Susanne Conradsen fra Vejle Byhistoriske Arkiv, har været en stor hjælp for

opstarten. Der kommer arkivalier med jævne mellemrum, og mange billeder fra det nuværende Smidstrup Sogn bliver afleveret fra flere sider. Derudover arbejdes på videooptagelse med fortælling, og billeder af ældre borgere i sognet.

Som en særudstilling har vi i sommeren 2008 gammelt legetøj, som vi beredvillig har lånt ved private og på skolens Egnsmindesamling.

Smidstrup & Omegns Lokallistoriske Forening, der har ansvaret for museet, har også ansvaret for det lokalarkiv, som er etableret. Foreningen har på nuværende tidspunkt 190 medlemmer, hvoraf 15-20 personer er aktive omkring pasning af museet i åbningstiderne samt vedligeholdelse af de indkomne effekter.

Vi ser frem til at kunne byde de besøgende en god oplevelse.

Metha Lange

En tæt strøm af udstillinger

Vejle Kunstmuseums erhvervelser:

Her skal især nævnes erhvervelsen af et bredt udsnit af grafikerens Søren Bjældes værker. I forbindelse med museets udstilling med træsnit som tema »På rejse i træsnit – med Søren Bjælde« Fra 12. maj til 16. september 2007, hvor Søren Bjælde foretog udvælgelsen og viste teknikken ved hjælp af egne værker, erhvervede museet en række værker. Søren Bjælde supplerede op med en overordentlig generøs donation, så kunstnerens meget personlige univers og udsøgte tekniske færdigheder er gennemdokumenteret i Vejle Kunstmuseums fornemme grafiksamling.

Desuden skal erhvervelsen af et stort maleri af Jes Fomsgaard: Hus og Have. 2007. Akryl og kridt på træ. Firdelt. 275 x 500 cm fremhæves. Maleriet blev erhvervet med støtte fra Ny Carlsbergfondet og uddyber en fin samling af Jes Fomsgaard, som museet ejer alle dybtryk af samt en række typiske malerier.

Udstillinger

Ud over skiftende ophængninger af egen samling over året har museet vist/vil vise følgende særudstillinger:

Arne Haugen Sørensen – 1962-2006

15.9.2007- 28.10.2007

Arne Haugen Sørensen – Grafik og akvarel. 15.9.2007-4.01.2008

Oluf Høst – Vinterbilleder

27.10.2007 –20.1.2008

Machine-Raum

International biennale for videokunst og digitalkunst. 8.11.-2.12.2007

Cronhammar

Udstilling med Vejle Kunstmuseums egne værker af Ingvar Cronhammer samt skitser til skulpturen Ariadne ved Vejle Rensningsanlæg.

8.12.2007 – 6.1.2008

Tryk på Tiden /Con amore

Danske Grafikere 25 år. Vandreudstillingen Tryk på Tiden startede på Vejle Kunstmuseum med 117 værker af 119 kunstnere organiseret i Danske Grafikere. 10.1.2008 - 24.3.2008

Botanisk Forvandling

En særudstilling med værker, fortrinsvis malerier, af unge kunstnere.

1.3.2008 - 12.5.2008

Per Kirkeby – 70 år

Et udvalg af Vejle Kunstmuseums samling af hans værker. 29.3.2008- 10.8.2008

Vibeke Mencke Nielsen. Raderinger og akvareller

En af Danmarks fineste grafikere – og tidligere professor for Grafisk Skole ved

Søren Bjælde: *Frokost på Inishmore*. 2007. Farvetræsnit. 500 x 500 mm. Nyerhvervelse til Vejle Kunstmuseum.

Kunstakademiet i København – rundede
70 i dec. 2007. Katalog.
5.4.2008 - 1.6.2008

Kunstnervennerne William Scharff og Carl Jensen

En lille, men forskningsmæssig og indholdsmæssigt interessant udstilling, med indlån af to fragmenter af William

Scharffs af ham selv destruerede maleri »Komposition. Sporvogne« fra skandaleudstilling i 1918. Et nyfundet fragment viser den tætte lighed med venen Carl Jensens »Den store Komposition« fra samme udstilling i 1918 – et hovedværk på Vejle Kunstmuseum.
1.5.2008 – 4.1.2009

Ruin. Vision

En udstilling om ruiner i billedkunsten fra efterdønningerne af Anden Verdenskrig til dønningerne efter 11. september – om civilisationers ødelæggelse og undergang. Både danske og udenlandske kunstnere er repræsenterede, og de mæner med deres billeder til eftertanke og udtrykker en advarsel til en civilisation, der balancerer på en knivsæg.

Samarbejde med Museet på Koldinghus.
Katalog. 23.8.2008 - 11. januar 2009

Anne-Birthe Hove. Grønlandsk grafiker

Anne-Birthe Hove, der er uddannet som grafiker i København, har i flere år gjort sig bemærket som en fin og karakteristisk grafiker, der i sine streger både formår at nytolke specifikt grønlandske temaer, men som samtidig bidrager til nyudvikling af det grafiske sprog - også i serier, der ikke er det mindste stedspecifikke, men snarere internationale i deres udtryk. Katalog. 6.9.2008 - 4.1.2009

Orfeus og Eurydike

Palle Nielsen (1920-2000) og hans berømte efterkrigsserie med navn fra den græske mytologi »Orfeus og Eurydike« er blevet gjort til genstand for forskning, efter at museet modtog skitser og forarbejder til kunstnerens gennembrudsserie fra hans dødsbo. Serien bliver sat i relation til beslægtede temaer i kunstnerens livsværk. Katalog. Udstillingens arrangør: Stud. Mag. Gerda Svensson
10.1.2009-22.3.2009

Street Art Inspiration

Gadens kunst – graffiti især – har sat præg på den etablerede kunst og trækker sine spor af tegneserie, slogans, tegn og gerninger ind i malerkunsten og museernes bonede gulve. Udstillingen forfølger ungdomskulturens optagelse i den mere etablerede kunst og viser værker af dens mest fremtrædende repræsentanter.

24.1.-13.4.2009

Formidling

Vejle Kunstmuseum har fortsat det gode samarbejde med skolerne med Lærernyt, hvor over 100 lærere har tilmeldt sig museets mailservice. Her modtager man jævnligt melding om museets tiltag til glæde for lærere og elever. Museets prioritering af formidlingen til skolerne betyder fortsat, at en stor del af museets besøgende er grupper i forbindelse med undervisning.

På museets hjemmeside arbejdes der til stadighed med at udvide tilbuddene til skoler og ungdomsuddannelser, så man kan arbejde med kunstnere og se billedmateriale på klassen – også uden nødvendigvis at besøge museet.

Museet tilbyder jævnligt foredrag, kunstfilmintroduktioner, gratis søndagsomvisninger og understøttes af en stor og trofast vennekreds, som tilbydes vennekredsarrangementer og rabatter på flere af museets aktiviteter, herunder bl.a. studierejser til indland og udland, forestået af en medarbejder ved museet.

Signe Jacobsen, museumsinspektør

Museum samler et lig

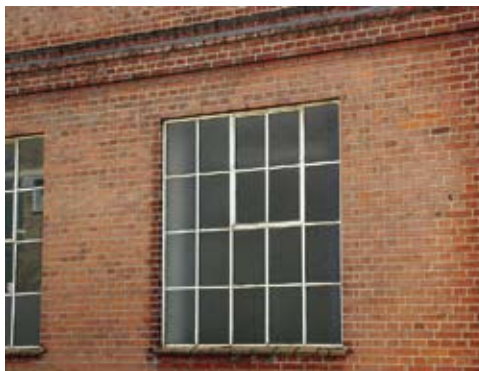
Moseligt Dronning Gunhild bliver frontfigur i det nye museums jernalderafsnit. Men først skal hun have hår og tøj på. Arbejdet er en del af arbejdet, der om et par år skal give Vejle et nyt historisk museum i Spinderiet.

Det kan lyde som et lidt makabert puslespil. Men Vejle Museum er i gang med at samle et lig. »Dronning Gunhild« skal gøres i stand til en passende offentlig fremtræden. Hidtil har hun kunnet ses i Sct. Nicolai Kirke i Vejle, men nu bliver hun en central figur i det nye Vejle Museum. I kirken ligger hun i skrivende stund i den fornemme kiste, som kong Frederik

VI skænkede til formålet. Nu genforenes hun med sit hår og det tøj, der har ligget på Nationalmuseet i 173 år.

Liget bliver det naturlige midtpunkt i Vejle Museums udstilling om jernalderens offerfund. Efter et langt tilløb er museet i disse måneder i gang med at indrette en helt ny udstilling i nye lokaler. Helt tilbage fra midten af 1990'erne har der været talt om nye lokaler til byens kulturhistoriske museum. I 2003 besluttede Vejle Byråd, at museet skulle flyttes til Spinderiet. Så er der gået nogle år med at drømme og samle inspiration i ind- og udland til, hvordan en udstilling skal laves – og hvordan den absolut ikke bør laves.

Fra starten af 2008 er planlægningen blevet konkret. Ved skrivebordet, speku-

Billederne side 163-164 viser glimt af Spinderiet, der skal rumme det nye Vejle Museum.

leres, undersøges, diskuteres og tegnes for at nå frem til udseendet af museets nye basisudstillinger. Resultatet skal blive et såkaldt »forprojekt«, der skal ligge klar med udgangen af i år. Det er et arbejde fyldt med forventninger og glæde, fordi det kun sker sjældent. For Vejle Museum ligger den seneste store renovering 30 år tilbage.

Vejle Museums utroligt righoldige samlinger tillader høje ambitioner, når der skal vælges ud blandt de mange historier, museet kan fortælle. I sig selv giver arbejdet anledning til ny forskning. Når man indretter et museum i gamle spinderihaller, skal der naturligvis også være noget om dette kapitel af Vejles erhvervs-historie. For at skabe et så autentisk miljø som muligt har museet kontakt til tidligere spinderiansatte.

Netop samlingerne har bestemt den nye udstillings form. Der fortælles om temaer fra den lokale kulturhistorie, nemlig de temaer, hvor museets samlinger er bedst og fyldigst. Derimod er den

kronologiske udvikling valgt fra. Vejle Museum skal ikke være et nationalmuseum for Vejle og Omegn.

Det behøver dog ikke af den grund at blive en rodebutik. I øvrigt er nutidens publikum vant til at surfe på internettet og selv stykke et overblik sammen. Forde-len ved at give afkald på »den røde tråd«, som det vel må hedde i en spinderihal, er, at man i stedet kan bruge pladsen på at fordybe sig på udvalgte områder.

Lige nu ser det ud til, at man vil kunne møde følgende temaer på det nye museum: »Vejle som industriby«, »Forlystelsesliv omkring 1950«, »Vejle i renæssancen«, »Vorbasse – en landsby gennem 2.000 år«, »Dronning Gunhild og jernalderens offerfund« og »Børne-området MiniMus«.

Ændringer kan sagtens nå at forekomme, før det nye museum i Vejle står klar til åbning. Det skal helst ske inden sommeren 2011. Den lidt usikre tidsangivelse skyldes, at finansieringen endnu ikke er endeligt på plads.

Moseliget fra Haraldskær, kendt som »Dronning Gunhild« får en fremtrædende plads i Vejles nye Museums udstillinger.

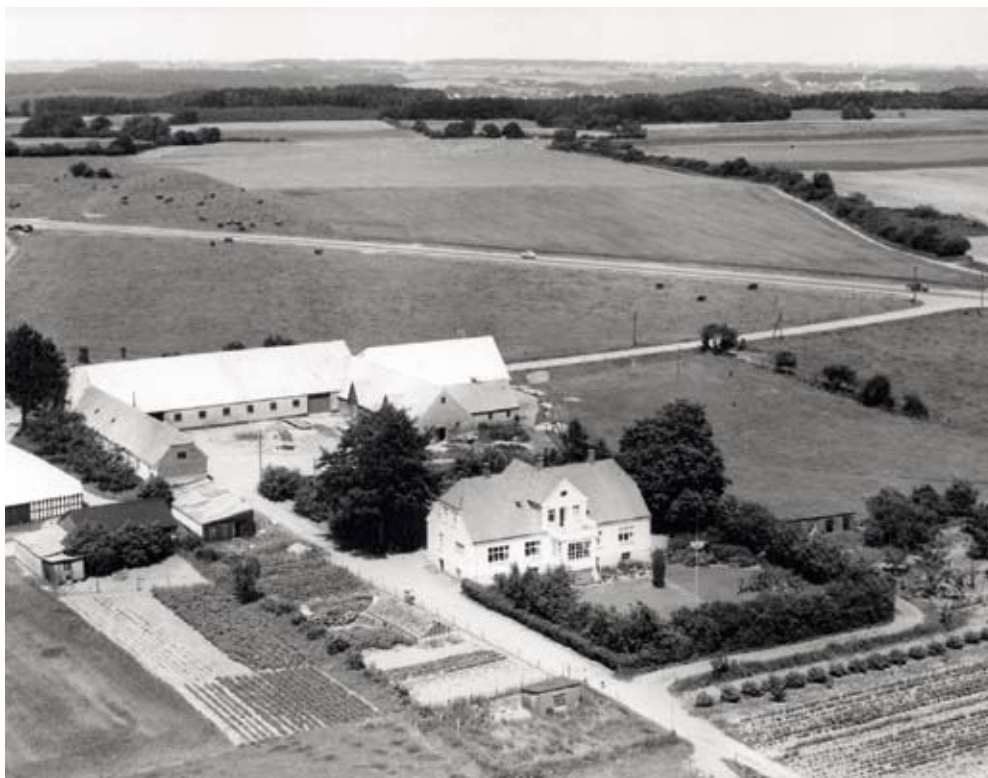
Liget der blev ældre

20. oktober 1835 fandt tørvearbejdere i Juthe Mose ved Haraldskær vest for Vejle et lig. I starten troede man, det var et offer for en forbrydelse, men efterhånden blev liget ældre og ældre, indtil uret stoppede ved en alder på ca. 2.500 år. Da undersøgelserne på Vejle Sygehus var til ende, vidste man, at liget var endda meget gammelt. I første omgang troede man, at det skulle være den norske Dronning Gunhild, der efter sagnet blev narret til Danmark for at blive gift med kong Harald Blåtand. Men han kunne åbenbart ikke lide »varen« og lagde hende på køl i mosen! Denne forklaring kan være inspireret af findestedet nær en stor ejendom med navnet Haraldskær. Liget var lagt i mosen med »omhu«. Over hendes knæ- og albueled holdt trækroge hende fast. Dette uhyggelige faktum, der bringer minder om gengangeri, hekse og anden overtro, slog også historien om vikingedronningen i stykker. For trækrogene kunne dateres til ca. 490 før Kristi fødsel. Den døde hører altså nærmest sammen med gruppen af moselig fra jernalderen. Hun er formentlig henrettet, men døds måden kan ikke fastslås. Om der er tale om en ofring eller straf for en forbrydelse vides ikke.

Ved sin død var hun 30-40 år, ca. 160 cm høj, med fine spinkle lemmer. Hovedet var harmonisk med store mandelformede øjne, en lille velformet næse. Kindbenene var høje og brede og hagen markeret. Håret var langt og lyst. Hendes hænder bar ikke præg af fysisk arbejde i større stil, men hun gik barfodet.

Kilde: Vejle Bys Historie 1, s. 33-35.

Fotoet viser Vinding Overgård. Udlængerne er nedrevet i vinteren 2007. Til venstre ses lidt af gården Fousbjerg, som i dag er genopbygget efter en brand i 1998. Vejen, der går ned til gården, er Boeskærvej, og vejen tværs igennem billedet er Fredericiavej.

Markerne ovenfor Fredericiavej er fuldt udbygget med erhvervsvirksomheder, bl.a. Fakta. Områderne på begge sider af Boeskærvej er også bebygget. Det trekantede område til højre mellem Boeskærvej og Fredericiavej har bl.a. givet plads til McDonaldsrestauranten.

Bog om Vinding Kommune på vej

Vinding-Møhlholm Lokalhistoriske Forening udgiver et medlemsblad på 16-20 sider med medlemsinformationer og artikler og fotos fire gange årligt.

Lidt over 200 er medlemmer og kontingentet er for enkeltmedlemmer 60 kr og for en husstand 100 kr. Foreningen afholder i årets løb foredrag og virksom-

hedsbesøg og har bl.a. besøgt UB-Let, Mortensens Kafferisteri. Ved den årlige generalforsamling har stadsarkivar Asbjørn Hellum vist nogle af de gamle Vejle-film.

Desuden har foreningen arrangeret heldagsudflugt til Slesvig med besøg på det Danske Generalkonsulat og Kobbemøllen samt besøg på Landsarkivet i Viborg, Viborg Domkirke og Skovgårdmuseet.

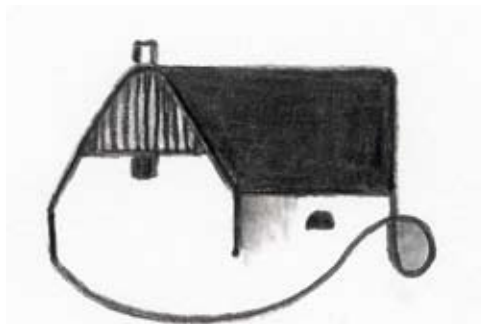
Foreningen arbejder med indsamling af materialer om Vinding kommunes historie og er gået i gang med indsamling af malerier med motiver fra Vinding-Mølholm eller malet af malere med tilknytning til området. Flere malerier er

allerede affotograferet eller doneret til Foreningen.

Det helt store projekt, der arbejdes med, er en ny bog om Vinding Kommunes historie.

Som første etape forventes en bog om gården »Sødholms« historie, hvor forfatteren Thorkild Sandbeck fortæller om gårdens historie, dagligliv på en gård gennem flere slægtled samt slægtens videre skæbne efter, at landbruget ophørte – det hele med mange lokalhistoriske detaljer.

Foreningen er også så heldig at den i sin medlemskreds har maleren Albert Bertelsen – og han har med sin underfundige pen lavet et flot logo til foreningen.

Albert Bertelsens logo til foreningen.

Årsmøde 2007 - beretning

Af Lars Bjørneboe

Årsmødet 2007 fandt sted lørdag den 12. maj 2007 i Nikolaj Biograf og Cafe i Kolding. Ca. 25 medlemmer deltog. Udover foreningens årsmøde omfattede arrangementet en præsentation af en ny dokumentarfilm om livet i det der var Vejle Amt i året 2006, produceret af Poul Jørgen Ladefoged og Media Syd og finansieret af et tilskud fra Vejle Amt. Den er tænkt som et dokument for eftertiden om dagliglivet i Vejle Amt i det år, hvor der blev lukket og slukket for amterne. Poul Jørgen Ladefoged og Søren K. Jacobsen fortalte om filmens tilblivelse.

På årsmødet blev der taget bevæget afsked med foreningens mangeårige formand sognepræst Birgitte Arffmann, Vejle, samt med bestyrelsesmedlemmerne, tidl. amtsborgmester Otto Herskind Jørgensen og Bjørn Købsted.

Årsmødet sluttede med en rundgang i stadsarkivets imponerende nye lokaler. Arkivar Anders Malling Aarboer orienterede om istandsættelsen af den fredede bygning og om arkivet, der huser arkiver fra Kolding Kommune og de oplandskommuner, som gennem tiden er blevet en del af Kolding.

Konstituering

På det første bestyrelsesmøde den 12. juni

2007 besøgte bestyrelsen Industrimuseet i Horsens i anledning af Industriens år.

På mødet der fandt sted i museets cafe konstituerede bestyrelsen sig med Lars Bjørneboe, Horsens, som formand, Erik Toftgaard, Vejle, som næstformand, Benny Andersen, Brødstrup som kasserer og Søren Jacobsen, Fredericia, som sekretær. Poul Erik Jeppesen, der blev indvalgt på årsmødet 2007, meddelte i september, at han af personlige årsager ønskede at udtræde af bestyrelsen.

Peter Bjørn Larsen, Fredericia har siden erstattet Lars Bjørneboe i redaktionsudvalget.

Aktiviteter i årets løb

Sommerudflugten 8. september 2007 gik til det nu tomme Horsens Statsfængsel. Her ved 50 medlemmer havde benyttet sig af chancen til at blive vist rundt og besøge fængslets museum. Det var mange deltagere, måske for mange, især i museet. Men det gik, takket være museets engagerede grundlægger og omviser Aage Egholm. Derefter var der kaffe og kage på Jørgensens Hotel, efterfulgt af en kort rundvisning i huset med spor af indretningen i storkøbmanden Gerhard de Lichtenbergs fornemme palæ.

Reception for årbog 2007

Årbog 2007 udkom i oktober. Da vi ikke

længere havde mulighed for at benytte amtsgården, havde vi denne gang fået husly på Vejle Kunstmuseum, hvis fine forhal og cafeteria dannede rammen for et møde med bidragsyderne, redaktionsudvalget, repræsentanter for pressen og bestyrelsen.

Som noget nyt fortalte to af forfatterne om deres bidrag. Borgmester Vagn Rye Nielsen fra Horsens berettede om sin tid i Vejle Amtsråd, og museumsinspektør Kirsten Rykind Eriksen fortalte om den restaurering af herregårdshaverne i Tirsbæk og Engelsholm, som er i gang med støtte fra Realdania. Det blev et meget vellykket arrangement, som vi vil gentage her i 2008, denne gang med deltagelse af foreningens medlemmer, således som det er fremgået af indbydelsen til årsmødet.

I øvrigt kan jeg meddele, at vi igen, efter at have indhentet tilbud, får vores årbog trykt i Jelling. Jeg vil gerne benytte lejligheden til at sige tak til redaktionsudvalget, herunder især Leif Baun, for en stor indsats, som helt klart har betydet, at Vejle Amts Årbog er blevet en af de amtsårbøger der springer i øjnene, både mht. indhold og opsætning.

Medlemsmøder

Besøget i Jørgensens Hotel i Horsens i forbindelse med sommerudflugten var tænkt som optakt til mødet den 27. september 2007 i Håndværkerforeningen, hvor ca. 50 mennesker hørte museumsinspektør Annette Hoff fortælle spændende og engageret om storkøbmanden

og godsejeren Gerhard de Lichtenberg. Annette Hoff har, som det er medlemmerne bekendt, skrevet en fortrinlig bog om Lichtenberg, en mand der i høj grad har sat sit præg på det gamle Vejle Amt!

Den 6. februar fortalte historikeren Poul Ulrich Jensen om Givskuds Zoos historie fra løveparkens start i 1969 til i dag, hvor det er blevet en femstjernet attraktion, der er kendt langt ud over landets grænser. Der var ca. 75 deltagere i mødet. Det spændende foredrag kan læses i Give Egnens Museums årsskrift!

VAHS var - sammen med Lokalhistorisk forening for Kolding og Omegn - medarrangør ved et møde i Kolding 6. februar 2008. Den oprindeligt annoncerede film var ikke blevet færdig, så bibliotekar Søren Fløe Sørensen viste i stedet en film om Kolding i 1950'erne. Denne film kan for øvrigt p.t. ses på Kolding Stadsarkiv. Mere end 20 deltog i arrangementet i Sct. Jørgensgård i Kolding.

På et særdeles velbesøgt møde i Vejle den 1. april 2008, hvor mere end 70 deltog, fortalte historikeren Poul Ulrich Jensen om Vejles fysiske udvikling fra storbranden i 1786 til i dag 2007. De store forandringer, der finder sted i de fire købstæder i disse år, skaber tydeligvis et behov hos mange for at få overblik over den historiske udvikling.

Mødet i Fredericia fandt sted den 16. april på Gammelby Vandmølle, hvor Møllens medejer Jette Lange viste om og fortalte om den gamle vandmølle, og møllehistorikeren Anne Marie Lebech Sørensen satte møllen ind i en større hi-

storisk og teknisk sammenhæng. Der var 24 deltagere.

Hjemmeside og medlemsbrev

Det er i vinterens løb lykkedes at etablere en hjemmeside for foreningen, med velvillig assistance fra Allan Andersen, der fortsat fungerer som webmaster, sammen med formand og kasserer. Alle medlemmer bedes holde øje med siden og give os et praj, hvis der skal ske ændringer, og sende os en mail, hvis der er noget. Hellere en for mange! Vi kan allerede mærke, at det giver en bredere kontaktflade, og nye medlemmer!

Hjemmesidens etablering har selvfølgelig kostet, jf. udgiften under administration. Men jeg er ikke i tvivl om, at det i disse tider er den vej, vi skal gå.

I tilknytning hertil har vi samlet mailadresser mhp. at kunne udsende et elektronisk medlemsbrev for ad den vej at kunne komme i kontakt med medlemmerne. Vi er nu oppe på ca. 50 adresser, så der er lang vej endnu. I tilknytning hertil har vi fået lavet et medlemskort, som I har fået tilsendt. Fordelene fremgår af hjemmesiden www.vahs.dk.

Bestyrelsesmøder

Der er afholdt syv bestyrelsesmøder: 12.6. Industrimuseet, 28.8.07 hos Kirsten Øbro m. besøg i fiskerimuseet på havnen i Skærbæk, 23.10.07 på Vejle Museum i forlængelse af receptionen for årbog 2007, 5.12.07 på Vejle Museum, 28.1.08 i St. Jørgensgård i Kolding, 27.3.08 hos Lars Peter Lund i Egtved med besøg på

Fra Vejle Amts bog om Kulturbistoriske beskyttelsesområder 1998: Akvadukt ved Hygild Vandingskanal over Holtum Å ved Harrild Hede i den tidligere Nørre Snede Kommune.

Egtved Museum, 6.5.08 hos Erik Toftgaard i Bredballe, Vejle

Tak til de der venligst har givet os husly, især til ægtefællerne hvor mødet er foregået privat.

Vi startede året med at lave en arbejdsplan, der fordelte arbejdet mellem bestyrelsens medlemmer hen over året, så alle fik noget at rive i. Det vil fortsætte med det kommende år.

Fra bestyrelsesarbejdet: Nyt navn

Bestyrelsen har stillet forslag om at foreningen ændrer navn. Vi skal drøfte det under et senere punkt. Her vil jeg blot nævne, at vi undervejs, især i forbindelse med ansøgninger om tilskud oplevede, at vi blev kædet sammen med det nu nedlagte Vejle Amt og måtte bruge en del tid på at forklare, at vi stadig levede

Fra Vejle Amts bog om Kulturhistoriske beskyttelsesområder 1998: Rester af gl. pumpemølle der afvandede strandenge ved Damgård, sydøst for Taulov.

i bedste velgående og stadig havde brug for tilskud! Man kan sige, at det er noget man værner sig til, og i bestyrelsen har vi et helt pragmatisk forhold til sagen. Men vi syntes, at medlemmerne skulle have lejlighed til at drøfte og tage stilling til sagen.

Lokalhistoriske udvalg

Foreningen er nu repræsenteret i Lokalhistorisk Udvalg i Kolding Kommune. Udvalget er blevet til på Kolding Kommunes foranledning og er et forum for foreninger med historiske interesser. Et eksempel til efterfølgelse i andre byer?

Kulturmiljøråd

Vejle Amt nåede at lave en fin rapport om Kulturmiljøer i amtet. Iflg. Skov- og Naturstyrelsens definition fra 1998 er et

kulturmiljø et geografisk afgrænset område, der ved sin fremtræden afspejler væsentlige træk af samfundets udvikling. Sammen med de kommuneatlasser over fredede og bevaringsværdige bygninger i de gamle købstæder danner dette materiale et fint udgangspunkt for det fremtidige arbejde for at passe på disse miljøer og få dem indpasset i fremtidens by og land så de stadig kan være berigende for os alle. Rapporten kan ses på vores hjemmeside - www.vahs.dk.

Efter amternes nedlæggelse er ansvaret herfor først og fremmest de nye storkommuner. Bestyrelsen har med udgangspunkt i foreningens formålsparagraf, lagt sig i selen for at få kommunerne til at nedsætte kulturmiljøråd med den opgave at følge udviklingen. Vi har foreslået, at rådene sammensættes af repræsentanter for foreninger, derunder vores, museer, forvaltning og politikere.

Vi har kunnet glæde os over, at ideen er blevet positivt modtaget i Hedensted, Vejle og Kolding, samt i Ikast-Brande kommune, som jo også er en del af vores område. I Fredericia og Horsens har kommunen afslået at deltage med henvisning til manglende ressourcer, men har samtidig understreget at man ønsker en fortsat dialog med foreningerne om disse ting. Vi venter os meget af dette arbejde og vil indtrængende opfordre alle foreningens medlemmer til at kaste et blik på rapporten for det område, som I kender til. Har I ideer og forslag til et dette arbejde vil jeg indtrængende opfordre jer til at tage kontakt til os.

Møder og arrangementer

Her har bestyrelsen drøftet mål og midler. Vi samarbejder overalt med de lokale foreninger. Dét, vi kan, er at sikre, at mødet bliver kendt ud over det snævre lokalområde. Det giver større deltagelse. Derudover deltager vi i afholdelse af udgifterne.

I den kommende sæson vil vi arbejde efter samme retningslinier, men forsøge at sprede aktiviteterne lidt ud til Gedved, Hedensted, Egtved, Vamdrup og Christiansfeld og samtidig fokusere på kulturmiljøer. Hvis der er basis for det, vil vi prøve at lave en konference om det fremtidige arbejde i kulturmiljørådene. Men igen: Vi hører meget gerne fra alle, der har gode forslag og ideer til aktiviteter i foreningen!

DVD om livet i Vejle Amt i 2006.

Foreningen har satset nogle midler på at få lavet nogle eksemplarer med henblik på salg. Vi håber, at der som antydnet i det sidste nyhedsbrev, vil ske et salg via medlemmerne, så vi kan hente omkostningerne ind.

Økonomi

Tilskud fra Kulturministeriet og fra kommunerne. Vi har hidtil fået faste tilskud, men vil fremover nok blive mødt med kravet om at søge støtte til konkrete projekter.

Det er en stor glæde at modtage gaver til vores arbejde. Det bliver påskønnet, og vi vil gerne benytte lejligheden til at sige pænt tak.

Sponsormedlemskaber er noget, vi har arbejdet en del med, og som vi vil fortsætte med efter dette møde. Vi har udarbejdet en fælles henvendelse. Vi hører gerne fra jer, hvis I har forslag og ideer til, hvem vi kan henvende os til!

Der er truffet aftaler, der muliggør salg af årbog i boghandelen.

Vi har indkøbt en ny pc til kassereren til det ret store arbejde med at administrere medlemmer og kontingentindbetalinger etc. Det kan ses i regnskabet under udgift til administration.

Medlemstallet falder

Medlemstallet har stabiliseret sig på ca. 590. Medlemstallet har været faldende i nogle år. Men vi håber, at vi med en energisk indsats kan fange nogen, især de der glider ud på grund af flytninger. Men jeg vil opfordre alle til at være opmærksom på mulige nye medlemmer. Indmeldelse kan ske via hjemmesiden, www.vahs.dk eller ved henvendelse til en af bestyrelsens medlemmer.

Kontakt til andre foreninger

Vi har rettet henvendelse til Dansk Lokalhistorisk Forening for at høre om der blev arbejdet med de fremtidige tilskudsmuligheder i andre amts - foreninger og for at få en ide om udviklingen i medlemstallet. I den forbindelse deltog formanden i DLFs årsmøde i Hornstrupcentret i april. Konkrete meldinger foreligger endnu ikke, men vi vil fortsætte disse kontakter.

Regnskab for Vejle Amts Historiske Samfund

Driftsregnskab	2007	2006
Tilskud	28.297,00	22.950,00
Kontingent	99.628,00	108.800,00
Kontingent forudbetalt		340,00
Kontingent tidligere år	-	2.885,00
Salg af DVD	4.425,00	
Salg af bøger	765,40	1.524,00
Renter	2.185,87	127,91
** Indtægter i alt	133.301,27	136.626,91
Udgivelse af årbog, korrektur, forsendelse m.v.	87.703,14	98.503,99
Bestyrelsesmøder/møder	4.286,05	5.640,50
Kontingent	500,00	2.500,00
Udgivelse af DVD	18.026,13	
Administration	24.938,80	23.254,72
Medlemsmøder/arrangementer	7.503,75	6.650,41
Gebyr	109,00	1.214,42
**Udgifter i alt	143.066,87	137.764,04
Årets resultat	(9.765,60)	(1.137,13)
Status		
Aktiver		
Kasse	-	431,03
Giro	-	9.491,13
Driftskonto Den Jyske Sparekasse	47.913,33	46.569,20
Garantkonto Jelling Spks	-	1.000,00
Afkastkonto Jelling Spks	-	187,57
Beholdninger ialt	47.913,33	57.678,93
Egenkapital:		
Beholdning primo	57.678,93	58.816,06
Årets resultat	(9.765,60)	(1.137,13)
Beholdning ultimo	47.913,33	57.678,93

Brædstrup, den 28. marts 2008

Benny Andersen
Benny Andersen
Kasserer

Revisionspåtegning:

Foranstående årsregnskab er dags dato revideret. Der er foretaget stikprøvevis bilagskontrol. Beholdningerne og overførslerne fra året før er kontrolleret.

Brædstrup

Den 16. april 2008

Bjørn Købsted
Revisor

Bjørn Købsted
Bjørn Købsted
Revisor

Bjørn Købsted

Bøger - gratis og billige

Af årbøgerne 1908-1984 er der spredte årgange tilbage. Medlemmer kan mod forudbetaling af porto 70 kr. gratis få de årgange, de mangler. Mangelliste og porto i frimærker sendes til John Juhler Hansen, Sofievej 10, 6. sal, 7100 Vejle. Findes de ønskede årgange ikke, returneres de fremsendte frimærker.

Desuden sælger Vejle Museum andre bøger fra Vejle Amts Historiske Samfund. Prisen er angivet i hele kroner; til venstre for skråstregen for medlemmer af Samfundet, mens beløbet til højre for skråstregen er det, ikke-medlemmer skal betale.

H. Blichfeldt: Vejle Amtsråds formænd og medlemmer 1842-1970, kr. 40/60.

C. Dalgas: Amtsbeskrivelse over Vejle Amt 1826, genoptryk, kr. 60/65.

Abitz og Bredsten: Litteratur om Vejle Amt, udgivet 1945, kr. 10/20.

Jakob Jakobsen: Thalia i provinsen (Vejle Teaters historie), kr. 10/20.

Bjørn Westerbeek Dahl: Kortets historie i Vejle Amt, fra renaissancens byprospekter til 1800-tallets generalstabskort, kr. 50/95.

Vejle Amts Årbøger 1985-2008, alle årgange haves bortset fra 2002, pr. årgang kr. 100/120.

BLIV MEDLEM AF VEJLE AMTS HISTORISKE SAMFUND

For mange er det vigtigt at kende til historien, på den egn hvor man bor, for at føle sig hjemme og for at forstå, hvordan det, vi i dag ser omkring os, er blevet til.

Vejle Amts Historiske Samfund - stiftet 1905.

Har til formål at styrke interessen for historien ved at arrangere foredrag og udflugter samt ved at udgive Vejle Amts Årbog.

Holder møder på skift i Fredericia Kommune, Hedensted Kommune, Horsens Kommune, Kolding Kommune og Vejle Kommune, som er det område, foreningen dækker plus den tidligere Nørre Snede Kommune.

Støt dette arbejde! Bliv medlem! Og få andre til at blive det!

Som medlem får du hvert år:

- Vejle Amts Årbog med artikler om egnen og museers/lokalkarkivers arbejde.
- Indbydelse til historiske foredrag.
- Indbydelse til sommerudflugt og besøg ved historiske seværdigheder.
- Tilbud om køb af historiske bøger til rabat pris.

Det koster kun 170 kr. pr. år at være medlem.

Indmeldelse sker hos

Vejle Amts Historiske Samfund,
c/o Vejle Museum,
Flegborg 13, 1. tv., 7100 Vejle.
Tlf. 75 82 64 53, e-mail: swa@vejle.dk

Adresseforandring bedes meddelt Benny Andersen, Egevang 4, 8740 Brødstrup.
benny.andersen@teliamail.dk

Besøg foreningens hjemmeside - **www.vahs.dk** - her findes altid opdaterede oplysninger om bl.a. de arrangementer og udflugter, man som medlem kan deltage i. Her kan også ses beretninger og nyhedsbreve.

Bestyrelsen 2008/2009

Lars Bjørneboe, formand
Sehestedsvej 3
8700 Horsens
75 65 77 35
albjoerneboe@mail1.stofanet.dk

Erik Toftgaard, næstformand
Strandvejen 92A
Bredballestrand, 7120 Vejle Ø
75 81 58 56
eriktoftgaard@mail.tele.dk

Søren Kyed Jakobsen, sekretær
Dalvænget 23
7000 Fredericia
75 94 18 44
so_lo@live.dk

Benny Andersen, kasserer
Egevang 4
8740 Brædstrup
75 75 13 90
benny.andersen@teliamail.dk

John Juhler Hansen
Sofievej 10, 6. t.v.
7100 Vejle
75 83 60 00
johnjh@aab-net.dk

Lars Ebbehøj
Birkebak 6, st.
7330 Brande
20 87 73 30
l.ebbehøj@dadlnet.dk

Steen Wulff Andersen
Hermesvej 7
7100 Vejle
75 72 87 95
stwan@vejle.dk

Poul Jørgen Ladefoged
Fakkegravvej 29
7140 Stouby
75 89 72 20
jyske-tv@vip.cybercity.dk

Kirsten Øbro
Thurøvænget 9, Skærbæk
7000 Fredericia
75 56 30 56
hogk.oebro@skfr.dk

Lars Peter Lund
Hjelmdrupvej 7
6040 Egtved
tlf. 75 55 12 70
lp@profibermail.dk

Peter Bjørn Larsen
Søndre Dybbølvej 35
7000 Fredericia
tlf. 75 92 55 86
ulpe7000@hotmail.com

Arne Rosenkvist
Stabelhjørnevej 36
8721 Daugård
75 89 51 51
arne.rosenkvist@mail.tele.dk

Erik Voss
Clemensgade 31
6000 Kolding
75 53 04 47
erv@ibc.dk

Leif Baun,
Skovgade 10
7300 Jelling
75 87 28 79
leif.baun@sol.dk